

arshungarica

43. ÉVFOLYAM 2017 | 3

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata

Tanulmányok

Kovács Gergely

**Megjegyzések a füzéri római katolikus templom
középkori *Arma Christi* falképéhez,
valamint további töredékeihez**

269

Pócs Dániel

Egy corvina története

301

Battista Spagnoli Mantovano: Parthenice Mariana

(Pontosításokkal a Pierpont Morgan Library M496 és M497 jelzetű corvináinak provenienciájához)

Boncz Hajnalka

Több mint másolat?

355

Waldstein János egykori várpalotai kastélyának mennyezetképe

Szemle

Nagy Eszter

Corvina Augusta.

**Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus
in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel**

369

Végh János

Archaeologia és műtörténet.

Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján

380

Egy corvina története

Battista Spagnoli Mantovano: Parthenice Mariana
(Pontosításokkal a Pierpont Morgan Library M496 és M497 jelzetű
corvináinak provenienciájához)*

A címlap

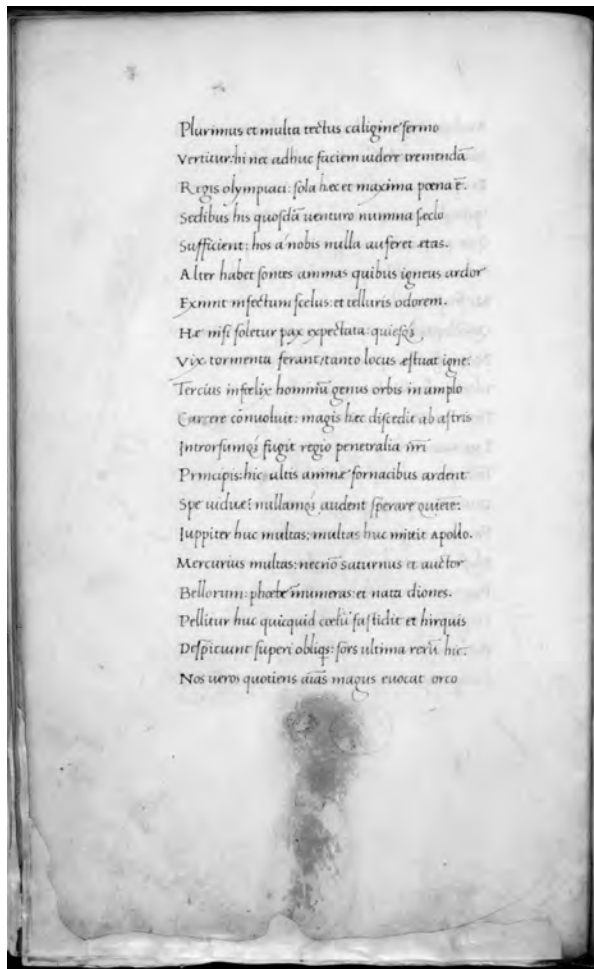
Az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 445 jelzetű, kis méretű (252×155 mm), 68 foliót tartalmazó pergamenkódex a nemzeti könyvtár egyik legkésőbbi corvina-szerzeménye, a magyar állam 1939-ben vásárolta meg Ernst Lajos műgyűjtő hagyatéki árverésén.¹ A kézirat egyetlen művet tartalmaz, Battista Spagnoli Mantovano (1447–1516) *Parthenice Mariana* című, három fejezetből álló, hexameteres latin költeményét. A kódex a címlapjától eltekintve szinte teljesen dísztelen, csak a második és a harmadik könyv kezdeténél tartalmaz egyszerű, vörös (fol. 13r, Liber II, „A”), illetve zöld (fol. 46v, Liber III, „I”) színű, sarkain lemetszett, homorú ívnyergőbe helyezett, két sor magas, laparannyal írt iniciálét.² A kézirat kiállítása dísztelensége ellenére rendkívül elegáns: a széles margók közé helyezett szövegtűkőr (148×83 mm) a címlapot és a fejezetkezdő oldalakat leszámítva levement negyven, tehát oldalanként húsz sort tartalmaz.³ (1. kép) A barna tintával írt szöveg professzionális, bár máig azonosíthatatlan másoló munkája: a minuszkulák gondosan formált humanista könyvkurzívval íródtak, az írásképp jellegzetes elemei az „x” bal alsó és a „q”, illetve „y” alsó szárainak az alapvonal alá hosszan lenyúló, íves vonalai és a kalligrafikus ligatúrák

(„ct”, „st”).⁴ A kódex egyetlen díszje a címlap, de ez sajnos rendkívül rossz állapotban maradt fenn, mint ahogy az egész kézirat is erősen roncsolt: a lapokat barnás színű égésnyomok tarkítják. A tűz, amelyben a kézirat megsérült, sok levél alsó, illetve külső margóján jelentős mértékű anyagvesztést is okozott. Mivel azonban a szövegtűkőr körül ez a margó szokatlanul széles (alul a levelek magasságának majdnem egyharmadát adja), ezért a szöveg csak nagyon kevés helyen sérült meg.

A kódex díszes címlapja, amely egyúttal incipitlapként is szolgál, az egész levélre kiterjedő, tájháttér elé helyezett, hármastagolású architektonikus keretszerkezetből áll. (2. kép) Az all'antica motívumokkal, elsősorban palmettákkal és akantuszindákkal gazdagított építmény sűrű mellvédsávja előtt, kétoldalt profil nézetben ábrázolt, eredetileg ecsetarannyal megfestett, oroszlántestű, emberfejű, szárnyas hibrid lények, szfinxek ülnek, és kifelé tekintenek. Közöttük, a *bas-de-page* közepén élénkpiros színű, apró szárnyakat viselő, ruhátlan puttonok tartják a címerpajzsot magába foglaló medaillont keretező aranyléceket. A pajzsot másodlagosan ráfestett címer jelenik meg: arany alapon három fekete korszó. Ez alatt az eredeti címer nyomai alig érzékelhetők: a lepattogzott laparany alatt a felső sávban az első címer heraldikus mázként használt vöröse és

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya Művészettörténeti Tudományos Bizottsága által szervezett *Magyarország és a külvilág: fejezetek a műgyűjtés történetéből* című konferencián a Magyar Tudományos Akadémián, 2015. november 29-én. A szöveg némileg módosított, pontosított és kiegészített változata az angol nyelven megjelent tanulmányomnak (Pócs 2017). A téma feldolgozásához szükséges kutatásaimat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében végeztem, jelen tanulmány *A reneszánsz művészet Magyarországon* című NKFIH K-120495 kutatási projekt részeként készült. Köszönettel tartozom Láng Benedeknek, aki a Beinecke Rare Book and Manuscript Libraryben (New Haven, Yale University) kérésre ellenőrizte a kódex provenienciájának megállapításához alapvetően fontos dokumentumokat.

1 *Ernst-aukció* 1939. 26. 1561. tétel. A kódex kikiáltási ára 8000, leütési ára 10 400 pengő volt. Az utóbbi adatot közli GÁSPÁR 1940. 182.
2 A fol. 13r iniciáléja a II. könyv címfelirata alatt a szövegtűkőr tetején, azon belülre került. A fol. 46v-n a felső két vessző az előző könyv vége, ezután következik kék színnel írva a III. könyv címsora („Parthenices liber tertius”), majd alatta az iniciálé a külső margóra, tehát a szövegtűkőrön kívülre került.
3 A margók méretei a következők: belső: 28 mm, külső: 44 mm, felső: 30 mm, alsó: 74 mm.
4 A scriptor jellegzetes módon felváltva használja a szövegben egyenes szárú „q” minuszkulát és íves szárú, enyhén ovális formájú „Q” majuszkulát.

1. **Battista Spagnoli Mantovano:** *Parthenice Mariana*. Róma, 1488 k. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 445, fol. 50v

pajzsának fekete kontúrvonala érzékelhető.⁵ Az eredeti címerpajzsot a tájháttér egével azonos árnyalatú, kék színű alapmező vette körbe, ennek nyomai a címer felső fele körül, elsősorban a jobb oldalon vehetőek ki. A mellvédet széles, enyhén kiugró, aranyléccsel keretelt fríz zárja le, melynek vörössel festett mezőjét a szfinxek feje fölött eredetileg gazdag ornamentális díszítés borította.

Az építmény második szintjén a magas mellvédet lezáró fríz széleire helyezett, ez utóbbiival azonos, élénk-

piros színnel kitöltött mezejű, de profilált zöld kerettel ellátott pillérek állnak, ezeket pedig gazdagon profilozott, magas, háromrészes párkány zárja le. (Egy fontos építészeti anomáliára már itt érdemes felfigyelni: noha a pillérek gazdagon profilált lábazatból indulnak, azokat fönt mégsem zárja le fejezet, a párkányzat architrávja így közvetlenül a pillértörzsekben ül.) A háromrészes párkány középső tagozata, a mellvédével azonos árnyalatú szürkével festett fríz teljesen dísztelen, sima felületű. Ezzel szemben a laparannyal festett, hangsúlyosan kiülő architráv és különösen a koronázópárkány gazdagon profilált kialakítású. (Az utóbbi esetben a bóluszos vörös alapozás helyenként átüt az elvékonyodott aranyozáson.) A párkányzatot a szövegtükörrel azonos szélességű, íves oromzat zárja le, melynek arany kerete az oromzat szélein és közepén szürkésfehér rozettával díszített volutába csavarodik, középvonalában pedig, koronázó motívumként, egy nagy méretű, arany palmetta emelkedik ki. Az oromzat zöld belső mezejében két, egymással szembeforduló, arany színű madár jelenik meg, amelyeket akár a magyar uralkodóra utaló, bár ez esetben nyilván nem a heraldikailag helyes (fekete) színnel megfestett hollókként is értelmezhetünk.

Az építmény mindhárom szintjén két-két puttó látható: az alsó kettő címertartóként szolgál, a többi zenél: a középső szint pillérei előtt álló figurák közül a bal oldali vonós hangszeren, fidulán játszik, a párja pedig felemelt bal karjában kézi dobot tart, melyet jobb kezével éppen üt, és közben énekel. A felső szinten, a koronázópárkány szélein két puttó ül, lábukat lelógatják, egy-egy karjukkal az oromzat rozettájának támaszkodnak, másik kezükben szintén hangszer tartanak: a bal oldali, fejét kifelé fordítva, egy hosszú, egyenes trombitát fúj, a másik egy ma már meghatározhatatlan hangszer emel a vállához, és a lap közepe felé, lefelé tekint. E puttókat gazdagon fodrozódó, többször is megtekeredő, szélfúttá fehér szalagok veszik körül: a bal oldali puttó két szalagja közül az egyik mintha a jobb felkarjához lenne kötve, majd onnan indulva, a háta mögül bújik újra elő, míg a másikat bal kezével tartja. A jobb oldali szárnyas gyermekhez csak egy szalag tartozik, amely jobb karja köré csavarodik.

Az architektúra elé három kiegészítő motívum került: egy *tabula ansata*, egy monumentális pergamenlap és egy Madonna-kép. A párkányzatot a szövegtükörrel és az oromzattal azonos szélességű, keskeny aranyléccsel körbevett, fekvő téglalap formájú feliratos tábla takar-

5 A címer jobb felső sarkában érzékelhető élénkpiros folt, amely ráta- kar az első pajzs fekete kontúrvonalára, a második címer laparanyá-

hoz használt bóluszos alapozás részének tűnik.

ja el, amelynek színei a pillérékéhez igazodnak: piros mezejét keskeny, zöld sáv kereteli. Rövidebb oldalaihoz az oromzatot felülről lezáró arany keretdísszel azonos, de vertikális helyzetbe fordított, volutákba csavarodó, íves formájú díszítőelem csatlakozik, melyek középvonalából itt is rozetta emelkedik ki. Az epigráfiai emlékeket idéző feliratos táblán eredetileg laparannal írt, kapitális antikva betűkből formált felirat volt olvasható négy sorban, de mindebből – a vonalazáson kívül – ma már csak egyetlen betű apró töredéke látható szabad szemmel, az első sor utolsó előtti „E” karakterének középső vízszintes vonala és függőleges szárának alsó fele.

A gazdagon díszített, antikizáló architektúra egyúttal keretként is szolgál a ráakasztott, monumentális pergamenlap számára, melynek enyhén feltekeredő széleit kékeszürke árnyékolás teszi különösen illuzionisztikussá. E pergamenlapon a *Parthenice Mariana* első 13 sora olvasható: az első hexameter kapitális antikva betűkkel és laparannal van írva, három sorba törve, az utána következő 12 sornyi szöveg már a kézirat többi lapjához hasonlóan, barna tintával és kurzív írással került a címlapra, de ezek a sorok – ellentétben a kezdő sorral – nagyon elhalványultak.⁶

A harmadik kiegészítő motívum egy kék keretbe foglalt, négyzetes kép, amelyen arany alapra helyezett, félalakos Madonna-ábrázolás jelenik meg. Szűz Mária fehér szegélyű, élénkpiros tunikát visel, aranszínű haját és vállait kék köpeny borítja, amelynek belső oldala – a kihajló szélek alapján – zöld színű. Fejét enyhén oldalra dönti, és tekintetét a jobbra előtt ülő Gyermeke irányába, lefelé fordítja, bal kezében egy almát (?) nyújtja át. Az enyhe rövidülésben ábrázolt gyermek egy, a kék keretere, mintegy paravánra helyezett párnán ül, jobbját áldásra emeli, bal kezét az almára helyezi. Ez az 5 sor magas Madonna-kép a szövegtükör bal felső sarkát foglalja el, de nem része annak: úgy tűnik, mintha a költemény kezdő sorait hordozó, monumentális pergamenlapot azért „vágták” volna ki, hogy mögüle feltárujon a valóságos festmény benyomását keltő ábrázolás. Jellegzetes trompe-l'œil-effektről van tehát szó. A Madonna-kép beemelése a kompozícióba ikonográfiai és tematikai szempontból természetesen nem szorul részletes magyarázatra, hiszen szerepeltetését Battista Mantovano Mária-költeményének témája kel-

lően indokolja. Ennél sokkal érdekesebb azonban, hogy a miniatör a „képet” az iniciálé helyére rakta: ez tehát nem egy figurális iniciálé, hanem egy Madonna-kép, amely helyettesíti azt.

A monumentális építmény szinte teljesen kitölti a lapot, de körülötte a keskeny oldalsó sávokban tájháttér bontakozik ki: a lap alsó felében zöld szín jelöli a természeti környezetet, a belső margó felé tekintő szfinx mellett egy földön ülő madár (gyöngytyúk) jelenik meg, és ugyanezen az oldalon, az oromzati mező magasságában, a kék égen egy másik, kisebb madár repül kitárt szárnyal. A lap külső margóján, a jobb oldali pillér mellett egy vörös alapú, nagy méretű címerpajzsral díszített, szélben lobogó zászló is feltűnik.

A címlap, noha rendkívül kvalitásos miniatörát tartalmaz, nagyon rossz állapotban maradt fenn, és erről sajnos nem csak a teljes kéziratot megrongáló tűzkár tehet. A kódexet a hátsó kötéstábla belső oldalára ceruzával írt bejegyzés szerint 1949-ben Sasvári Dezső restaurálta, ekkor készült a budai reneszánsz bőrkötéseket imitáló kötéstáblája is. E „restaurálás” eredményeként a címlap miniatörájának felülete rendkívüli mértékben roncsolódott, helyenként pedig a festést hordozó pergamenben is újabb hiányok keletkeztek. A fennmaradt részek felületei részben elmosódtak, a fedőfesték sok helyen eltűnt vagy elvékonyodott (a *bas-de-page* puttóinál az alárajzolás kontúrvonalai tisztán kirajzolódnak), és a címlap egyéb részeit borító, eredetileg rendkívül finoman felvitt lap- és ecsetarany-felületek is károsodtak, vagy teljesen elpusztultak.

A címlap mai állapotát a restaurálás előtti helyzettel szerencsére jól össze lehet vetni: a kódex mellett az OSZK Kézirattárában fennmaradt annak az archív fotónak egy jó minőségű nagyítása, amely több publikáció illusztrációjaként is szolgált a két világháború között.⁷ (3. kép) Az összehasonlítás alapján egyértelmű, hogy a címlapnak azok a részei, amelyeket a tűz nem rongált meg, az 1949-es restaurálásig még lényegében megőrizték eredeti állapotukat. Mindez különösen igaz a figurális részletekre, tehát a címetartó és zenélő puttókra, valamint a *bas-de-page* medaillonjára, a pillértörzsek belső mezőjére és a levél bal alsó sarkára, illetve a külső margó közepén látható zászlóra és annak címerére. Ez utóbbin eredetileg arany alapon fekete horgony

6 A szövegtükör 16 sort tartalmaz, de az iniciálé helyét elfoglaló, 5 sor magas Madonna-kép miatt az első verssor 3, a második pedig 2 sort foglal el. A 16 sor ezért 13 hexameternek felel meg.

7 A reprodukció megjelent: HOFFMANN 1939. 104. és HOFFMANN 1940. 271. Ugyanezt az archív felvételt használta még Berkovits Ilona

is a magyarországi gyűjteményekben őrzött corvinákról megjelent monográfiájában: BERKOVITS 1963. 57. 14. kép. A szerző meg is jegyzi, hogy a „corvina értékes címlapja, sajnos annyira megrongálódott, hogy színes tábla nem készülhetett róla.” Uo. 105. 69. jegyzet. A kódex tudomásom szerint 1949 óta csak egyszer szerepelt kiállításon: *Bibliotheca Corviniana* 1990. 158. kat. 167. és LXIV. kép.

2. **Battista Spagnoli Mantovano:** *Parthenice Mariana*. Miniátor: Giovan Pietro Birago, Róma, 1488 k.
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 445, fol. 1r

3. **Battista Spagnoli Mantovano:** *Parthenice Mariana*. Miniátor: Giovan Pietro Birago, Róma, 1488 k. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 445, fol. 1r, archív felvétel (1939 előtt)

látszódot. ⁸ A pillértörzsek tükrét akantuszlevelekből és palmettákból formált, arannyal festett növényi dísz töltötte ki, alattuk pedig, a mellvédet lezáró fríz sarkain, a szfinxek fölött, rozettákba csavarodó félpalmetták voltak, sarokdíszként szárnyas puttófejek szolgáltak.

A restaurálás eredményeképp a levél bal alsó sarkában, az architektúrát keretelő táj előterébe helyezett állatokból csak elmosódott foltok maradtak: a szfinxtől balra ülő szarvas elvesztette agancsait, a lábazati párkány előtt ülő szürkésfehér nyúlból szinte csak az előrajz vonalai maradtak meg, míg a tőle jobbra lévő, a képtér felé, befelé forduló, kékfejű gyöngytyúk ma már inkább értelmezhetetlen festékfoltnak tűnik.

Hasonló mértékű a pusztulás a levél főső sávjában is: a koronázópárkányon ülő két puttó közül a jobb oldalnak csak a nyomai maradtak meg, a mellette repkedő madarak teljesen eltűntek, mint ahogy megsemmisült a gazdagon fodrozódó szalagokat modelláló fedőfestés java és a bal oldali puttó kezében tartott trombita is. A címlapot érintő „restaurálás” következtében a vörös és zöld fedőfesték átütött a levél verző oldalára, és a pergamen több helyen megsemmisült. A hiányok elsősorban a levél külső margójának alsó felén és az alsó margón jelentkeznek. Ezek közé tartozik a *bas-de-page* közepén a pajzs és a medallion közötti mező is, amely a magyar uralkodóra utólag ráfestett címer rangjelző elemét is tartalmazta. A vegyszeres mosás (?) a lapot díszítő laparany jelentős részét tehát elpusztította, és ez nemcsak az architektúrát borító növényi ornamentikát és egyes figurális motívumokat érintette, hanem az oroztat alatti feliratos tábla szövegét is. Pedig kizárólag ez a felirat tanúskodott arról, hogy a kézirat egykor Mátyás királynak készített dedikációs példány volt.⁹

Mindezek következtében mára elvesztek a miniatúrának azok a kvalitásos részletei, amelyekről az archív felvétel tanúskodik. A címlap illuzionisztikus összehatásához ugyanis nem csak a trompe-l'œil részletek járultak hozzá, hanem a pontosan kivitelezett fény-árnyék

kezelés is. A bal oldali pillér térben rövidülő belső oldalát jelző sötét felület mára egybemosódott az előoldal keretével, valamint teljesen eltűntek a párkányfríz és a *tabula ansata* keretét modelláló, azok plasztikusan kiemelkedő részeit érzékeltető felületek is: helyettük ma már csak egynemű színfoltok látszanak. A feliratos tábla térbeli viszonyait is addig lehetett csak jól érzékelni, amíg látszott, hogy az azt jobbról keretelő, palmettás ív árnyékot vet a mögötte lévő frízre.

A kódex lapjainak és az incipitet díszítő miniatúrának a jelenlegi állapotát azért fontos pontosan rögzíteni, mert enélkül nem lenne érthető a szöveg és a kódex keletkezésének, illetve a kézirat modern kori vándorlásának a története. Jelen tanulmányomban tehát e viszonylag kevésbé tanulmányozott corvina történetének az elejét és a végét fogom felfejteni, és ennek a két történetnek a megértéséhez a kézirat legelső és legutolsó lapjai nyújtanak támpontot.

A címlap stíluskapcsolatai és a kódex keletkezése

Giovan Pietro Birago Rómában

A budapesti kódex címlapjának attribúciós kérdéseivel először Hoffmann Edith foglalkozott, aki Mantegna hatása alatt működő, „Mantua-környékbeli” mester műveként határozta meg.¹⁰ Balogh Jolán ismerte föl, hogy a címlap figurális részletei, elsősorban a zenélő puttók jellegzetes figurái, olyan nagyméretű stílusjegyzést mutatnak a Bona da Savoia, Galeazzo Maria Sforza milánói herceg özvegye számára készített *Sforza Hóráskönyv* lapjaival, hogy bizonyosan azonos kéztől származnak.¹¹ Az 1490-es évek elejére datálható, kis méretű luxuskódex több tucat lapját borítja egész oldalas miniatúra,

8 A címerpajzs ábrája sajnos az archív felvételen sem vehető ki egyértelműen. Hoffmann Edith leírása szerint ezüst horgony volt rajta vörös alapon, lásd HOFFMANN 1939. 104. A címerpajzs belső mezője teljesen elpusztult, de szélein körben laparany nyomai láthatóak. Ebből következően a pajzson helyenként kivehető vörös szín – amely bizonyosan nem azonos a zászló eredeti festékrétegével – valójában csak a laparany alapozórétege. Ha viszont a pajzs arany alapú volt, és feltételezzük, hogy a címer heraldikailag szabályos volt, akkor a mesteralak nem lehetett ezüst, hanem csak fekete. (Ha ez a feltételezésem helytálló, akkor Hoffmann valószínűleg oxidálódott ezüstnek vélte a horgony fekete színét.) Mindezzel együtt fontos megállapítani, hogy ez a címer utólag került a zászlóra, semmiképp nem volt része az eredeti miniatúrának.

9 A felirat szövege az archív fotó alapján: „F · BAP · MANT · CARME · THEO / LOGI AD SERENISS · VNGARIAE / ATQ · BOEMIAE REGEM MATHI / AM ~~BO~~ PARTHENICE ~~BO~~” A szöveg feloldása a következő: „Fratris Baptistae Mantuani Carmelitani Theologi ad Serenissimum Hungariae Atque Boemiae Regem Mathiam Parthenice”. (A „PARTHENICE” címszót kétoldalt szőlőlevelek keretelték, a szavak közé csak ott került pont, ahol előtte a szó rövidítve volt.)

10 HOFFMANN 1927. 38.

11 BALOGH 1928. 32–34. Balogh attribúcióját később Hoffmann is elfogadta, lásd HOFFMANN-WEHLI 1992 (1929). 75–76; HOFFMANN 1939. 108; HOFFMANN 1940. 270, vö. BERKOVITS 1962. 56–58. és 123. kat. 42. Az attribúciótörténethez összefoglalóan lásd GNACCOLINI 2003. 149. 45. jegyzet.

melyek alkotója a milánói Giovan Pietro Birago volt.¹² A miniátort csak a 20. század közepén sikerült azonosítani, ezt megelőzően – éppen e legjelentősebb műve alapján – segédnéven tartották számon.

Birago legkorábbi művei feltehetően az 1460-as évek végén készültek, majd a következő évtized elején részt vett a bresciai székesegyház szerkönyveinek díszítésében.¹³ Ez volt az első jelentős megbízása, majd közel másfél évtizedre szinte teljesen eltűnik a szemünk elől, hogy aztán a század utolsó évtizedének első felében a Sforza-udvar egyik legtöbbször foglalkoztatott miniátoraként lépjen ismét elélnk. Szignatúráját is a hercegi család tagjai számára díszített inkunábulumok címlap-miniatúráin, Giovanni Simonetta 1490-ben megjelent, *Sforziada* című traktátusának két példányán sikerült először azonosítani.¹⁴ (4. kép)

A címlap attribúciója tehát megoldott kérdésnek tekinthető, de a kódex keletkezésének körülményei, pontos időpontja és a miniatúra stíluskapcsolatai máig nem teljesen tisztázottak. Amikor Hoffmann Edith először foglalkozott a corvinával, a kódex keletkezését Mantovába lokalizálta. Balogh Jolán ezzel szemben – a miniátor milánói műveinek ismeretében – a corvinát beemelte

- 12 *A Sforza Hóráskönyv* (London, BL, Add. Ms. 34294, valamint – egy kivételével – a kalendáriumból származó önálló lapok: BL, Add. Ms. 45722, 62997, 80800 és New York, B. Breslauer Collection) miniatúráit Birago feltehetően 1490 és 1494 között készítette Bona da Savoia számára. A díszítés azonban befejezetlen maradt, a további miniatúrákat három évtizeddel később Gerard Horenbout készítette el a *Hóráskönyv* akkori tulajdonosa, Ausztriai Margit számára. EVANS 1992. 7–28; GNACCOLINI 2004a. 107.
- 13 Birago korai, bresciai korszakának műveéhez: GNACCOLINI 2000; MELOGRANI 2003; ALEXANDER 2004.
- 14 Az inkunábulum Simonetta latin nyelvű művének Cristoforo Landino-féle latin fordítását tartalmazza: *Historia delle cose fatte dallo invictissimo duca Francesco Sforza*, Milano, Antonio Zarotto, 1490, HC: 14756; GW: M42290; ISTC: is000534000; IGI: 9014. A *Sforziada* pergamenre nyomtatott, varsói példányának címlapján (Varsó, Biblioteka Narodowa, Inc. F. 1347) Bogdan Horodyski fedezte föl Birago szignóját („P[re]S[B]ite]R] JO[h]annes] PETR[us] BIRAGVS FE[ci]t[us]”), és ezzel sikerült nevet adnia a mesternek. A szerző egyúttal megállapította, hogy a korábról ismert két, szintén Sforza-megrendelésre díszített inkunábulum (London, BL, G.7251; Párizs, BnF, Vélins 724) és a *Sforza Hóráskönyv* ugyanettől a kéztől származik. Horodyski mindezek alapján egy rövid oeuvre-katalógust is összeállított tanulmányja elején, de a Battista Mantovano-corvina itt nem szerepel, HORODYSKI 1956. 251–252. Birago neve először Balogh Jolánnál társul a budapesti kódexhez: BALOGH 1966. 542. A varsói inkunábulummal szinte egyidőben kerültek elő egy negyedik miniált *Sforziada* példány címlapjának töredékei, amelyen szintén azonosították Birago szignóját (Firenze, Galleria degli Uffizi, Inv. 1890. n. 4423–4430. és 843), lásd *Mostra storica* 1953. 411. kat. 659. A segédnév (Maestro delle Ore Sforza) azonban továbbra is használatos, mivel Bona da Savoia *Hóráskönyvét* Birago nem egyedül díszítette, hanem egy, az ő stílusához nagyon közel álló másik mesterrel együttműködésben, lásd GNACCOLINI 2004b.

4. **Giovanni Simonetta: Sforziada.** Milano, Antonio Zarotto, 1490
Miniátor: Giovan Pietro Birago
Varsó, Biblioteka Narodowa, Inc. F. 1347, b2r, részlet

a budai uralkodói udvar és a Sforzák közötti intenzív diplomáciai kapcsolatok kontextusába. Értelmezése szerint a Mátyásnak dedikált kódex is része volt annak az import művekből összeálló emlékcsoportnak, amely a Ludovico il Moro unokahúga, Bianca Maria Sforza és Mátyás törvénytelen gyermeke, Corvin János között 1487-ben *per procuram* megkötött házasságnak, tehát a két udvar között létrejött dinasztikus kapcsolatnak köszönhetően, egyfajta „milánói kultúráramlat” révén érte el Budát.

Birago szerepét illetően azonban még ennél is tovább ment: azt feltételezte, hogy a miniátor egy rövid ideig, 1489–1490-ben Budán tartózkodott, és itt kezdte el készíteni a végül befejezetlenül maradt, a Battista Mantovano-corvinánál sokkal nagyobb szabású művét, az ifjabb Vitéz János szerémi (1481–1489), majd veszprémi (1489–1499) püspök számára díszített *Pontificalét*.¹⁵ Mivel a dedikációs kódex címlapja és a szerkönyv egész oldalas, architektonikus keretbe foglalt képei között rendkívül szoros stílári kapcsolatot érzékelt, ezért – joggal – úgy gondolta, hogy a két mű keletkezése időben is közel eshetett egymáshoz. A Battista Mantovano-corvina ezek szerint a magyarországi utat megelőzően, még Milánóban készült volna, a *Vitéz Pontificalé* pedig Budán, miközben viszont a főpap – ahogy Balogh maga is hivatkozik rá – a magyar király követeként mindvégig Rómában volt.

Ma már tudjuk, hogy Birago nem járt Budán, és mindkét magyarországi vonatkozású kódexét Rómában ké-

szítette, abban a rövid időszakban, 1487 és 1489 között, amikor mind a miniátor, mind pedig a budapesti kódex szövegének szerzője, Battista Spagnoli Mantovano is Rómában tartózkodott.¹⁶ A spanyol apától származó, mantovai születésű karmelita szerzetes, aki a 16. század elejére Európa-szerte az egyik legolvasottabb latin epikus költővé vált („az új Vergilius”, avagy „Christianus Maro”), a karmelita rend mantovai kongregációjának vikáriusaként érkezett Rómába 1486-ban.¹⁷ Három könyvre osztott, hexameteres Mária-himnusa, a *Parthenice Mariana* feltehetően évekkel korábban, 1479 és 1481 között íródott, majd 1488. október 17-én jelent meg Bolognában. Az *editio princeps* nem tartalmazza a kódex címlapján olvasható, Mátyásnak szóló dedikációt.¹⁸ Helyette két szöveget illesztett a szerző a *Parthenice* elé, mindkettő bolognai barátaihoz, Lodovico Fuscararióhoz és Giovanni Battista Refrigerihez szól: az első egy rövid ajánlólevél, majd ezt egy meglehetősen hosszú, prózában írt apológia követi. A hexameteres költemény után pedig egy újabb vers következik az inkunábulumban, egy önálló címmel ellátott, ezúttal disztichonban íródott rövid mű.¹⁹ Hoffmann Edith ezek alapján joggal következtetett arra, hogy a dedikációs kódex a nyomtatott könyv előtt készülhetett el, szerinte valamikor 1485 és 1488 között.²⁰

A mű keletkezési körülményeinek tisztázásához két szempontot kell figyelembe venni, egyrészt a miniatúra stíluskapcsolatait, másrészt pedig – részben ezzel összefüggésben – Battista Mantovano római tartózkodásának adatait és ismeretségi körének tagjait.

15 BAV, Ottob. Lat. 501, BALOGH 1966. 542. A kódex újabb irodalma: *Liturgia in Figura* 1995. 244–248. kat. 57. (Anna Melograni, Adalbert Roth); GNACCOLINI 2003, különösen 135–136 és 140–143; *Hunyadi Mátyás* 2008. 424–426. kat. 10.11. (Farbaky Péter, Anna Melograni). A kódex írásának befejezéséhez a *terminus post quem* a fol. 145v levélen olvasható bejegyzés szerint 1489. január 1. („Mcccc. lxxxix. die p[ri]ma mensis Januarij. Ego Jo[hannes] ep[iscopu]s Sirmien[sis] consacraui eccl[esi]am et altare...), de a miniatúrák ebben az esetben – ívfüzetként – párhuzamosan készültek a szöveg másolásával. Birago minden bizonnyal 1490-ben hagyta el Rómát és tért vissza Milánóba. Ifj. Vitéz János, aki időközben elnyerte a veszprémi püspökséget, 1486 után egészen a király haláláig szinte folyamatosan Rómában tartózkodott. 1490 tavaszán tért vissza Magyarországra, tehát a kódex díszítése ekkor és ezért maradhatott befejezetlenül.

16 Birago római korszakához két további kódex kapcsolható. Ezek közül az egyik egy Tacitus történeti műveit tartalmazó, kis méretű kódex (Koppenhága, Det Kongelige Bibliotek, Gl. Kgl. S. 496), címlapjának architektonikus kiképzésével és a tájháttér alkalmazásával a Mantovano-corvina közeli rokonának tekinthető. Ezt a címlapot Laura Paola Gnaccolini emelte be igen meggyőzően Birago életművébe, lásd GNACCOLINI 2003. 140. és 13. kép. Birago másik, szintén Rómához köthető munkája egy 'S' iniciálé a Montefeltro hercegi címet tartó puttókkal Celso Millini montefeltroí püspök *Liber ceremoniarum* kódexének címlapján (BAV, Urb. Lat. 470, fol. 5r). A kódex többi miniatúráját Giuliano Amadei készítette, a Birago-attribúció

Andrea De Marchi érdeme, lásd DE MARCHI 139. 158. kat. 35. és 52. kép; GNACCOLINI 2004a. 107. A humanista kurzívával írt kódex scriptora az ekkor még Rómában tartózkodó Sigismondo de' Sigismondi volt, a kolofo (fol. 125r) alapján a másolást 1487. január 26-án fejezte be.

17 Battista Mantovano római korszakához lásd SEVERI 2010. 85–95; SEVERI 2014.

18 MANTUANUS 1488: H 2364; GW 3276; ISTC iBo0058000. A költeményt záró kolofo (k3r: „Bononiae aeditum. iii. id. Feb. M. cccc. lxxi.”) Marrone értelmezése szerint nem egy korábbi, ismeretlen kiadásra utal, hanem a költemény befejezésének dátumát jelöli, tehát egyfajta *subscriptio*, lásd MARRONE 2000. 38–39. Az inkunábulum utolsó oldalán (k4v) olvasható az a részletes kolofo, amely a könyv valódi megjelenési idejét tartalmazza: „Bononiae Castigatisime impressum: Cura / Caesaris de Nappis. Impensa Benedicti hecto/ris librarii. Opera uero Platonis dilligentissimi (sic) / impressoris Bononiensium. Anno gratiae / M. cccc. lxxviii. Kl. nouembres.”

19 A bolognai *editio princeps*ben a dedikációs levél négy oldalt tesz ki (a1r–a2v), amelyet a szintén prózában írt *Apologeticon* követ 16 oldalon (a3r–b4v). A 48 sorból álló záró költemény (k3r–k4v) önálló címmel került a könyv végére: „Fratris Baptistae Mantuani Carmelitae ad Beatam Virginem Votum.” Giovanni Battista Refrigerihez: GIANSANTE 2016. Az *Apologeticon* keletkezéséről lásd MARRONE 2000. 28–45.

20 HOFFMANN 1939. 107.

Birago és a baltimore-i Petrarca-kódex

A Battista Mantovano-corvina architektonikus címlapja előzmények nélkül áll Birago ma ismert oeuvre-jében. Laura Paola Gnaccolini, aki részletesen elemezte a mester két, magyarországi vonatkozású kódexének miniatúráit és azok stíluskapcsolatait, az újonnan feltűnő motívum alapján arra következtetett, hogy Birago a római korszakát megelőző időszakban, valamikor az 1470-es évek második felében, illetve a következő évtized elején, Venetóban tartózkodhatott, és ott ismerte meg ezt a jellegzetes címlaptípust.²¹ Kétségtelen, hogy a corvina címlapjának több eleme, így az a megoldás, hogy a lapot szinte teljes terjedelmében kitöltő építmény tájképi környezetben jelenik meg, és állatok veszik körül, feltűnő rokonságot mutat azoknak a Venetóban dolgozó miniatúroknak a műveivel (kódexek és nem utolsósorban nyomtatott könyvek élére helyezett, all'antica díszítéssel ellátott, illuzionisztikusan megfestett címlap-miniatúrákkal), amelyeken a budapesti miniatúrához is hasonló trompe l'œil-hatást keltő részletekkel is találkozunk. A szerző szerint Birago elsősorban Girolamo da Cremona és az ún. Maestro dei Putti műveit ismerhette.²²

Gnaccolini ugyanakkor azt is feltételezte, hogy a corvinán és a *Vitéz Pontificale* architektonikus díszű lapjain nemcsak a mantegneszk stílusban dolgozó venetói mesterek hatása mutatható ki, hanem Birago merített a kortárs római falképfestészet illuzionisztikus tendenciáiból is, egyrészt Pinturicchio, másrészt talán az éppen ebben az időszakban, 1488 és 1490 között a városban alkotó Mantegna műveiből. (Az utóbbi természetesen csak közvetett érveken alapul, mivel a padovai mester római falképei, a VIII. Ince pápa Belvedere-kápolnájába készített freskóciklusa mára nyomtalanul elpusztult, így közvetlen összehasonlításra nincs lehetőség.)²³

Véleményem szerint azonban a Battista Mantovano-corvina (és a *Vitéz Pontificale*) címlapjának ezeket a jellegzetességeit, a Birago stílusában és motívumkincsében kimutatható, szokatlan mantegneszk fordulatot nem csak, sőt, talán elsősorban nem a Venetóban dolgozó miniatúroknak hatásának kell tulajdonítanunk, hanem azoknak a padovai mestereknek, akik ezt az all'antica

miniatúrastílust Rómában képviselték. Ennélfogva a corvina címlapja nem egy majd' egy évtizeddel korábbi hatás lecsapódásaként, hanem a legmodernebb római fejleményekhez való igazodás példjaként értékelendő.

A mintát az ekkor Rómában dolgozó két legjelentősebb, venetói származású mester, a scriptor (és miniatőr) Bartolomeo Sanvito, valamint a vele szoros munkakapcsolatban dolgozó Gaspare da Padova munkái között találjuk meg. És ebben az esetben nem általános stíluskapcsolatról, hanem egy mintakép pontos felhasználásáról van szó. A Battista Mantovano-corvina címlapjának közvetlen mintaképe a baltimore-i Walters Art Museumban őrzött, Petrarca *Trionfi* költeményciklusát tartalmazó kódexének egyik lapja, a *Trionfo della Castità (Triumphus Pudicitiae)* incipitlapja (fol. 23r) volt.²⁴ (6. kép) Számomra egyértelműnek tűnik, hogy a budapesti kódex architektúrájának struktúrája és annak részletei egyaránt erre a miniatúrára vezethetők vissza. Mindkét esetben magas mellvédsávra és azt koronázó, hangsúlyos könyöklőpárkányra helyezett, a pergamenlapot imitáló szövegtükröt pillérekkel keretelő építmény tartja a gazdagon díszített oromzattal koronázott párkányzatot. Az építészeti tagozatok színhasználata is nagyon hasonló, a finom aranyszállal kialakított, palmettás indamotívumokkal díszített vörös pillérmezőket profilozott, zöld keret tagolja. Az építészeti tagozatok között is szoros kapcsolat érzékelhető: a corvina címlap-architektúrájának oromzata és az alatta látható *tabula ansata* kettőse mintha a felnagyított változata lenne a Petrarca-kódex építményének tetején látható oromzati dísznek.

A legszembetűnőbb hasonlóság azonban a mellvédsáv figurális motívumainál, a profilnézetben ábrázolt, aranyszobrokat imitáló szfinxek kialakításában érhető tetten. (7. kép) Az épület lábazati párkányán méltóságteljesen ülő, hibrid lények kitárt szárnyai pontosan illeszkednek a szövegtükrő alsó vonalához, mintha kariatidaként tartanák az építmény elé helyezett pergamenlapot. A szfinxek persze gyakori és kedvelt all'antica motívumai voltak az 1470-es évek venetói miniatúraművészetének is, de véleményem szerint itt nem csak általános motívumátvételről van szó, hanem a minta pontos követéséről: Birago a Pet-

21 Birago esetleges venetói tartózkodásának bizonyítékeként tekint a szakirodalom a velencei Barozzi család egyik tagja, talán Pietro Barozzi padovai püspök számára, egy másik mesterrel közösen illuminált, nyomtatott breviáriumra (*Breviarium Romanum Ordinis Sancti Augustini*, Venetia, Andrea Torresano, 1481. IX. 28., ÖNB, Inc. 4. H. 63, fol. 9v: *Ézsaiás próféta látomása*), lásd GNACCOLINI 2003. 136-137; GNACCOLINI 2004a. 107.

22 GNACCOLINI 2003. 137-140.

23 GNACCOLINI 2003. 140.

24 Baltimore, The Walters Art Museum, Ms. W.755, fol. 23r. GARZELLI 1985, I, 299-300; DE LA MARE-NUVOLONI 2009, 296-297. kát. 88; Gaspare da Padova római miniatóri tevékenységéhez lásd még TOSCANO 2000; TOSCANO 2016.

5. **Francesco Petrarca:** *Trionfo della Castità*. Miniátor: Bartolomeo Sanvito, Róma, 1487–1488 k. Baltimore, The Walters Art Museum, Ms. W.755, fol. 22v

6. **Francesco Petrarca:** *Trionfo della Castità*. Miniator: Gaspare da Padova, Róma, 1487-1488 k. Baltimore, The Walters Art Museum, Ms. W.755, fol. 23r

7. A 2. és a 6. kép részletei

rarca-kódexet másolta. Ebből következően a milánói miniátor számára a baltimore-i kódex lehetett az elsődleges vizuális forrás, amikor – legalábbis ma ismert – életművében először alkalmazta az egész oldalas architektonikus címlap típusát és az azt kiegészítő, illuzionisztikus elemeket.

A Walters Art Museumban őrzött Petrarca-kódex sok szempontból különleges emlék. Szövegét Bartolomeo Sanvito írta, jellegzetes, kalligrafikus humanista könyvkurzív írással, de a kódex miniatúráinak kivitelezése befejezetlenül maradt műhelyében. Ennek ellenére a költeményciklust illusztráló dekoratív képprogram egységes maradt.

A kódexben összesen tizenkét illuminált lap van: Petrarca minden *Trionfiját* megelőzi egy, a kódexbe beillesztett levél, amelynek verző oldalán sokféle all-'antica motívummal elhalmozott építmények foglalják keretbe a címlap után következő költeményt,

tehát az adott triumfust illusztráló, narratív „képet” (5. kép). A szemközti oldalon, tehát a címlapokat követő levelek rektó oldalán, az incipitlapokon groteszk motívumokkal gazdagított trófea- és kandeláberdíszekből kialakított marginális dekoráció fut a szövegtükör két hosszanti oldalán és a felső lapszélen, alul pedig újabb figurális motívumok kaptak helyet: a Szüzesség diadalának kezdőlapján például egy *Hölgy az egyszarvúval* látható. A hat triumfusból az első kettőnek a miniatúrái Bartolomeo Sanvito és Gaspare da Padova együttműködésében készültek. (A beillesztett levelek verzőin látható címlap-miniatúrák az előbbinek, az incipitek dekorációja a figurális iniciálékkal együtt az utóbbinak attribúálhatóak.)²⁵

A kódex díszítése azonban, ismeretlen okból, itt félbeszakadt és a négy hátralévő triumfus miniatúráit nem sokkal később egy firenzei mester, Gherardo di Giovanni készítette el. A szakirodalomban ezt a szokatlan mű-

25 Sanvito miniatóri tevékenységét csak az utóbbi évek kutatásainak köszönhetően kezdjük jobban megismerni, lásd ERDREICH 2009.

8. **Francesco Petrarca:** *Trionfo della Morte*. Miniátor: Gherardo di Giovanni, Róma (?), 1488 k.
Baltimore, The Walters Art Museum, Ms. W.755, fol. 30r

9. **Didymus Alexandrinus:** *De Spiritu Sancto*. Miniátor: Gherardo és Monte di Giovanni, Firenze, 1488-1489
New York, The Pierpont Morgan Library, Ms M496, fol. 2r

helyváltást azzal szokták magyarázni, hogy a kódex befejezetlen állapotában Rómából Firenzébe kerülhetett, és díszítése ott fejeződött be. Véleményem szerint nem így történt. Más alkalommal részletesen kimutattam, hogy Gherardo di Giovanni nagy valószínűséggel járt Rómában, még hozzá éppen 1488 körül, és az ekkor, illetve nem sokkal ezután készült miniatúráinak all'antica formakincse, valamint az, hogy művein – többek között – a római monumentális falképfestészet illuzionisztikus tendenciái érvényesülnek, ezzel magyarázható.²⁶

26 DE LA MARE–NUVOLONI 2009. 297. A szerzők szerint a díszítés talán azért maradt félbe, mert meghalhatott a kódex megrendelője. Ez az érvelés azért nem fogadható el, mert ebben az esetben nehéz magyarázni, miért fejezte volna be Gherardo di Giovanni mégis a kódexet. Sokkal észszerűbb arra gondolni, hogy a műhelyváltást az

Nem tudjuk azonban, hogy a szokatlanul díszes és rendkívül igényes Petrarca-kézirat milyen megrendelőnek készült, az első incipitlap alján, a *bas-de-page* közepén ugyanis a címerpajzs mezője üresen maradt. Datálását paleográfiai alapon, Bartolomeo Sanvito scriptori tevékenységének relatív kronológiája alapján, Albinia de la Mare 1488 körülre helyezte. *Terminus ante quem*-nek tekinthetjük azonban, hogy a kódex egyik, Gherardo di Giovanni által készített miniatúrája, a *Trionfo della Morte* incipitlapjának építészeti keretkonstrukciója

indokolta, hogy a padovai mesterek más, sürgősebb megbízásokkal voltak elfoglalva. A címer hiányára persze ez sem ad magyarázatot, de ebben a korszakban egyáltalán nem ritka eset, hogy egy amúgy teljesen befejezett kódexet a címer befestése nélkül adnak át a megrendelőnek. Gherardo lehetséges római jelenlétéhez lásd Pócs 2012. 119–121.

10. **Francesco Petrarca:** *Trionfo della Divinità*. Miniátor: Gherardo di Giovanni, Róma (?), 1488 k. Baltimore, The Walters Art Museum, Ms. W.755, fol. 65v

11. *Vitéz Pontificale*. Miniátor: Giovan Pietro Birago, Róma, 1489–1490. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ott. Lat. 501, fol. 6v (reprodukción: CSAPODI–CSAPODINÉ 1990)

(8. kép) közvetlen előzménye egy sokkal nagyobb szabású, de hasonló jellegű címlapnak, a Mátyás király számára 1488/1489 fordulóján készített Didymus-corvinának.²⁷ (9. kép) Úgy tűnik, hogy az illuzionisztikus, egész oldalas architektonikus címlapdísz koncepcióját, amely egyébként teljesen idegen a korabeli firenzei miniaturafestéstől, és Gherardo életművében is itt jelenik meg először, a miniátor itt és ekkor, a Petrarca-kézirat

befejezésekor ismerte meg a Rómában dolgozó padovai mesterek, Bartolomeo Sanvito és Gaspare da Padova nyomán. Ezt igazolja az a tény is, hogy Gherardo a Petrarca-kézirat díszítésének egységes szekvenciáját úgy tudta folytatni, hogy miközben egyrészt nyilvánvalóan átvett és másolt motívumokat padovai kollégáitól, közben saját motívumkészletét is be tudta építeni a lapok díszítményei közé.

27 New York, PML, Ms. M496, fol. 2r. GARZELLI 1985, I, 310–312; *Painted Page* 1994, 68–69. kat. 13. (William M. VOELKLE); Pócs 2012, különösen 61–63 és 118–121. A kódex másolását a fol. 224v levélen olvasható kolofon alapján Sigismondo de' Sigismondi 1488. december 4-én fejezte be, Gherardo és Monte di Giovanni tehát nem sokkal ezt kö-

vetően illuminálta a kódexet. Érdekes – feltehetően véletlen – egybeesés, hogy Sigismondo ezt megelőző munkája, még Rómában, épp egy olyan kódex megírása volt, amelynek a díszítésében viszont Birago vett részt, *ld.* 16. j.

A baltimore-i Petrarca-kódex 1488 körüli datálása összhangban van a Battista Mantovano-corvina címlapján kimutatható, közvetlen hatásával. Ha azt feltételezzük, hogy az előbbi díszítése teljes egészében Rómában készült, előbb Sanvito, majd Gherardo di Giovanni műhelyében (vagy talán lényegében egyidőben), akkor egyáltalán nem meglepő, hogy úgy tűnik: Birago nem csak azokat a kompozíciós és formai elemeket vette át a kódexből, amelyeket a padovai mesterek miniatúráin találunk meg, hanem olyanokat is, amelyek Gherardónak tulajdoníthatóak. Egyszóval: nem csak Gherardo reflektált a padovai miniatúraművészetre, hanem Birago is a firenzei mesterre. Az utolsó diadal, a *Trionfo della Divinità* elé beillesztett levél címlapján tabernákulum-típusú, aranyozott architektonikus keretbe van foglalva a *Szentháromság*ot és az evangélisták szimbólumait megjelenítő miniatúra, amely úgy jelenik meg, mintha egy falra helyezett négyzetes oltár keretébe illesztett *pala* lenne, amelynek keretdíszét alul figurális motívumokkal gazdagított, hangsúlyos konzol tartja. (10. kép) Ez a struktúra részben eltér azoktól, amelyeket Sanvito vagy Gaspare miniatúráin láthatunk, de jellegzetes módon visszatér Birago egy másik munkájában, a *Vitéz Pontificale* lapjain. Úgy tűnik, hogy a milánói miniatör ezt az architektonikus struktúrát használta fel a vatikáni kódex lapjain alkalmazott, egész oldalas miniatúrák keretszerkezetéhez. A maga módján tehát újrainterpretálta a Gherardo által nyújtott mintát. Különösen igaz ez a *Pontificale* 6v levelének dekorációjára, amelyen Birago még a Petrarca-kódex keretdíszének konzolján látható, kitért szárnyú sas motívumát is megismételte.²⁸ (11. kép) Más all'antica motívumok, elsősorban a palmettás indadíszek, kannelúrás oromzatok esetében általánosan is elmondható, hogy a *Vitéz Pontificale* formakincse rendkívül sok ponton kapcsolódik a Petrarca-kódexhez.

Visszatérve a budapesti corvina címlapjához, annak egy másik jellegzetessége is a római minták követéséről tanúskodik, és ez az iniciálé helyébe illesztett Madonna-kép. Gnaccolini már korábban rámutatott, hogy a corvina ezen részlete, a félalakos Madonna és a Gyermekek kompozíciója elsősorban venetói mintákra vezethető vissza, véleménye szerint elsősorban és közvetlenül Mantegna táblaképeire. A műfaji előké-

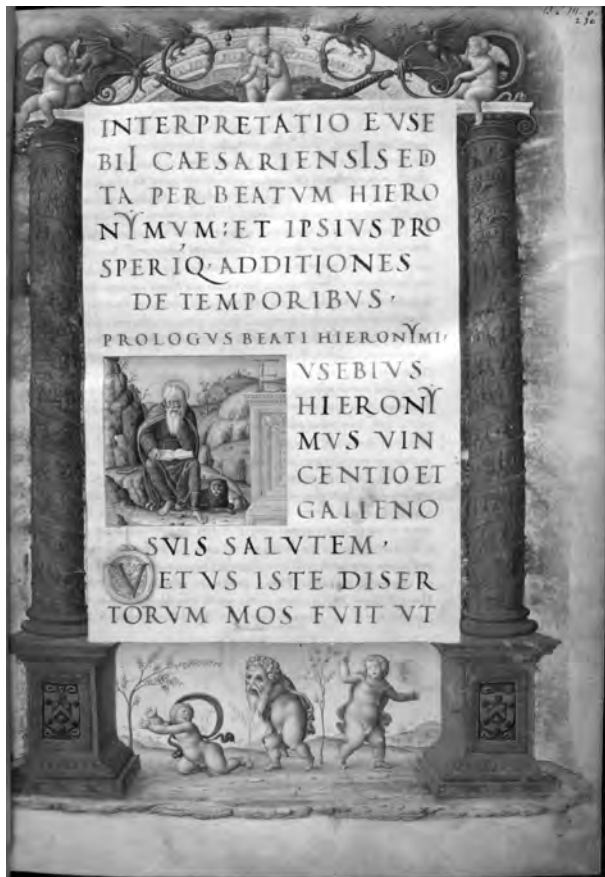
12. *Officium Beatae Mariae Virginis ad usum romanum*
Miniatör: Gaspare da Padova, Róma, 1490 előtt
Ravenna, Biblioteca Classense, Cod. 4, fol. 13r

pet azonban itt is a padovai mesterek munkái között találjuk meg, egy kisméretű *Hóráskönyv* egyik lapján. A ravennai Biblioteca Classense gyűjteményében őrzött kódex az 1480-as évek végén, legkésőbb 1490 körül készülhetett, másolása Sanvito munkája, miniatúráit pedig a scriptor együttműködésben készítette Gaspare da Padovával.²⁹ Ez utóbbinak lehet tulajdonítani a fol. 13r díszítését, amelyen a budapesti kódexéhez hasonló módon, a festett architektúra elé helyezett pergamen-

28 A motívum forrása minden bizonnyal az az antik dombormű lehe-tett, amely ma is a római SS. Apostoli templom előcsarnokában látható, és amelyet a 15. századi művészek jól ismertek és gyakran másoltak, lásd BOBER-RUBINSTEIN 1986. 237–238. kat. 186. Érdekes módon itt Birago mintha sokkal pontosabban követte volna

az antik előképet, mint az a Gherardo di Giovanni, aki máskor igen aprólékosan és precízen másolta a római szobrászati emlékek közül választott forrásait: Pócs 2012. 84–118.

29 *Officium Beatae Mariae Virginis ad usum Romanum*, Ravenna, Biblioteca Classense, Cod. 4, fol. 13r, lásd *Miniatura a Padova* 1999, 321–322.

13. **Eusebius Caesariensis:** *Chronicon*
 Miniátor: Gaspare da Padova, Róma, 1487–1488 k.
 London, The British Library, Royal Ms. 14 C. III, fol. 2r

lapon, tehát a miniatúra struktúrájába illuzionisztikus módon beillesztett Madonna-kép jelenik meg (ezúttal keret nélkül), amelynek kompozíciója egyébként nem is annyira Mantegna, mint inkább Giovanni Bellini műveinek ismeretéről tanúskodik. (12. kép)

kat. 129. (Gennaro Toscano); DE LA MARE–NUVOLONI 2009, 308–309. kat. 93. A kódex néhány lapját feltehetően Bartolomeo Sanvito illuminálta, mint a Madonna-képet megelőző levél verzóján található, bíborba merített pergamenre festett *Jézus születése*-miniatúrát is. Toscano a kódex keletkezését 1475–1480 közé helyezi, de la Mare ezzel szemben Sanvito scriptori tevékenységének relatív kronológiáját figyelembe véve inkább a következő évtized legvégét javasolja.

30 GIANNETO 1985, 166–176. és 186–194, különösen 188–189.

31 Sanvito korai, padovai éveiben Bembo számára, illetve az ő megbízásából készített kéziratához lásd *Miniatura a Padova* 1999, 250–251. kat. 96. (Federica Toniolo); DE LA MARE–NUVOLONI 2009, 116. kat. 7. (1455–1456 k.), 154. kat. 24. (1462–1463), vö. GIANNETO 1985, 102–103.

Mindezt tekintetbe véve, úgy tűnik, hogy Birago miniatúraművészetének „mantegneszk” fordulatát nemcsak egy korábbi, feltételezett venetói út és az ott látott mintaképek határozták meg, hanem legalább ilyen mértékig a kortárs római fejlemények is – amelyben elsősorban a padovai, másodsorban pedig Gherardo di Giovanni révén egy firenzei mester hatása is kimutatható. Annak megértéséhez azonban, hogy Birago miért fordult ezekhez a mintákhoz, és hogyan kerülhetett kapcsolatba a Sanvito-műhellyel, a budapesti kódex keletkezésének tágabb kontextusát is ismernünk kell.

Battista Mantovano Rómában

Battista Spagnoli Mantovano 1486 és 1489 között három évet töltött Rómában. Ekkor több jelentős személyiséggel is megismerkedett, többek között a humanista műveltségű velencei diplomatával, Bernardo Bemboval, aki a Serenissima követeként az évtized közepén két alkalommal is, először 1485-ben, majd 1487–1488-ban megfordult Rómában.³⁰ Bembo az 1460-as években, padovai egyetemi tanulmányai idején került szoros barátságba az akkor még szintén ott tartózkodó Bartolomeo Sanvítóval, és ennek a kapcsolatnak a lenyomata Bembo bibliofil tevékenységében is pontosan kimutatható:³¹ abban a korszakban, az 1480-as évek közepén és az évtized második felében, amikor a velencei humanista diplomáciai szolgálatot teljesített Rómában, a Sanvito–Gaspare da Padova műhelyben több, gazdagon díszített, klasszikus szerzők műveit tartalmazó kódex is készült a számára. Ezek címlapjai szintén hathattak Biragóra, elég utalni az Eusebius *Chronicon*-ját tartalmazó kódex miniatúráján látható, az épület koronázópárkányának sarkán üldögélő szárnyas puttókra.³² (13. kép)

Ugyanekkor ismerkedett meg vele Battista Mantovano: Rómában írt három művét is Bembonak dedikálta, köztük a *Parthenice Mariana* folytatásának szánt *Parthenice Catharinianát*. Az előzőhöz hasonlóan, há-

32 London, BL, Royal Ms. 14. C. III, fol. 2r, lásd GIANNETO 1985, 352; *Painted Page* 1994, 156–157. kat. 73. (Jonathan J. G. Alexander); *Miniatura a Padova* 1999, 324–325. kat. 131. (Gennaro Toscano); BENTIVOGLIO–RAVASIO 2004a, 256; DE LA MARE–NUVOLONI 2009, 294–295. kat. 87; TOSCANO 2010, 378–379; IACOBINI–TOSCANO 2010, 178–181; *Pietro Bembo* 2013, 104–105. kat. 110. (Federica Toniolo, Gennaro Toscano). A kódex címlapján az oszlopszékre helyezett Bembo-címereket a Medici *pallák* veszik körbe, tehát egyfajta egyesített barátságcímerről van szó. A mű datálása a szakirodalomban némileg ingadozik, általában 1485 és 1488 közé, tehát Bembo két római útjának időszakára datálják. Újabbban inkább a második római úttal hozzák összefüggésbe a kódex megrendelését és elkészültét.

rom könyvre tagolt, Alexandriai Szent Katalinról szóló hexameteres költeményt Mantovano néhány hét leforgása alatt írta meg 1488 nyarán, és a következő évben el is küldte a dedikációs kéziratot az időközben hazatért Bembónak.³³ Ez utóbbi kódex egyébként *descriptus*, tehát szövege az 1489. február 9-én Bolognában megjelent *editio princeps*ből lett kimásolva.³⁴ Mantovano és Bembo barátsága 1487–1488 körül magyarázatot adhat arra, hogyan került a mantovai karmelita költő számára dolgozó milánói miniátor a velencei diplomata megbízásait teljesítő padovai mesterek közelébe. A Rómában megforduló, „külföldi” művészek és humanisták között kialakult, gyakran igen nehezen számszázolható „kapcsolati mátrixnak” van egy olyan eleme is, amely nemcsak arra ad választ, hogyan vehette kézbe Birago a Petrarca-kódexet, hanem arra is, miért dedikálta egyik korai költeményét, a *Parthenice* ciklus első darabját a mantovai szerzetes a magyar uralkodónak.

Bartolomeo Sanvito megbízói között 1488-ban Bembo mellett a legfontosabb személy Alessandro Cortesi volt. A San Gimignano-i családból származó, fiatal humanista ekkor már több éve Rómában tartózkodott, megélhetését kuriális jegyzői tevékenysége biztosította, de családi kapcsolatai révén sokkal szorosabban kötődött Firenzéhez, mint a pápai városhoz.³⁵ A rá vonatkozó adatok ismeretében nyugodtan ki lehet jelenteni, hogy a távolból is az egyik legmegbízhatóbb Medici-kliens volt, egyházi javadalmak elnyerését is Lorenzo de' Medici közbenjárásától várta, és humanista kapcsolatai is elsősorban a firenzei szellemi elit tagjaival álltak fenn.

Cortesi, ahogy ez jól ismert a kutatás számára, éppen 1488-ban bízta meg Sanvitót egy különleges mű, Fra Giocondo Giocondo antik epigráfiai gyűjteményének másolásával és illusztrálásával. A művet nem saját maga számára készítette, ő csak a kivitelezésért felelt, a megrendelő Lorenzo de' Medici volt.³⁶ Sanvito azonban lassan haladt a munkával, ezért Cortesi kénytelen volt egy 1488. július 5-én írt, hosszú levélben magyarázkodni Lorenzo egyik megbízható kliensénél, a Cortesi-testvérekkel szoros kapcsolatban álló Francesco di ser Barone Baroninál. E híres levelében írta, hogy

14. **Alessandro Cortesi:** *Laudes bellicae Mathiae Corvini*
 Miniátor: Petrus V---, Róma, 1488
 Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 85. 1. 1. Aug 2°, fol. 3r

a munka azért halad olyan lassan, mert a másoló igen lustán végzi a dolgát: „quia librarius tarde et segniter scribit”.³⁷ Sanvito késlekedésének természetesen nem

33 Windsor, Eton College Library, Cod. 151, lásd GIANNETTO 1985. 339–340, további irodalommal; DANZI 2005. 351. kat. 74; SEVERI 2010. 94–95; SEVERI 2014. 159.

34 MANTUANUS 1489, H 2371, GW 3290, ISTC iB00066000, IGI 1184.

35 Alessandro Cortesihöz lásd BANFI 1937; PASCHINI 1957; D'AMICO 1983, 73–76; VITI 1987; BROWN 1992; MIGLIO 2002.

36 BAV, Vat. Lat. 10228, lásd Mantegna 2006, 443–444. kat. 177. (Paolo Pellegrini); DE LA MARE-NUVOLONI 2009. 304–305. kat. 92, további irodalommal. A kódex részletes leírását lásd BUONOCORE 2004.

335–352. A kódex keletkezéstörténetéhez fontos forrás Fra Giocondo dedikációs levele a kézirat elején, amely Cortesi szerepéről is megemlékezik, lásd BROWN 1992. 259. A dedikáció teljes szövegét közli: KOORTBOJIAN 2002. 310–311.

37 ASFi, Lettere Varie, 13 (egykor: 16), fol. 355r: „Laurentius ipse hoc hieme suis litteris hortatus est me ut curarem ut colligerentur epigrammata antiqua. Ego opus egregium et dignum tanto viro orditus sum. Super sedendum est paulisper quia librarius tarde et segniter scribit, et opus magnum est et pulcherrimum”, közli PINTOR 1907. 25; VERDE 1977. 26.

ez volt az oka, hanem az, hogy ebben az időszakban nagyon elfoglalt volt.³⁸

Ugyanez a Cortesi jól ismert a magyarországi humanizmus és a Corvina könyvtár történetével foglalkozók számára is. Éppen 1487/1488 telén írta meg Mátyás király hadi erényeiről szóló hexameteres költeményét, amelyet gazdagon díszített dedikációs kódex formájában küldött meg a magyar uralkodónak.³⁹ (14. kép) További kutatást igényel, miért döntött úgy, hogy éppen a budai udvarban próbál szerencsét, de a jelek arra mutatnak, hogy valószínűleg Angelo Poliziano lehetett a közvetítő. A szöveg és a corvina kutatásában korábban csak részlegesen felhasználható források alapján ma már egyértelműen megállapítható, hogy a Mátyásnak dedikált kódex legkésőbb 1488 nyarán elkészült. Ser Baronének küldött, fentebb hivatkozott levelében ugyanis megemlíti, hogy azt „(m)ittere ad Regem statui ornatissimis decoratum fibulis.”⁴⁰ A Cortesi-corvina tehát ekkor már bizonyosan készen állt, de a szerző még várta kollégái, elsősorban Poliziano véleményét művéről.⁴¹ A wolfenbütteli kódex másolója ugyanúgy Sanvito volt, mint Fra Giocondo epigráfiai gyűjteményéé és a baltimore-i Petrarca-kódexé, címlapjának különleges miniatúráját pedig, amely a venetói eredetű, illuzionisztikus-architektonikus miniatúrák egyik legfantáziadúsabb emléke, egy másik, ekkor szintén Rómában tartózkodó észak-itáliai mester, az ún. Petrus V--- készítette.⁴² Ami azonban mindennél fontosabb: Battista Mantovano és Alessandro Cortesi személyesen is ismerte egymást, ezekben az években szoros barátságba kerültek. Ezt

onnan tudjuk, hogy az utóbbinak 1490 áprilisában, tragikusan korán és váratlanul bekövetkezett halála után a karmelita szerzetes hosszú költeményben (*Querimonia in morte Alexandri Cortesii*) emlékezett meg római barátjáról.⁴³ (A művet Ermolao Barbarónak címezte, aki szintén kapcsolatban állt Cortesivel.)

Mindezek alapján feltételezhető, hogy Battista Mantovano, akinek korábban semmilyen kimutatható kapcsolata nem volt a magyar udvarral, Alessandro Cortesi tanácsára, vagy az ő példáját követve küldte meg művét a magyar királynak. Ha ez így volt, akkor megállapíthatjuk, hogy Cortesi költeménye, amely a magyar királyt az antik hősök mintájára megformált, de a kereszténységet védelmező héroszként mutatja be, és Mantovano műve, a *Parthenice*, amelyben Mária előképeként a görög-római mitológia istennői jelennek meg, nem csak annyiban hasonlítanak egymásra, hogy a pogány antikvitást keresztény kontextusba állítják, de a művek keletkezése között közvetlen kapcsolat is feltételezhető. Ugyanez érvényes természetesen a két dedikációs kódexre is: a wolfenbütteli Cortesi-corvina másolója az a Sanvito volt, akinek a műhelyében ekkor készült kódexek lapjait Birago is kiindulópontnak tekintette a Battista Mantovano-corvina címlapjának (és a *Vitéz Pontificale* miniatúráinak) megalkotásakor. Mindebből pedig az a következtetés is levonható, hogy mindhárom, triumfális jellegű, egész oldalas architektonikus miniatúrával díszített corvina, tehát a Cortesi (1488 nyara), a Battista Mantovano (1488 második fele), és a Didymus (1488/1489 fordulója) létrejöttében

38 A kódex valószínűleg 1489 januárja előtt elkészült, lásd KOORTBOJIAN 2002. 298–299. 9. jegyzet.

39 *De Matthiae Corvini Hungariae regis laudibus bellicis carmen*, Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 85.1.1. Aug. 2°, lásd DE LA MARE–NUVOLONI 2009. 302–303. kat. 91; *Corvina Augusta* 2014. 73–81 (ZSUPÁN Edina). A költemény keletkezésének pontos dátumára Cortesi maga utal a Francesco Baroninak 1488. július 5-én küldött levelében ld. 41. j. Cortesi műve nyomtatásban is megjelent Rómában *De laudibus Matthiae Corvini poematon* címmel, kiadója Eucharius Silber volt (H 5774; GW 07794; ISTC ico0938800). A datálatlan inkunábulum szövege több ponton jelentősen eltér a dedikációs kódexétől, ezért feltehetően későbbi is annál, nagy valószínűséggel 1489/1490-re lehet datálni.

40 ASFi, Lettere Varie, 13 (egykor: 16), fol. 355r. A mondatot kivonatolva idézi: BANFI 1937. 147. A levél egyéb, szintén a *Laudes bellaerae* vonatkozó részleteinek egy részét közli: PINTOR 1907. 24–25; VERDE 1977. 26., vö. RISTORI 1977. 284. 2. jegyzet és 293. dok. 156; PASCHINI 1957. 20–21; PAJORIN 1990. 351; BROWN 1992. 259. 58. jegyzet. Az itt hivatkozott forrás segítségével az is megállapítható, hogy a korábbi elképzelésekkel szemben Cortesi még napolyi útja előtt megírta Mátyásnak szóló művét. A költemény és a kódex keletkezéstörténetéről, részben a publikálatlan, részben pedig a publikált, de a téma kutatásában fel nem használt források bevonásával egy önálló tanulmányban fogok beszámolni. A források egy részét ismertettem az MTA BTK Művészettörténeti Intézetében 2014. január 31-én tartott *Collegium Artium* előadásomban.

41 Cortesi 1488. július 5-én Baronihoz írt levelében kéri meg címzettjét, hogy művét mutassa meg Polizianónak és Giorgio Antonio Vespuccinak: „Mitto ad te lucubrationem meam quam hoc hyeme elucubratus sum. Argumentum ac poema intelliges. Quaeso, una cum domino Angelo Politiano, dein cum domino Georgio Antonio Vespuccio perlegas eorumque aures consulas. Istis qui Romae sunt nonnullis perfectum est, sed ego volo etiam iudicium illorum maxime, ne quid erroris insit.”, közli: PINTOR 1907. 24; BANFI 1937. 147. (utóbbi kisebb elírásokkal); VERDE 1977. 26. Cortesi ezen közlése („hoc hyeme”) egybevág Havas László datálási javaslatával, aki megállapította, hogy a mű bizonyosan Bécsújhely elfoglalása, tehát 1487. augusztus 17. után íródott, lásd HAVAS 1965. 324. (A szerző nem ismerte az itt idézett forrást.) Angelo Poliziano egy Cortesiehez szóló, 1489. augusztus 11-én, *volgaréban* írt válaszlevelében emlékezik meg a *Laudes bellaerae*ről és igen dicsérettel szavakkal méltatja azt: „Voi mi ringratiate ch’io vi dica el vero del vostro Panigirico; el vero è, che a me par buono et assoluto, et così ho scripto essere mio iudicio; del quale non bisogna ringratiamene, perchè è debito lodare quello che merita laude.” A levelet közli: FERRATO 1878. 3–4; DEL LUNGO 1897. 250–253.

42 A miniatúra életművének rekonstrukcióját lásd ARMSTRONG 1990. különösen 405–406. és 412. kat. 11.

43 *Sylvae* VII. 2. MANTUANUS 1502. 94v–97r. Cortesi és Mantovano barátságára a költemény kapcsán utal BANFI 1937. 145–146. vö. SZÖRÉNYI 1987. 149.

eltérő módon, de egyaránt fontos szerepet játszottak a Rómában dolgozó padovai mesterek, Bartolomeo Sanvito és Gaspare da Padova. A budapesti kódex ismeretlen scriptora is, mintha Sanvito jellegzetes, kurzív írását imitálná.

A kódex állapota és rekonstrukciója

A Cod. Lat. 445 jelzetű kódex 68 fóliója Battista Mantovano *Parthenice Mariana* című költeményéből 2711 sort tartalmaz, de a kézirat hiányos. Mivel a költeménynek ez az egyetlen korabeli kéziratosa példánya, ezért a corvinát a közel egykorú *editio princeps* szövegével kollacionáltam.

A *Parthenice* szövegében azonban nincs lényeges eltérés a kézirat és a bolognai kiadás között, ezért joggal következtethetünk arra, hogy a corvina szövege eredetileg a nyomtatott változattal azonos hosszúságú lehetett. Az utóbbi azonban 2895 sort tartalmaz,⁴⁴ a kéziratból tehát 184 verssornyi szöveg hiányzik. Figyelembe véve, hogy a pergamenkódex levelein 40 sor van (minden rektó és verzó oldalon 20-20 sor), ezért a kódexből hiányzó 184 hexameter összesen öt elveszett levelet jelent.⁴⁵ Két egység hiányzik a corvinában a *Parthenice Mariana* szövegéből, ezek a 713-792, illetve a 2792-2895. sorokat tartalmazó levelek. Az első egység 80 verssora két, míg a második 104 sora három elveszett levelet tesz ki.

A kódex azonban nemcsak hiányos, de fennmaradt bifólióit is rossz sorrendben kötötték be: a kéziratosa és a nyomtatott szöveg egyszerű összeolvasásából kiderül, hogy mai állapotában a corvina összevissza tartalmazza az eredeti kézirat megmaradt lapjait. Ráadásul a levelek rektó oldalainak jobb felső sarkában olvasható, ceruzával írt, 1-től 68-ig folyamatosan haladó modern foliálás is ezt a hibás sorrendet rögzíti. Az eredeti elrendezés azonban könnyen rekonstruálható, a hiányzó levelek helyét is pontosan meg lehet állapítani, és mindebből következtetéseket vonhatunk le a kézirat sorsára vonatkozóan is.

A kódex mai állapotában az ívfüzetek szabálytalan összetételűek (15. kép): az I., III. és X. ívfüzet öt bifóliót

tartalmaz, tehát quinternó, a II. ívfüzet nyolc fóliójából az első kettő (fol. 11 és 12) két egykori bifólió megmaradt első levele, melyeknek a második fele hiányzik a kódexből. Az ívfüzetben ezután következő hat levél három bifólióból álló terniót alkot. A IV. és a IX. „ívfüzet” egyaránt egyetlen bifólióból áll, az V. és VI. quaterno, tehát négy-négy bifóliót tartalmaz, a VII. binio (2 bifólió) a VIII. pedig ternió.⁴⁶ A helyreállított szövegrend és a bifóliók által meghatározott struktúra összevetéséből kiderül, hogy a kézirat eredetileg keletkezési helyének és idejének megfelelően teljesen szabályos felépítésű volt: 7 egymást követő quinternóból állt – ez 35 bifóliót, azaz hetven levelet jelent –, majd ezután következett az utolsó, VIII. ívfüzet, amely minden bizonnyal egy ternió volt. (16. kép)

A levelek eredeti sorrendjének helyreállításából az is kiderül, hogy a kódexet, miután feltehetően a tűzkárban szétesett, és ívfüzetek szét hullottak, hevenyészve úgy állították össze, hogy a szöveg sorrendjével mit sem törődve, eltérő ívfüzetekbe tartozó bifóliókat raktak egymásba. (Az I., a IV. és a VI. ívfüzet ugyan intakt maradt, de ezek közül ma csak az I. van az eredeti állapotnak megfelelő helyén.) Így történhetett, hogy az eredeti III. ívfüzet két külső bifóliója (a mai fol. 47–50 és fol. 48–49) ma egyetlen biniót képez, míg a további három bifólió ugyaninnen a jelenlegi II. ívfüzethez tartozik. A jelenlegi foliálás szerinti fol. 29–30 pedig, amely önálló „ívfüzetként” van bekötve a kéziratba, az eredeti állapot szerint az V. ívfüzet legkülső bifóliója volt, amelynek többi lapja a mai VI. ívfüzetet alkotja (fol. 39–46).⁴⁷ A rekonstrukció segítségével a hiányzó levelek helye is pontosan meghatározható: a helyreállított számozás szerint nincs meg a fol. 19–20 és a 71–73. Az előbbieket voltak az eredeti II. ívfüzet utolsó levelei, azaz két külső bifóliójának hátsó fele: a jelenlegi foliálás szerinti fol. 11 és 12 csonka bifólióinak ezek a hiányzó részei, amelyekeken tehát egykor a *Parthenice* 713–752 (X_1r-v) és 753–792. (X_2r-v) sorai voltak olvashatóak. A második hiányzó egység tartalmazta a költemény utolsó 104 verssorát, a helyreállított foliálás szerinti fol. 71–73 tehát a kódexből teljesen hiányzó utolsó (VIII.) ívfüzet első három lapja volt. Mivel pedig ez az elveszett egység a szöveg vége, ezért a fol. 73 verzó oldalán már csak 4 sornyi (2892–2895) szöveg lehetett.

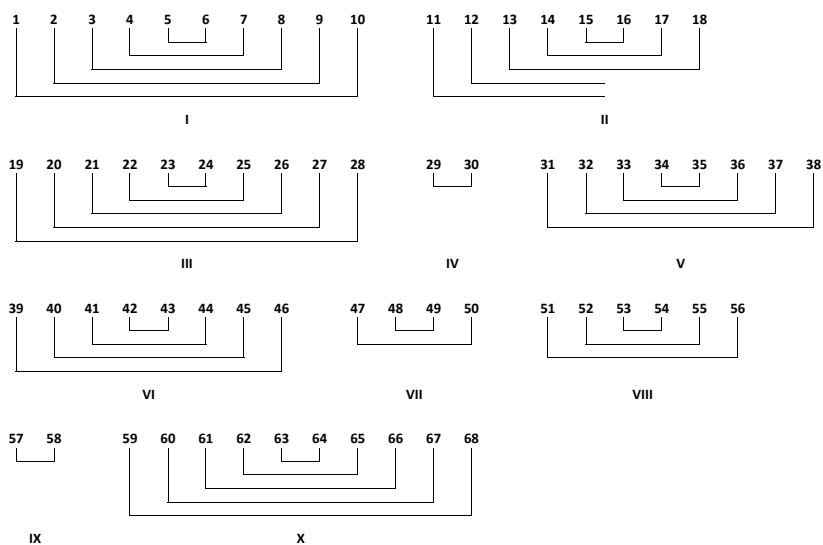
44 A bolognai kiadásban a *Parthenice* 117 oldalt foglalt el, oldalanként 25 sorral. Ez alól kivételt jelent a három könyv incipitje, az explicit és a költemény 10. oldala. Az incipitek (c1r, e2v, g7v) 16, 22, 22 sorból állnak, az utolsó oldal (k3r) pedig 9-ből. A 10. oldal (c5v) viszont szokatlan módon a többihez képest eggyel többet, tehát 26 sort tartalmaz.

45 A 68 levél 2720 sornak felelne meg, de néhány esetben a szövegtükörben 20 sornál kevesebb van. Ilyen először is a címlap (ld. 6. j.),

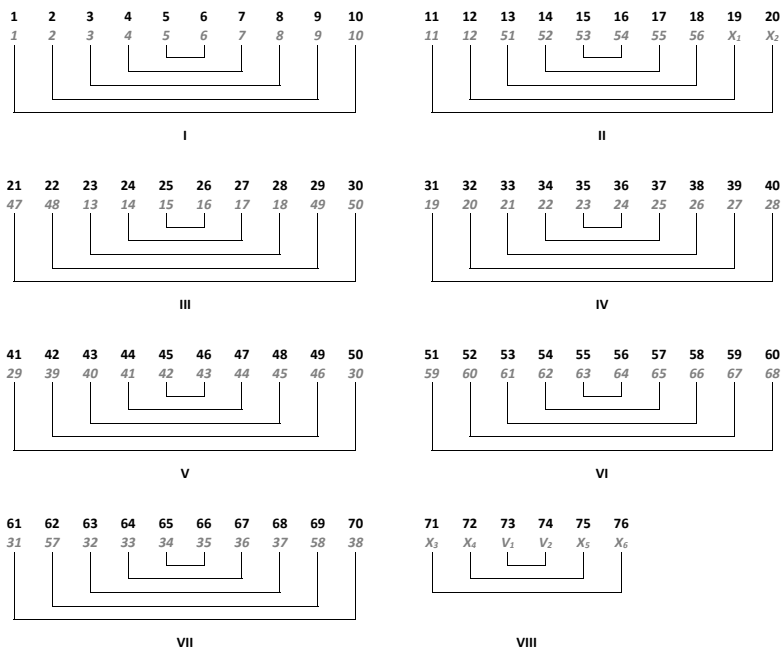
amelyre csak 13 verssor fért ki, illetve a 2. és 3. könyvek incipitjei (fol. 13r, 46v), amelyeken 19 sor van.

46 I^o (fol. 1–10), II° (fol. 11–18), III° (fol. 19–28), IV° (fol. 29–30), V^o (fol. 31–38), VI° (fol. 39–46), VII° (fol. 47–50), VIII° (fol. 51–56), IX° (fol. 57–58), X^o (fol. 59–68).

47 I-VII° (fol. 1–70), VIII° (fol. 71–76).

15. A Battista Mantovano-corvina ívfüzeteinek jelenlegi beosztása
 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 445.

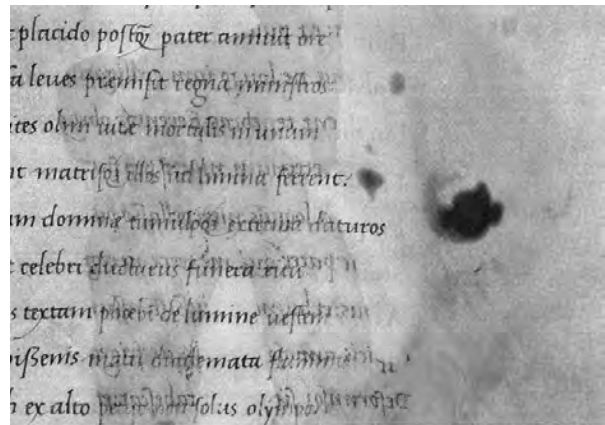
16. A Battista Mantovano-corvina ívfüzeteinek rekonstruált beosztása
 (A jelenlegi foliálás kurzív számokkal)
 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 445

(A kézirat mai állapotában a fol. 38 tartalmazza a szöveg „végét”, ez a levél a rekonstruált állapotban a fol. 70 volt, tehát a VII. ívfűzet utolsó levele.)

A rekonstrukció a kézirat pusztulástörténetének ismeretéhez is közelebb visz: a különböző pergamenlapokon látható égésnyomok csak az eredeti sorrend helyreállításakor fedik pontosan egymást – így például a mai fol. 38r és 58r külső margóin azonos helyen, formában és méretben jelennek meg a jellegzetes barna foltok. (17. kép) Következésképp a kódex még komplett és intakt állapotban volt, amikor megégett. A tűzben viszont elvesztette eredeti kötéstábláját, ívfűzetei szétestek, bifóliói összekeveredtek, és néhány levele feltehetően teljeseen a tűz martalékává vált. Mint majd később látni fogjuk, a tűz hiányzó lapok közül nem az összes pusztult el, és a segítségükkel a kódex provenienciájának eddig ismeretlen fejezete tárulhat fel előttünk.

A kódex provenienciája

A Battista Mantovano-corvinát Ernst Lajos 1912-ben Párizsban vásárolta, 12 000 aranyfrank összegért.⁴⁸ Noha egy tűzben megégett, kötéstábla nélküli, szétesett kéziratot szerzett meg,⁴⁹ a tragikus sorsú műgyűjtőt mégis óriási büszkeséggel töltötte el, hogy Hunyadi Mátyás egykori híres könyvtárának egy autentikus darabja került a birtokába. Nagymező utcai palotájának második emeletén a nagyközönség számára éppen 1912-ben megnyitott múzeumának, az Ernst Múzeumnak is kiemelkedő jelentőségű darabja volt ez a korábban ismeretlen corvina.⁵⁰ A kódex tökéletesen illeszkedett Ernst gyűjtési koncepciójába, amennyiben gyűjteménye egyes darabjainak segítségével a magyar történelem diaporámáját kívánta bemutatni. A Battista Mantovano-corvina azonban nemcsak a nemzeti történelem Mátyás uralkodásában megtestesülő egykori aranyko-

17. **Battista Spagnoli Mantovano:** *Parthenice Mariana*. Róma, 1488 k. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 445, fol. 38r és 58r, részlet

rát volt hivatott felidézni: a humanista műpártolóként elképzelt király Ernst számára személyes példaként jelent meg. Ezért is történhetett, hogy a következő évtől kezdve lecserélte időszaki kiállításainak katalógusainak

48 A vételéről csak egy helyen olvashatunk, erről Hoffmann Edith tesz említést, forrásmegjelölés nélkül, a kódexnek szentelt első monografikus tanulmányban, HOFFMANN 1939. 105.

49 A kódex 1912 utáni állapotáról Kacziány Géza rövid tudósítása ad szemléletes leírást: KACZIÁNY 1914. 35–36: „66 hártýára írt lapot tartalmaz, ezenkívül egy szakadt lap töredék is van. [...] A kézirat 66 lapja a II. és III. éneket tartalmazza. Rendezetlen állapotban lévén, még összeállítandó s akkor látható, mi van meg s mi hiányzik a műből. Így az egyes terciók összefüzetlenül láthatók.” Kacziány közlése több szempontból is pontatlan: összesen 67 foliót említ, pedig már akkor is eggyel többnek kellett lennie, és a szöveg az I. könyvet is szinte teljes terjedelmében tartalmazza. Hibás a következtetése, hogy a szétesett ívfűzetek eredetileg terciók lettek volna, ld. 46. j.

A kódex terjedelmét más szerzők is pontatlanul adták meg. Ennek az az egyszerű oka, hogy a levelek ekkor még nem voltak beszámozva, a *Vasárnapi Ujság* cikke például 124 oldalt említ, tehát 62 foliót, Hevesynél pedig Kacziányhoz hasonlóan 67 levélnyi terjedelem szerepel, lásd *Vasárnapi Ujság*, 1913. 771. HEVESY 1923. 63. kat. 26.

A kódex 1949 előtt nem is kapott új kötéstáblát, lásd FÖGEL 1927. 67. kat. 70.: „Kötése, metszése nincs”; BARTONIEK 1940. 400. kat. 445.: „Teg. non habet.” Bartoniek ugyanitt már a pontos terjedelmet adja meg (68 levél), és ez a későbbi irodalomban már nem változik, lásd BERKOVITS 1962. 123. kat. 42; CSAPODI 1973. 152. kat. 99; CSAPODI–CSAPODINÉ 1990. 42. kat. 51.

50 Róka Enikő szerint a Battista Mantovano-corvinát első alkalommal csak 1922-ben állították ki az Ernst Múzeumban (RÓKA 2013. 176.

címlapot, és a Falus Elek által tervezett borító helyébe a corvina címlapja lépett: a Mátyásnak szóló dedikációs feliratot behelyettesítette az Ernst Múzeum címfelirattal, a poszesszorcímer helyébe pedig múzeumának új emblémáját illesztette a következő mottóval: „Pro cultura Hungariae”.⁵¹

Arról, hogyan és kitől szerezte Ernst a kódexet, eddig szinte semmit nem lehetett tudni. Bár a korabeli napilapok természetesen beszámoltak a vásárlásról, hiszen egy új corvina érkezése közérdeklődésre tartott számot, a híradásokból kihámozható információmorsák a szerzeményezés körülményeiről később nem kerültek be a szakirodalomba.

II. Abdul Hamid török szultán „kincseinek” árverése

A vásárlást követő időszakból három tudósítást ismerek, amelyekben egyáltalán szóba kerül a kódex származása. Az első a *Pesti Napló* 1913. augusztus 16-i számában jelent meg. A hír szerint „a szóban levő kodex Abdul Hamid kincsel szabadult föl, amelyeket körülbelül egy éve árvereztek el Párisban”.⁵² Ezt a provenienciát illetően kissé homályosan fogalmazott értesülést egészíti ki, illetve pontosítja a *Vasárnapi Ujság*ban néhány héttel később, szeptember 28-án, immár a címlap fotójával illusztráltan közölt, részletesebb tudósítás: „Abdul Hamid árverés alá szánt kincseivel jutott Párisba, hol egy könyvkereskedő útján bocsátották forgalomba”.⁵³ Noha a két tudósítás egybehangzóan nevezi meg a kódex eredeti tulajdonosát, II. Abdul Hamid szultánt, az nem derül ki belőlük, hogy a corvinához Ernst az aukción jutott-e hozzá, vagy – ahogyan ez a korban gyakran előfordult – az aukcionálásra szánt anyagból az árverés előtt vásárolta meg. Az sem egyértelmű, milyen auk-

cióról lehetett egyáltalán szó. Az Ernst párizsi vásárlásáról szóló harmadik korabeli tudósítás szerint ugyanis a kódex Abdul Hamid ékszereivel együtt érkezett Isztambulból Párizsba.⁵⁴

Az utóbbi lehetőséget látszik alátámasztani Stemmer Ödön antikvárius évtizedekkel későbbi visszaemlékezése, amelyben néhai barátjának párizsi vásárlásáról számolt be: „Egyik felejthetetlen élményem, amikor [Ernst] 1912-ben egy nap lelkesen berontott hozzám, és közölte, hogy egy párizsi könyvárverésen eredeti Corvinát sikerült szereznie. Amikor értesült róla, hogy ott egy Mátyás könyvtárból származó, pergamenre írott és miniatűrökkel díszített műregek kerülni kalapács alá, azonnal Párizsba utazott, nehogy a kincs más kezébe jusson. Olyan horribilis összeget fizetett ki érte, amennyit más magyar gyűjtő aligha fizetett volna ki magyar könyvritkaságért. Nagyon érthető volt izgalomteli boldogsága, mert egy eredeti Corvina valóban a non plus ultráját jelentette a hungaricumgyűjtéseknek. Olyan súlyos könyvkincs volt ez, amilyennel magánkönyvtáraink közül egyedül a marosvásárhelyi Teleki-bibliotéka büszkélkedhetett – egyébként a külföldi közgyűjteményekben is a Corvinákat mindig a legkülönb könyvrészek között tartották számon.”⁵⁵

Ha hihetünk Stemmer beszámolójának – és ebben a tekintetben nincs okunk kételkedni hitelességében –, akkor Ernst maga is azt sugallta, hogy árverésre szánt tárgyat szerzett meg. Itt azonban nem jelenik meg a szultán neve, és hiába keresnénk ezt a provenienciát a kézirat későbbi szakirodalmában, soha többé nem bukkan föl: Hoffmann Edith és Balogh Jolán, a kódex első jelentős kutatói, hallgatásukkal talán épp azt jelezték, hogy nem hisznek a korabeli beszámolóknak.⁵⁶ Pedig a szultán neve nemcsak a Corvina könyvtár történeté-

667. jegyzet), de ennek ellentmondani látszik a *Vasárnapi Ujság* beszámolója és Kacziány Géza rövid ismertetése is. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a kódex már 1913-tól látható volt az állandó kiállításon, lásd *Vasárnapi Ujság*, 1913. 771; KACZIÁNY 1914. 34. Ernst gyűjteményének jelentős részét még életében, 1931-ben átszállították a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol két évvel később, 1933-ban nyílt meg a kollektiót bemutató tárlat (RÓKA 2013. 190). Ezen szintén szerepelt a corvina, lásd VARJÚ–HÖLLRIGL 1932. 41. kat. 75/8.

51 RÓKA 2013. 176.

52 *Pesti Napló*, 1913. 9.

53 *Vasárnapi Ujság*, 1913. 771., vö. RÓKA 2013. 176. 667. jegyzet.

54 *Cosinzeana* 1913. 480. A rövid cikk az első hazai tudósítással szinte egy időben, augusztus 24-én jelent meg az erdélyi Szászvárosban (Orăștie, Románia) román nyelven kiadott rangos, ám rövid életű irodalmi hetilapban: „În Paris a ajuns din Constantinopol, deodată cu giuvaerele sultanului Abdul-Hamid, cari s'au licitat nu de mult în această metropolă a lumii.”

55 STEMMER 1985. 34. vö. RÓKA 2013. 176. 667. jegyzet. A Teleki Sámuel által 1802-ben alapított marosvásárhelyi könyvtár (Teleki Téka) kódexe, amelyre Stemmer itt hivatkozik, egy Tacitus történeti műveit tartalmazó corvina volt. Az 1460-as években, Firenzében készült, szinte teljesen díszítetlen, címlapján egyszerű fehér indafonatos inícálét tartalmazó és eredeti, aranyozott, poncolt bőr corvinakötéssel ellátott kódexet Teleki 1805-ben vásárolta meg a strasbourg-i filológus könyvtárostól, Jeremias Jakob Oberlintől. Teleki Károly 1934-ben egy magyar származású amerikai könyvkereskedő, Gabriel Wells (Weisz Gábor) közvetítésével adta el a corvinát, amely egy évvel később került be a Yale University, Sterling Memorial Library gyűjteményébe, jelenlegi jelzete: BRBML, Ms. 145. A kódex provenienciájához lásd ALLEN 1937; ALLEN 1938. 318; BORZSÁK 1961. 183–186; CSANAK 1996. vö. CSAPODI 1973. 362–363. kat. 620; CSAPODI–CSAPODI-NÉ 1990. 53. kat. 113.

56 HOFFMANN 1939. 105. csak annyit közöl, hogy Ernst a kódexet „egy párizsi könyvkereskedőtől” vásárolta, vö. HEVESY 1923. 63. kat. 26; FÓGEL 1927. 67. kat. 70.

vel foglalkozó szakemberek, de a hazai nagyközönség számára is jól ismert volt: II. Abdul Hamid volt az, aki 1877-ben, nagylelkű gesztusként és jól kiszámított politikai érzékkel, a budapesti egyetemi ifjúságnak ajándékozta azokat a kódexeket – nagy részben corvinákat – amelyeket egészen addig hadizsákmányként őriztek a Topkapi Szerájban.⁵⁷

A kutatóknak azonban jó okuk lehetett kételkedni a mű származásában, hiszen már egy egyszerű kodikológiai megfigyelés is cáfolni látszik, hogy a Battista Mantovano-kódexet 1912 előtt évszázadokig a szultáni kincstárban őrizték volna. A kódex címlapján ugyanis, a *bas-de-page* közepén, az eredeti uralkodói címet később egy másikkal festették át. Ez a most is látható címer (három fekete festsó arany alapon) a Pignatelliké. A nápolyi eredetű család tagjai a 15. század második felétől kezdve rendkívül fontos szerepet játszottak Dél-Itália politikai életében, és a 17–18. században jelentős kúriai befolyásra is szert tettek: az ekkorra már igen szerteágazó família öt tagja volt bíboros, közülük pedig Antonio Pignatelli, XII. Ince néven (1691–1700), a pápai trónt is elfoglalta. Ha tehát a kódex ebben az – egyelőre csak tágan meghatározható – időszakban Itáliában volt, akkor igen valószínűtlen, hogy később Isztambulba került volna. Mindezek alapján úgy tűnik, nincs okunk hinni a szóbeszédnek, II. Abdul Hamid nem lehetett a Battista Mantovano-corvina korábbi tulajdonosa. Ha azonban az eredeti possesszor nyomait akarjuk követni, mégis ezekből a részben egymásnak is ellentmondó napilap-értesülésekből kell kiindulnunk.

II. Abdul Hamid (1842–1918) volt az Oszmán Birodalom utolsó, valódi hatalommal rendelkező szultánja. 1876-ban, válságos időszakban lépett nagybátyja, Abdul Aziz örökébe, négy évtizedig uralkodott, de a trónt nem tudta haláláig megtartani. A török államot feszítő társadalmi feszültségek és a modernizációs igény vezettek el az Ifjú Törökök felkeléséhez, a világi Törökország megszületéséhez, melynek következtében a szultán 1909-ben végleg elvesztette hatalmát, és az akkor még a birodalomhoz tartozó Szalonikiben került – rangjához méltó – fogságba. (Három évvel később, 1912-ben a várost elfoglaló görög csapatok elől „menekítve”, fogsága helyszínét Isztambulba helyezték át.) A trónját veszített uralkodó ezért kényszerült arra, hogy értékes szemé-

lyes ingóságait pénzzé tegye. Az első – és tudomásom szerint egyetlen – ilyen aukcióra Párizsban került sor 1911 telén.⁵⁸ Ezen az árverésen azonban nem kódexeket, hanem kizárólag ékszereket, drágaköveket és értékes iparművészeti tárgyakat hirdettek eladásra, Ernst tehát aligha juthatott itt a corvinához. Viszont így már érthető, hogy kerülhetett szóba 1912-ben Abdul Hamiddal kapcsolatban egy párizsi aukció.

A másik ok, amiért a volt szultánt hírbe hozták a corvinával: II. Abdul Hamid valóban könyvgyűjtő volt, nagy és értékes kéziratgyűjteménnyel rendelkezett. Könyvtára azonban kizárólag török, arab és perzsa kódexekből állt. A kéziratok kalandos utat jártak be, mire 1924-ben, három nagyobb egységre szakadva, egyeztetett vásárlás révén bekerültek a University of Michigan (290 kézirat), a British Museum (67 kézirat) és Alfred Chester Beatty (54 kézirat) gyűjteményébe. A történet éppen 1912-ben kezdődött: a korszak egyik legjelentősebb és szinte korlátlan anyagi lehetőségekkel rendelkező gyűjtője, John Pierpont Morgan adott megbízást az ismert firenzei könyvkereskedőnek, Tammaro De Marinisnak, hogy Isztambulban szerezzze meg számára a régi iszlám kéziratokból álló gyűjteményt. Az antikvárius saját tőkéjéből meg is vásárolta a kollektiót, amelyet feltehetően előbb Kairóba szállíttatott, majd mire azzal visszatért Olaszországba, a megbízó váratlanul megbetegedett, és Rómában 1913. március 31-én elhunyt. Az ügylet így nem jött létre, és Tammaro De Marinis végül csak az első világháború után talált megfelelő vevőt: a gyűjteményt 1920-ban ismét Kairóba szállíttatta, ahol azt egy másik műkereskedő, Maurice Nahman vette meg, aki végül négy évvel később tudta – eredeti szándékával ellentétben nem egyetlen egységként – eladni a 411 kódexet. A végső tranzakció létrejöttében a Michigani Egyetem tudósa, Francis Wiley Kelsey játszott a főszerepet, a vásárlás anyagi alapjait is az ő személyes hozzájárulása teremtette meg, és az ő iratanyagából ismertek a történet itt vázolt részletei is.⁵⁹

Ebből számunkra két pont lényeges: az egyik, hogy Tammaro De Marinis 1912-ben vásárolta meg az Abdul Hamid-gyűjteményt, a másik, hogy erre Pierpont Morgan adta a megbízást. Kelsey beszámolója szerint ez utóbbi információ egy másik, szintén jól ismert könyvkereskedőtől származott, a lengyel származású, ekkor

57 Az ELTE (akkor még: Pázmány Péter Tudományegyetem) Egyetemi Könyvtárának ajándékozott 35 kézirat részletes leírását Csontos János készítette el, aki három csoportra osztotta az anyagot:

1. kétségtelen corvinák (kat. 1–10.), 2. valószínű corvinák (kat. 11–13.), 3. egyéb kéziratok (kat. 14–35.), lásd CSONTOSI 1877. Az Isztambulból

visszaadott kódexekhez legújabbban: *Mátyás király* 2008. 13–16. kat. 1–4. és 28–46. kat. 17–34. Az esemény történeti kontextusához: MADAS 2002; MIKÓ 2007.

58 *Catalogue* 1911.

59 DOUGHERTY 2009.

Londonban élő Wilfrid Michael Voynichtól. A történetben látszólag nincs kapcsolódási pont Ernst Lajos párizsi szerzeményezéséhez, de nem véletlenül idéztük föl az Abdul Hamid-féle kéziratgyűjtemény sorsát. Itt lépnek színre ugyanis történetünk valódi főszereplői. Ha a Battista Mantovano-corvina provenienciáját meg akarjuk ismerni, akkor a török szultán fedőtörténete helyett elsősorban a két kereskedőre kell koncentrálnunk. Ők azok, akik a hírlaptudósításokban egyszer sem jelentek meg: Tammaro De Marinis (1878–1969) és Wilfrid Voynich (1865–1930).

Tammaro de Marinis és a corvinák

Amikor Ernst Lajos 1912-ben, Párizsban megszerezte a Battista Manovano-kódexet, ugyanakkor és ugyanott két másik corvina is felbukkant a nemzetközi könyvpiacra. Ez a furcsa egybeesés eddig nem keltett figyelmet, pedig véletlenszerűségéhez férhet némi kétely.⁶⁰ Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1912. június 26-án előadást tartott a Magyar Nemzeti Múzeumban, melynek témája két korábbi ismert, de évtizedek óta lappangó corvina újbóli felbukkanása volt.⁶¹ Beszédében röviden ismertette a kódexeket, és javasolta, hogy megvásárlásukra induljon közadakozás. A kért összeg ugyanis, amit a kereskedő megállapított a darabokért – egymillió korona, három belvárosi bérház vételárának összege – messze meghaladta a múzeum lehetőségeit. A megkeresés Párizsból érkezett: Tammaro De Marinis egy magyar grófnőn keresztül fordult Berzeviczyhez ajánlatával, melynek komolyságát az is mutatta, hogy a két kéziratot ekkor Budapestre szállították megtekintés végett.

A Corvina könyvtár fennmaradt anyagának két igen nevezetes darabjáról volt szó, a már korábban, más összefüggésben tárgyalt Didymus-corvináról (9. kép) és egy Cicero filozófiai műveit tartalmazó kódexről. Az előbbit azért tartották számon már korábban is kiemelkedő jelentőségű darabként a hazai szakirodalomban,

mert díszes címlapján az uralkodópár, Corvin Mátyás és Aragóniai Beatrix egészalakos portréja is látható.⁶² A másik kézirat, a Cicero-kódex eredetileg Francesco Sasseti számára készült az 1470-es évek elején, és mintegy másfél évtizeddel később, feltehetően 1488-ban vásárolta meg a Medici-bankház vezetőjének bibliotékája több más darabjával együtt Mátyás számára Taddeo Ugoletto, a budai uralkodói könyvtár vezetője.⁶³

A hír, hogy a korábbi ismert kódexek ismét előkerültek, és esetleg megszerezhetőek a Nemzeti Könyvtár számára, gyorsan bejárta a hazai sajtót.⁶⁴ Berzeviczy törekvése azonban, aki már korábban is nyomozott a kéziratok után, sajnos hiábavalónak bizonyult: a két kódexet még ugyanabban az évben megvásárolta John Pierpont Morgan, akinek ez volt egyik utolsó jelentős kódexvásárlása.

Mivel két – évtizedek óta lappangó – corvina biztosan Tammaro De Marinis közvetítésével bukkant fel Párizsban, érdemes mérlegelni a lehetőséget, hogy a harmadik, ugyanekkor és ugyanott feltűnő kódex is vele hozható összefüggésbe. Ám ha azt feltételezzük, hogy Ernst szintén De Marinistól vásárolta a maga corvináját, abból az is következik, hogy a II. Abdul Hamid-proveniencia is az utóbbi révén került be a köztudatba. Mivel – mint láthattuk – a firenzei könyvkereskedő tényleg épp ekkoriban jutott hozzá a szultán keleti kézirataihoz, ez a származás nem kelthetett gyanút.

De Marinis ráadásul pontosan tisztában volt a corvinák történeti jelentőségével, és antikváriusként azok modernkori mozgásával is, így azt is jól kellett tudnia, hogy éppen a volt szultán ajándékozott korábban – igaz, nem a magángyűjteményéből, hanem a Topkapi Szeráj anyagából – corvinákat a magyar államnak. Ha el akarta fedni kódexe eredeti tulajdonosának kilétét, akkor joggal számíthatott arra, hogy a volt szultán neve Magyarországon ismerősen cseng, és nem kelt majd kételyeket a kódex eredetére vonatkozóan. Ráadásul, ha a másik két, sokkal értékesebb corvina számára a magyar államot próbálta vevőnek megszerezni, akkor

60 Egyetlen futólagos megjegyzéssel találkoztam, amelyben a két kódexvásárlás együtt említetik, de ott sem találunk közöttük összefüggést: Hoffmann Edith idézte fel ezeket 1930-ban, egy újabb, megint csak Párizsban felbukkant corvina kapcsán, lásd HOFFMANN 1930. 394: „Csaknem húsz éve van annak, hogy Corvin-kódexek utoljára eladásra kerültek (a Morgan-könyvtárba származott remek Didymus s a Cicero és Ernst Lajos könyve.)”

61 BERZEVICZY 1912a; BERZEVICZY 1912b.

62 CSONTOSI 1888. 110–111.

63 New York, PML, Ms. M 497. A kódexben minden incipit-lap margóin gazdag, virágdíszes miniatúra található, amelyeken medaillonba foglalva a *bas-de-page* szélein a Sasseti-embléma, közepén pedig

a családi címer kapott helyet: fol. 1r, 98r, 154r, 175r, 188r, 195r, 234r, 262r. Ezek közül az első kettőn, valamint a címlapon (fol. 1v) az eredeti címet 1488 körül Mátyáséval felülfestették, ezenkívül a fol. 1r alsó lapszéldíszén a Sasseti-impresákot is átfestették Mátyás emblémáival (kovakő és méhkas). A kézirat másolója Hubertus W volt (DE LA MARE 1976. 187. kat. 70; DE LA MARE 1985. 505. kat. 32/27), miniatúráit feltehetően Bartolomeo di Domenico di Guidónak lehet tulajdonítani, GARZELLI 1985. II, 577. kép. A kódexhez ld. 112. j.

64 *Budapesti Hírlap*, 1912, 18; *Protestáns*, 1912, 427–428. Az *Uj Idők* című hetilap 1912. július 7-i számának 31. oldalán a Didymus-corvina címlapjának egész oldalas reprodukciója jelent meg, a képaláírás szerint pedig a két corvináért „egy firenzei antikvárius egy millió lírát kér”.

logikusnak tűnik, hogy e harmadik, ugyanekkor nála lévő corvinának is magyarországi vevőt próbáljon találni. Olyan vevőt, aki éppen a kódex eszmei értéke miatt („hungaricum”) hajlandó és képes a máshol elérhetőnél magasabb árat is megadni a kéziratért. (Ne felejtjük el, hogy egy darabjaira esett, bekötetlen, részben megégett, kis méretű kódexről van szó.) Ernst Lajos személyében pedig megtalálta az ideális partnert. Ám ha mindez igaz, akkor Tamaro De Marinis – és rajta keresztül maga Ernst – hamis információt terjesztett (vagy legalábbis hagyott terjedni) a kódex provenienciájára vonatkozóan. Hogyan lehet mindezt igazolni? És mi lehetett a titkolózás oka? Ennek megértéséhez ismernünk kell a másik két díszkódex sorsát, amelyeket ugyanekkor John Pierpont Morgan vásárolt meg. Mint látni fogjuk, ott sincs minden rendben.

A Didymus- és a Cicero-corvina

A Didymus- és a Cicero-corvinát magyar tudósok fedezték fel Rómában, a jezsuiták hírneves oktatási intézményének, az 1551-ben alapított Collegium Romanumnak a könyvtárában. (18. kép) Az előbbiről először Rómer Flóris számolt be röviden a Magyar Tudományos Akadémián 1869. november 15-én, itáliai szakmai útjáról tartott előadásában, majd a következő évben megjelent tanulmányában részletesen ismertette mindkét kéziratot.⁶⁵ Ez a modern szakirodalomban ritkán idézett tanulmány alapozta meg a kódexek itthoni ismertségét. Rendkívüli kodikológiai, filológiai és művészettörténeti alaposággal megírt szövegében a Didymus-corvina címlapjával kapcsolatban Rómer fontosnak tartotta kiemelni, hogy díszítésének gazdagsága és kvalitása révén az kiemelkedő darabja Mátyás király egykori könyvtárának: „meg kell vallanom, hogy valamint szerkesztésre, úgy kivitelre nézve alig találtam szebb díszlapot”. Rómer 1870-ben publikált kódexleírásai tehát saját személyes tapasztalatain alapultak: az előző év novemberében tért haza Olaszországból. Utazásának célja az volt, hogy korábban ismeretlen corvinákat azonosítsa a legjelentősebb itáliai könyvtárakban: járt Velencében, Parmában, Modenában, Ferrarában, Bolognában, Firenzében, Rómában és Nápolyban.

18. Giovan Battista Falda: Piazza del Collegio Romano, 1665
rézmetszet

Felfedezőútját honfitársa, az egykori '48-as honvédként és Kossuth Lajos elkötelezett támogatójaként angliai emigrációban élő Simonyi Ernő kutatásai alapozták meg. Ő volt az, aki lelkes amatőrként az 1860-as években a király egykori kódexei után kutatva végigjárta Európa számos nagyvárosának könyvtárát. Eredményeit azonban nem publikálta, hanem jegyzeteit elküldte Rómernek, aki ezek birtokában vágott neki itáliai utazásának. Noha ő maga soha nem hallgatta el, hogy eredményeit emigrációban élő honfitársa munkájára alapozta, Simonyinak a corvinák 19. századi újrafelfedezésében játszott alapvető szerepét mégis csak a legutóbbi időben sikerült igazolnia Zsupán Edinának és Mikó Árpádnak.⁶⁶ Az ő érdemük, hogy ráirányították a figyelmet Rómer kéziratot hagyatékára.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Fol. Hung. 1110/I jelzetű mappája tartalmazza azokat a részletes jegyzeteket és leírásokat, amelyeket Rómer európai útjai során készített corvinákról, és e jegyzetek között Simonyi papírjai is ott vannak.⁶⁷ A római kódexek esetében is jól értelmezhető Rómer munkamódszere: egyrészt lapszéli jegyzetekkel egészítette ki Simonyi leírásait, másrészt önálló lapokon folytatta is azokat. (ld. Függelék 1) Mindebből kiderül például, hogy Simonyi 1868. január 23-án járt a Collegium Romanumban, ekkor készítette el a Cicero-kódex rendkívül részletes tartalmai

65 RÓMER 1869. 204; RÓMER 1870b. 300–303; vö. BEÖTHY 1869.

66 MIKÓ 2015. 176–178; ZSUPÁN 2015. 200–201. Zsupán Edina szerint Rómer 1867-ben, a párizsi világkiállításon ismerkedhetett meg Simonyival, lásd Uo. 23. jegyzet.

67 A Rómer-mappa kéziratot anyagának a római corvinákra vonat-

kozó tartalmi ismertetését ld. Függelék 1. Zsupán Edina ismerte föl, hogy Rómer kéziratot jegyzetei között a Simonyi kézírásával készült jegyzetek is megvannak, lásd ZSUPÁN 2015. 200. Néhány esetben Simonyi egyébként szignálta is ezeket, ld. Függelék 1. (1), (2).

és filológiai leírását.⁶⁸ Rómer aztán saját lapszéli jegyzeteivel egészítette ezt ki. Ez utóbbiak között találkozunk például először azzal az információval, hogy a kézirat végén egy korábbi tulajdonosra utaló, töredékesen olvasható mottó és ex libris is látható volt: „A legvégső lapon 5 sor kivakart írás van, mely a könyv fatumára vonatkozik – de kézzel ki van vakarva / csak a ^ +A FATA MIHI és FRANCIS adhatna erről némi felvilágosítást”. Rómer ugyanezt a kodikológiai megfigyelést közölte a következő évben megjelent tanulmányában is, de ott némileg pontosította az olvasatot. „A . . . | A (mitia) FATA MIHI és FRANCIS”.⁶⁹ Ma már tudjuk, hogy a kézírásos bejegyzés, amelyet Rómer akkor nem tudott feloldani és pontosan értelmezni, Francesco Sasseti jellegzetes possesszorjegye volt.⁷⁰

Rómer jegyzete rendkívül fontos forrás, mert ez az utolsó levél (hátsó előzéklap) ma már nem található meg a kódexben,⁷¹ és a későbbi kutatás nem volt tisztában azzal, hogy a hiányzó possesszorjegy megbízható, autopszián alapuló forrásból származik. Az eltűnt lapon olvasható szöveg egykori jelenlétére később André de Hevesy – nyilvánvalóan Rómer 1870-ben megjelent tanulmánya alapján – úgy hivatkozott, hogy nem adta meg információja forrását,⁷² Rómer magyarul megjelent szövegei pedig – egyáltalán nem szokatlan módon – teljesen ismeretlenek maradtak a későbbi külföldi kutatás számára. Albinia de la Mare a Francesco Sasseti könyvtáráról írt tanulmányának a New York-i kódexet ismerető katalógustételében – a Pierpont Morgan Libraryből, William Voelklétől kapott információra alapozva – azt közölte, hogy a kódex utolsó ívfüzete hiányos, és már ilyen volt akkor is, amikor a kézirat bekerült a könyvtárba.⁷³ Az elveszett ex librisről a szerzőnek csak Hevesy

1923-as monográfiájából voltak értesülései. Simonyi és Rómer jegyzetei alapján most már az is bizonyos, hogy csak egy levél, a hátsó előzéklap hiányzik a kódexből.

A Didymus-corvina esetében viszont, úgy tűnik, a felfedezés kizárólag Rómer érdeme: Simonyitól e corvinára vonatkozó jegyzetet a kéziratanyagban nem találunk, csak az előbbinek 1869. október 2-án és november 1-jén készült leírását. A tudós maga is utal arra a néhány héttel később az Akadémián tartott előadásában, hogy az „eddig le nem írt kéziratra figyelmeztette értekezőt a tudós jezsuita könyvtárnok P. Patrizi”.⁷⁴ Rómernek tehát a Collegium Romanumban Francesco Saverio Patrizi S. J. (1797–1881), az intézmény nagyhírű professzora volt segítségére kutatásaiban, aki Biblia-kutató filológusként jól ismerte a könyvtár patrisztikus teológiai szövegeket tartalmazó kézirateit, így a Didymus-kódexet is.

Miután Rómer megismerte a római könyvtárakban őrzött corvinákat, és rövid publikációban leírta azokat, elkezdte azt is megszervezni, hogy az ekkor az I. vatikáni zsinatra Rómába érkező magyar főpapok segítségével fotóreprodukciókon jelenjenek meg e kódexek legszebb lapjai. E tárgyú kezdeményezéséről a Magyar Tudományos Akadémia II. (nyelvészeti) osztályán 1870 májusában tartott osztályülésén beszélt részletesen, és pontosan megjelölte azt a négy kódexet, amelyről fotóreprodukciókat kell készíteni.⁷⁵ Ennek a törekvésnek lett az eredménye az 1871-ben kiadott, in folio méretű *Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy corvin-kódexből* című könyv, az első olyan magyarországi kiadvány, amelyben a miniatúrával díszített kódexlapok méretazonos reprodukciókon jelentek meg. A könyv tartalmazza a Collegium Romanumban őrzött két corvina címlapjairól készült reprodukciókat, valamint Rómer

68 Rómer maga is beszámol arról, hogy a kódex leírásához Simonyi jegyzeteit is felhasználta, lásd RÓMER 1870b. 300. Simonyi Ernő a jegyzetek tanúsága szerint 1868 januárjának utolsó heteiben folytatta kutatásait a római könyvtárakban, a Vatikáni Könyvtárban január 24-én készített feljegyzéseket, ld. *Függelék* 1. (1), (2). Zsupán Edina azt feltételezte (Zsupán 2015. 200.), hogy Simonyi már 1867 végén átadta jegyzékét Rómernek, de ezek alapján erre csak néhány hónappal később kerülhetett sor.

69 OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 110/I, fol. 307r, ld. *Függelék* 1. (1); RÓMER 1870b. 301. Simonyi ezt a bejegyzést nem írta le, Rómer kiegészítése a lapon az után következik, hogy az előbbi befejezte, szignálta és datálta jegyzetét.

70 Francesco Sasseti kódexeinek előzék-, vagy még gyakrabban hátsó előzéklapjai rektó oldalára könyvtárosa, Bartolomeo Fonzió írta be a tulajdonos valamelyik jelmondatát és nevét tartalmazó possesszorjegyet. A Cicero-kódexből elveszett lapon egykor olvasható szöveg eredeti formájában – a leggyakoribb ehhez hasonló mottó/ex libris-párosítás alapján – a következő lehetett: „MITIA FATA MIHI / FRANCISCI SASSETTI THOMAE FILII / CIVIS FLORENTINI (/FACIVNDVM CVRAVIT)”. Francesco Sasseti kódexeinek külön-

böző possesszorjegyeihez lásd DE LA MARE 1976. 166–168. és 176. (Appendix 9.3/A).

71 Az, hogy ez a szöveg egy ma már hiányzó lapon volt, kiderül Simonyi leírásából is, aki szerint a kivakart írás az utolsó, 272. levélen volt: „A 272ik utolsó levél üres, de ezen is vagy tíz sor későbbkori írás kivakartatott, de egyes betűk látszának.” A kódex jelenleg azonban csak 271 levélből áll (l. 270), tehát egyértelműen egy ma már hiányzó levélről volt szó. Ezen túl nem tudjuk, hogy milyen szöveg volt e fölött kivakarva: mint láttuk, Rómer 5 sort említett, Simonyi a mottóval együtt 10-et. Hasonló eljárással találkozunk több, szintén a Corvina könyvtár állományába került Sasseti-kódexben is: Milano, Biblioteca Trivulziana, cod. 817, fol. 203r (a hátsó előzéklapon) és Modena, BEU, Lat. 437 (a.Q. 4.15), fol. 157r (hátsó előzéklapon). Mindkét esetben 5 kivakart sor alatt következnek a fentebb leírt szöveg, DE LA MARE 1976. 186. kat. 67–68.

72 HEVESY 1923. 71. kat. 76.

73 DE LA MARE 1976. 187. kat. 70.

74 RÓMER 1869. 204.

75 RÓMER 1870a. 136.

Flóris kódexleírásait, amelyet a szerző a saját és Simonyi jegyzeteire alapozott. (19. kép)

Rómer kutatási eredményei közül kettőt fontos itt kiemelni. Az egyik, hogy a Didymus-corvina esetében közölte a kódex akkori jelzetét is: „4 f 45”⁷⁶, a másik, hogy a kötetben közölt négy római corvina őrzési helyének ismertetésekor pontosan megkülönböztette a Collegium Romanumot, ahol a Didymus- és a Cicero-corvina volt található, illetve a jezsuiták római rendházát (casa professa del Gesù), ahol pedig az úgynevezett *Ferences Missalét* őrizték.⁷⁷ (A negyedik kódex a Vatikáni Könyvtár urbinói fondjába tartozó *Breviarium Romanum* – Urb. Lat. 112 – volt.) A Bécsben készült *Ferences Missalét* először Fraknói Vilmos ismertette 1868-ban megjelent tanulmányában. Ezt Mátyás király 1469-ben ajándékozta Thomas de Hungaria ferences szerzetesnek azzal a kikötéssel, hogy a kódexet később is abban a rendtartományban kell őrizni, ahol az utóbbi meghalt.⁷⁸ A mű ezért egészen a 18. század végi abolícióig a bécsi rendházban (Hieronymuskloster) maradt, majd Festetics László (1785–1846) szerezte meg. Az ő tulajdonából aztán – gyűjteményének bécsi árverésén – 1846-ban Johann Paul Kaltenbaeck történészhez került, majd tőle vásárolta meg Bécsben Giovan Francesco De Rossi neves könyvgyűjtő, a történetünk szempontjából hamarosan szintén fontossá váló Luisa Carlotta Bourbon-Pármai hercegnő férje.

Amikor a *Díszlapok* 1871-ben Pesten megjelent, akkor a Collegium Romanum corvinái már nem voltak eredeti őrzési helyükön. Az olasz hadsereg 1870. szeptember 20-án bevonult Rómába, és a következő évtől fogva a város hivatalosan is az Olasz Királyság fővárosa lett. Ekkor államosították az egyházi intézmények javait, köztük a jezsuiták könyvtárát is.⁷⁹ A Collegium Romanum hatalmas könyvtárának anyaga vált az 1873-ban megalapított Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele

XIV. Tabla. OPERA CICERONIS 2. l. 10.

19. **Marcus Tullius Cicero: Opera philosophica**
 Miniátor: Bartolomeo di Domenico di Guido, 1470–1475 k.
 New York, The Pierpont Morgan Library, Ms. M497, fol. 1r.
 (reprodukció: *Díszlapok* 1871)

76 OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 110/I, fol. 323r: „disznóbőrkötés, kívül 4 f 45”, illetve fol. 325r, ld. 129. j. Az egykori jelzetet szintén közli: RÓMER 1870a. 136; RÓMER 1870b. 301; *Díszlapok* 1871. 12. Rómer kéziratosa közlése azért is fontos, mert ezek szerint az eredeti jelzet a kódex bőrkötésének gerincén is olvasható volt. Ez később eltűnt onnan (lekopott vagy levakarták), majd ezt a – feltehetően 16–17. századi – kötéstáblát is elvesztette a corvina, amikor a Pierpont Morgan Libraryben az 1970-es években újrakötötték.

77 Rómer a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályán tartott osztályülésen (1870) beszélt részletesen a reprodukálni kívánt kódexekről, és itt is pontos különbséget tett őrzési helyeik szerint: a Cicero és a Didymus a „Jesuiták Collegium Romanum könyvtárában”, míg a *Ferences Missale* a „Collegio del Gesù könyvtárában” volt ekkor. RÓMER 1870a. 136.

78 BAV, Ross. 1164, Fraknói 1868. Az adomány feltételeit pontosan rögzíti a fol. 126v-n az egész oldalas miniatúra (*Imago pietatis a passio eszközeivel*) alá a kódex scriptora által beírt szöveg. (A textus egyes szám

első személyben fogalmaz, megfelelően annak, hogy a szöveg fölötti képen a Krisztus előtt térdelő magyar uralkodó címerrel azonosított alakja jelenik meg.) Fraknói azonban nem ismerte föl, hogy ez azonos azzal a kézírralattal, amelyet Xystus Schier már száz évvel korábban a bécsi ferences rendházban őrzött kódexként leírt. SCHIER 1766. 57. vö. BUDIK 1839. 55. vö. TIETZE 1911. 18. kat. 31. A kódexhez újabban lásd *Liturgia in figura* 1995. 219–222. kat. 49. (Lorenza Dal Poz); MADDALO 2014. II. 1296–1300. (Lorenza Dal Poz).

79 A Rómába bevonuló olasz csapatok néhány egységét már az első napon beszállásolták a Collegium Romanum épületébe, így tehát a patinás intézmény 1848/1849 után másodszor is ideiglenes kasszárnnyá vált. Az intézmény rektora és az olasz hatóságok között ekkor, 1870 szeptember–október folyamán az épület használatáról folytatott levelezés nyomtatásban is megjelent, többek között ebből lehet pontosan rekonstruálni a Róma elfoglalása utáni eseményeket: *La chiusura* 1870.

le II magjává, a Sant'Ignazióhoz csatlakozó épületben pedig részben ezt az új könyvtárat, részben pedig egy új állami gimnáziumot (Liceo Classico Enrico Quirino Visconti) helyezték el.⁸⁰ A két corvina azonban nem került be az új nemzeti könyvtár gyűjteményébe, azoknak nyoma veszett.

A hiányt először Csontos János regisztrálta a *Magyar Könyvszemlé*ben 1886-ban megjelent, az Attavante miniatúráival díszített corvinákról írt tanulmányában.⁸¹ A következő évtizedekben több kutató is tett erőfeszítéseket annak érdekében, hogy az eltűnt kincsek holletét megállapítsa. A Collegium Romanum államosított könyvanyagának útját követve Wilhelm Weinberger és Berzeviczy Albert is a Biblioteca Nazionaleban kereste a kéziratokat a 20. század első évtizedében.⁸² Közülük Weinberger már azt is tudta a corvinákról 1908-ban megjelent tanulmányában, hogy a Collegium Romanum kódexei nem kerültek be hiánytalanul a Biblioteca Nazionale anyagába, hanem egy jelentős részüket a Vatikáni Könyvtárban kell keresni, illetve néhány kézirat elkallódott.⁸³ Ő azonban – mivel ez a kódexanyag ekkor még nem volt hozzáférhető a kutatók számára – nem tudhatta, vajon a Didymus- és a Cicero-kódex a Vatikánba került anyagban van-e.

Ilyen előzmények után bukkantak fel tehát a corvinák 1912-ben a párizsi műtárgypiacon. Ezen a ponton kell visszatérnünk Berzeviczy Albertnek a Magyar Nemzeti Múzeumban tartott előadására, mert ebben a kódexek korábbi sorsára vonatkozóan egy igen fontos, új információ hangzott el: az Akadémia elnökének ismertetése szerint a Didymus-kódex, amelyet ekkor Tammaro De Marinis ajánlott fel vételre, 1870 előtt „a Jézus-társaság

birtokában a Collegium Romanum könyvtárában őriztett, hová Karolina páрмаi nagyhercegnő adományaképpen került”.⁸⁴ Ez utóbbi provenienciaadat mindaddig ismeretlen volt, maga Berzeviczy sem tudott róla ezt megelőzően: az Aragóniai Beatrix királynéről négy évvel korábban megjelent monográfiájában még kizárólag a jezsuita kollégiumot tartotta számon a kézirat egykori őrzési helyeként és egyetlen ismert provenienciájaként.

Az 1912-ben felbukkant új adat tehát – noha erre előadásában nem tett közvetlen utalást – nagy valószínűséggel Tammaro De Marinistól származott. Feltehetően ő volt a forrása André de Hevesynek is, aki a *Revue de l'Art Chrétien*ben 1911-ben publikált egy tanulmányt a corvinák miniatúráinak attribúciós kérdéseiről. Ennek egyik lábjegyzetében említette meg, hogy a Didymus-kódex ugyanúgy „Caroline de Parme” hercegnőtől származik, mint „a többi kötet” (ti. a *Ferences Missale*), amely később a (római) jezsuitákhoz került.⁸⁵ Hevesy a Didymus-corvina reprodukcióját a *Díszlapok* alapján közölte, abból a kiadványból pedig tudnia kellett, hogy a *Ferences Missale* és a Didymus nem ugyanarról a helyről származik. Mivel nem valószínű, hogy Berzeviczy Hevesytől vette volna át az „új” adatot, azt feltételezem, hogy mindketten közös forrásra, De Marinis információjára támaszkodtak.

Luisa Carlotta Bourbon-pármai hercegnő és a Biblioteca Rossiana

Az általuk említett „Karolina páрмаi nagyhercegnő”, azaz Luisa Carlotta Bourbon-pármai hercegnő (1802–1857) – akitől állítólag a Collegium Romanumba került a két corvina – jól ismert név a Vatikáni Könyvtár kódexeinek

80 A korabeli esemény- és intézménytörténet részletes feldolgozását lásd FOTI 2006, vö. MARTINA 1995. 679–682; VENEZIANI 1995. 693–698.

81 CSONTOSI 1886. 249. 1. jegyzet. Csontosiban ebben a hosszú lábjegyzetében őrzési hely szerint sorolja fel az egyes könyvtárakban őrzött corvinák mennyiségét, viszont jelzetet és tartalmi ismertetést nem ad meg. Egyértelműen a Didymus-corvinára vonatkozik azonban a következő tétel: „a Jezsuita-rend egy ismeretlen könyvtárában (azelőtt a »Collegio Romano«-ban Rómában)”. Csontosinak ez a tanulmánya válasz volt Adolfo Venturinak az előző évben megjelent, néhány modenai (BEU) corvina miniatúrájának attribúciójával kapcsolatban megjelent cikkére, VENTURI 1885. Csontosiban később is lappangó kódexként tünteti fel a Didymus-corvinát, lásd CSONTOSI 1888. 110: „azelőtt Rómában a jezsuita-rend »Collegium Romanum« című intézet könyvtárában, ez idő szerint pedig ismeretlen könyvtárban, őriztetik”. A szerző néhány évvel korábban, a latin nyelvű corvinákról írt repertóriumának megjelenésekor még nem tudott arról, hogy a két kódex már nincs eredeti őrzési helyén, CSONTOSI 1881. 172–173.: „XXXVIII. A jezsuitarend »Collegium Romanum« című társházában Rómában”.

82 WEINBERGER 1908. 50–51; BERZEVICZY 1908. 305. és 305–306. 1. jegyzet: „E codexnek, melynek teljes címe: »Didimi [sic!] Alexandrini de Spiritu Sancto et Cyrilli Alexandrini Opera«, holletét a legnagyobb igyekezettel sem sikerült kipuhatolnom; a Collegium Romanum államosítása idejében valószínűleg elrejtették tulajdonosai s eddig nem került elő.” Négy évvel később Berzeviczy pontosabban is közli, merre kereste a kódexeket, BERZEVICZY 1912a. 307–308: „Csakhamar megállapíthattam, hogy a codex az 1870 végén, Róma elfoglalása után a Collegio Romanoval együtt államosított 49 szerzetrendi könyvtárból alakult Biblioteca Vittorio Emmanuelé-ben nem található.” Berzeviczy Albert itt idézett múzeumi előadásának kis mértékben rövidített szövege a *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent, lásd BERZEVICZY 1912b.

83 WEINBERGER 1908. 50–51. A Vatikáni Könyvtárba feltehetően 1903-ban jutott el a gyűjtemény (MANCINI 2015. 51–52), de máig nem tisztázott, hogy pontosan milyen körülmények között őrizték a kódexeket egészen 1913-ig, amikor azok hivatalosan is a könyvtár tulajdonába kerültek.

84 BERZEVICZY 1912a. 307.

85 HEVESY 1911. 17. 2. jegyzet.

történetében, a ma Rossiana fondként ismert gyűjteményi egység ugyanis tőle eredeztethető. Néhai második férje, az alacsony rangú és nem túl gazdag családból származó Giovan Francesco De Rossi lovag (1796–1854) lelkes könyvgyűjtő volt, aki felesége vagyonának felhasználásával két évtized alatt létrehozta Rómában mintegy ezerkétszáz kódexből, kétezer-ötszáz inkunabulumból és több ezer egyéb nyomtatott könyvből álló könyvtárát.⁸⁶ Halála után özvegyére szállt a gyűjtemény, aki már a következő évben, 1855. március 6-án kelt adománylevelében részletesen rendelkezett annak sorsáról: a könyvtárat teljes egészében a jezsuita rendnek ajánlotta, azzal a kikötéssel, hogy azt egyben kell tartani és lehetőség szerint a római jezsuita rendházban (casa professa del Gesù) kell elhelyezni.⁸⁷ Bölcs előrelátásról tanúbizonyságot téve azonban arról is gondoskodott, hogy a rend feloszlata esetén – dinasztikus családi köteleihez híven – az osztrák császárt illeti a könyvtár tulajdonjoga.⁸⁸

Mindez így is történt: a gyűjteményt az adományozó akaratának megfelelően a jezsuiták római rendházában helyezték el oly módon, hogy ott nemcsak a kódexek és nyomtatott könyvek megfelelő állagvédelmét, de azok kutathatóságát is biztosították. E kódexek között volt a korábban említett *Ferences Missale* is, Fraknói és Rómer is ott látta, és írta le azt 1868-ban, illetve egy évvel később. De ekkor már nem maradtak ott sokáig: miután Róma is az Olasz Királyság része lett, és a rend javait államosították, az értékes gyűjtemény új tulajdonosa az 1855-ös adománylevél értelmében az osztrák csá-

szár, I. Ferenc József lett.⁸⁹ De Rossi egykori könyvtárát ezért 1873-ban átszállították a Monarchia nagykövetségi épületébe, az előbbivel közvetlenül szomszédos Palazzo Veneziába, majd néhány évvel később (1877) útnak indították Ausztriába. Itt először a bécsi jezsuita rendházban (Universitätsplatz) helyezték el azt, majd a főváros melletti Lainz kolostorába került az anyag (1895), és itt vált a szakmai érdeklődők számára kutathatóvá.⁹⁰ A gyűjteményről is már ekkor, a 20. század elején jelentek meg az első komoly publikációk, előbb Eduard Gollob ismertette azt röviden, majd Hans Tietze publikálta 1911-ben az illuminált kéziratok katalógusát.⁹¹

1912-ben tehát már jól ismert volt az anyag, amely azonban egy újabb történelmi fordulatnak köszönhetően néhány évvel később visszatért Rómába: 1918. november 12-én létrejött az Osztrák Köztársaság, és az első világháborút lezáró békeszerződések értelmében végleg megszűnt az Osztrák–Magyar Monarchia, senki nem viselhette többé az osztrák császári címet, viszont ugyanekkor már ismét létezett Olaszországban a jezsuita rend. A gyűjteményt ezért, hosszas diplomáciai tárgyalások után, 1921 decemberében visszaszállították Rómába: az osztrák állam tehát visszaszolgáltatta a teljes anyagot a jezsuita rendnek, amely késelem nélkül a pápának, XV. Benedeknek (1914–1922) adományozta azt, aki pedig a Vatikáni Könyvtárra bízta a gyűjteményt.⁹² A Rossiana azonban – ellentétben a Collegium Romanum gyűjteményével – 1870 után nem tűnt el egészen az érdeklődők szeme elől. A *Ferences Missale* például 1882-ben és 1896-ban is szerepelt Budapesten kiállításon.⁹³

86 Giovan Francesco De Rossihoz: VERCELLONE 1991; PIAZZONI 2014.

87 Az adománylevél szövegét közli GRAFINGER 1997a. 138–146. Az adománylevelben a jezsuita rend generálisa, Pieter Jan Beckx nyilatkozott az adomány elfogadásáról. A dokumentum 2. pontja értelmében az adományozó megjelölte a könyvtár elhelyezését (Casa Professa del Gesù), de egyúttal lehetővé tette azt is, hogy a rend mindenkor generálisának döntése értelmében, ha erre alapos indok készíti, a gyűjteményt máshol őrizze. A gyűjtemény vándorlástörténetéhez lásd még PIAZZONI 2009. különösen 159–161.

88 Luisa Carlotta az adománylevél 5. és 6. pontjában rendelkezett igen részletesen erről az eshetőségről, lásd GRAFINGER 1997a. 142. Érdekes módon már Fraknói Vilmos is fontosnak tartotta megemlíteni az adományozónak ezt a rendelkezését a *Ferences Missaléről* írt tanulmányában, lásd FRANKÓI 1868. 446.

89 A jezsuita rendet hivatalosan egy 1873-ban kihirdetett törvény oszlatta fel.

90 A könyvtár 1870 és 1922 közötti sorsáról, ezen belül is különösen ausztriai korszakáról részletesen lásd GRAFINGER 1997b.

91 GOLLOB 1909; TIETZE 1911. Noha a gyűjteményről már Luisa Carlotta 1855-ös adományozása előtt is készült inventárium (erről adománylevelében említést is tesz), majd az átvétel után nem sokkal Beckx is összeállított egy jegyzéket, az első részletes leíró katalógus csak Lainzban készült el. Történetünk szempontjából nem érdeketlen

megjegyezni, hogy Grafinger közlése szerint a Pierpont Morgan Library 1914 elején tárgyalásokat folytatott az ausztriai jezsuita rendtartomány képviselőivel arról, hogy az akkor Lainzban őrzött Rossiana-anyagból néhány kódexet – köztük épp a *Ferences Missalét* is – megvásárolják. Az ügyletet az osztrák hatóságok (K. u. K. Ministerium für Kultus und Unterricht) éppen arra a jogalapra hivatkozva tudták megakadályozni, hogy a gyűjtemények ekkor a jezsuiták csak az őrzői és kezelői voltak, de tulajdonosa az osztrák császár. Hivatkoztak egyúttal Luisa Carlotta adománylevelének arra a pontjára, miszerint a könyvtárat teljes épségben és egységben kell megőrizni, tehát tilos abból egyes darabokat kiemelni és értékesíteni, lásd GRAFINGER 1997a. 127. és 107. jegyzet. Ugyanekkor, 1913–1914 folyamán a Vatikáni Könyvtár prefektusa, a jezsuita Franz Ehrle is tárgyalásokat kezdeményezett, ezúttal a teljes gyűjtemény megvásárlásáról. A kialakult összeg 500 000 korona volt, X. Pius pápa jóváhagyásával a jezsuita rend generálisa, Franz Xavier Wernz már lényegében meg is állapodott a kontraktusról Ferenc Ferdinánd főherceggel, de a vásárlást a trónörökös ellen elkövetett szarajevói merénylet végül meghiúsította, lásd PIAZZONI 2009. 163.

92 GRAFINGER 1997a. 131–135; PIAZZONI 2009. 164–165.

93 *Könyvkiállítási emlék* 1882. 64–65. kat. 181. (A következő helymegjelöléssel: „A bécsi jezsuita-társház könyvtáré.”); *Ezredves kiállítás* 1896. 97. kat. 1188. (A következő helymegjelöléssel: „Bibliotheca Rossiana, Bécs.”)

Ha az olvasó ezen a ponton ellentmondást érzékel, az nem véletlen. De Rossi gyűjteményének, amelyet tehát 1855 és 1873 között az Il Gesù-templomhoz csatlakozó rendházban őriztek, soha semmilyen köze nem volt a Sant'Ignazio-templom épülettömbjében 1870-ig működő Collegium Romanumnak a könyvtárához – azontúl természetesen, hogy mindkét intézmény a Jézus Társaságához tartozott. Nem tudunk arról, hogy Luisa Carlotta a halála előtt – egykori férje gyűjteményét megbontva, és így saját adománylevelének ellentmondva – bármilyen kéziratot adományozott volna a Collegiumnak. Láthattuk továbbá, hogy amikor Simonyi és Rómer az 1860-as évek végén Rómában corvinákat kerestek, pontosan megkülönböztették egymástól a Gesùban lévő rendházat és az onnan kétszáz méterre található oktatási intézményt, a Collegium Romanumot. Nem utolsósorban pedig: ha a két kódex bármelyikében egy korábbi tulajdonosra vagy ajándékozóra utaló bejegyzést, esetleg ex librist találtak volna, azt egészen biztosan fel is jegyezték volna. Rómer kéziratai között azonban ilyen információval nem találkoztunk.⁹⁴

Berzeviczy maga is érzékelte, hogy a corvinák nem szokványos úton kerültek a könyvpiacra. Miután beszámolt arról, hogy a kódexeket korábban nem találta az új római nemzeti könyvtár gyűjteményében, azt valószínűsítette, „hogy a Jézus-társaság római könyvtárának az olasz állam részéről való átvétele előtt a legbecesebb könyvrégiségeket – köztük a Didymus- és a Cicero-kódexet is – Rómából eltávolította s azokat az olasz állam esetleges revindikációja ellen biztonságba igyekezett helyezni”. A nagytekintélyű tudós és befolyásos parlamenti képviselő Berzeviczy ekkor közadakozás megszervezését javasolta, de ezt többek között a feszült politikai légkör sem tette reálisá. Ezzel is összefügg, hogy a két corvina felbukkanása a korabeli hazai sajtóban nem csak lelkesültséget váltott ki. Volt, aki éppen a kódexek nyugtalanító provenienciája miatt intett óvatosságra. Így tett például Friedreich István, aki Berzeviczy előadását ismertetve a *Katholikus Szemle* hasábjain adott hangot kétségeinek: „a megvásárlás előtt azonban jó volna tisztába jönni azzal az úttal-móddal, melyen e codexek mostani párisi eladójukhoz kerültek, nehogy valami lopott portékának jussunk a birtokába, amelyet jogos gazdája majd visszakövetel”.⁹⁵

A kódexek származástörténetében rejlő ellentmondásokat a későbbi irodalom sem tudta feloldani. Ennek

köszönhető, hogy a Didymus- és a Cicero-corvina provenienciájára vonatkozóan 1912 után, amikor azok már John Pierpont Morgan, illetve a róla elnevezett könyvtár gyűjteményébe tartoztak, igen zavaros és gyakran egymásnak is ellentmondó adatokat találunk. Az első a sorban André de Hevesy volt, aki 1923-ban megjelent corvina-monográfiájában – továbbfejlesztve a saját, 1911-ben megjelent tanulmányában mondottakat – a következő adatsort adja meg. Szerinte a Didymus-kódex Giovan Francesco De Rossié volt, majd tőle Luisa Carlotta hercegnőhöz került, majd tőle a Collegium Romanumba, innen pedig a jezsuiták lainzi rendházának könyvtárába.⁹⁶ Mint látjuk, ez a származtatás több súlyos tévedést tartalmaz: a Collegium Romanumba nem kerültek kódexek a hercegnőtől, és nem a Collegium anyaga vándorolt Ausztriába, hanem a Rossiana. Feltehetőleg, hogy Hevesy, a maga módján, talán érzékelve az adatokban rejlő ellentmondást, megpróbálta azt valamilyen módon feloldani. Hogy állításának hitelt adjon, a kódex lainzi provenienciájának alátámasztására szakirodalomként idézte is Gollob 1909-ben megjelent tanulmányát. Azt a tanulmányt, amelyben természetesen nyomát sem találjuk a Didymus-corvinának.

Érdekes módon a Cicero-corvina esetében a fentitől némileg eltérő eredetet adott meg Hevesy: itt ugyanis azt olvassuk, hogy a kódex De Rossi gyűjteményéből származik, majd özvegyén keresztül jutott a Collegium Romanumba, és onnan közvetlenül Tammaro De Marinishoz.⁹⁷ Ez az első eset, amikor a két corvinához némileg eltérő proveniencia társult, és ez sokáig így is maradt a szakirodalomban.

A De Rossi–Luisa Carlotta–Gesù–Lainz-származástörténet a későbbiekben is keresztelte a Collegium Romanum–Tammaro De Marinis-vonalat. Hevesy monográfiája után néhány évvel, 1927-ben jelent meg az akkori legkiválóbb hazai kutatók által összeállított, máig mintaszerű monográfia Mátyás király könyvtáráról, a *Bibliotheca Corvina*. A kötet Fógel József által összeállított katalógusában azonban itt is furcsa, bár Hevesytől némileg eltérő információval találkozunk: a Didymus-corvina ezek szerint 1869/1870-ig a „Collegio Romano del Gesù” gyűjteményében volt, ahonnan eltűnt, majd Pierpont Morgan 1912-ben megvásárolta De Marinistól.⁹⁸ A Hevesy által felvázolt származástörténet tehát egyrészt „egyszerűsödött”, másrészt a két

94 A Rossianából származó és később a Vatikáni Könyvtárba került kódexek és inkunábulumok többségében például megtalálható – általában az első kötéstábla belső oldalának bal felső sarkába ragasztva – a Luisa Carlotta Bourbon hercegnő kettős címerét tartalmazó, nyomtatott ex libris.

95 FRIEDREICH 1912. 865.

96 HEVESY 1923. 71. kat. 77.

97 HEVESY 1923. 71. kat. 76.

98 FÓGEL 1927. 72. kat. 116.

intézmény, a jezsuita rendház (casa professa del Gesù) összeolvadt az oktatási intézménnyel (Collegium Romanum), melynek révén egy soha nem létezett intézmény tulajdonába utalták a kódexet.

Mindenknek egy újabb variációját kínálta a Pierpont Morgan Library illuminált kódexeiből a New York Public Libraryben 1933/1934-ben rendezett kiállítás katalógusa, amely szerint a Didymus korábbi őrzési helyei a következők voltak: „Cav. Gian Francesco de Rossi, the Jesuit fathers at Lainz, and the Collegio Romano at Rome”, a Cicero-corvináé pedig: „from the collections of Cav. Gian Francesco de Rossi, Luise Charlotte de Bourbon, and the Collegio Romano”.⁹⁹ A Berzeviczy 1912-es előadásában felbukkanó új eredettörténet ezzel vélegesen kanonizálódott, és a De Rossi-proveniencia máig érvényesnek számít. Ennek azonban nem csak az az egyszerű tény mond ellent, hogy a Collegium Romanumnak semmi köze nem volt a Gesùban 1873-ig őrzött Rossiana-gyűjteményhez, hanem az is, hogy igazolni tudjuk: a Didymus-corvina már legalább 1735 óta a Collegiumban volt, azt tehát semmiképp nem ajándékozhatta Luisa Carlotta hercegnő több mint száz évvel később a könyvtárnak.

A Didymus-corvinában olvasható első szöveget, a kódex névadójától, Alexandriai Didymustól származó, *De Spiritu Sancto* című traktátust – pontosabban annak Szent Jeromos-féle latin fordítását – Domenico Vallarsi 1735-ben adta ki.¹⁰⁰ Szövegközléséhez három kéziratot kollacionált, köztük egy olyan kódexet, amely leírása szerint „elegantissimus” volt, és amelyet akkor a római Collegium Romanum könyvtárában őriztek.¹⁰¹ A szöveg modern kutatója és kritikai szövegkiadásának gondozója, Louis Doutreleau erről a római kéziratról

már 1963-ban egyértelműen megállapította, hogy ez nem más, mint a ma a Pierpont Morgan Libraryben őrzött corvina.¹⁰²

A De Rossi-eredetet tehát a Didymus esetében teljes bizonyossággal kizárhatjuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezzel a provenienciával kapcsolatban már igen korán, az 1930-as években felmerültek kételyek. Az első ezek közül a magyar származású Schütz Géza volt, aki egy 1934-ben megjelent, a Corvina könyvtár történetének szentelt rövid tanulmányában kihagyta a kódexek eredettörténetéből a De Rossi-szálat. Helyette viszont egyértelműsítette, hogy azok 1870-ig a Collegium Romanumban voltak, majd eltűntek, és végül 1912-ben a firenzei könyvkereskedő révén a már ismert vásárlójukhoz kerültek. Anélkül azonban, hogy megoldást nyújtott volna a corvinák négy évtizedes rejtőzködésére, Schütz megjegyezte, hogy De Marinis titokban tartotta megszerzésük körülményeit.¹⁰³

Négy évvel később, 1938-ban újabb angol nyelvű tanulmány jelent meg a corvinákról. Ezúttal Walter Allen ismertette az akkor az Amerikai Egyesült Államok magán- és közgyűjteményeiben őrzött kódexeket, és a Hevesytől származó provenienciával kapcsolatban ő is kételyeit fejezte ki. Egyúttal közölte, hogy a kor ismert amerikai kódexkutatóját, Seymour De Riccit 1934-ben úgy informálta a Pierpont Morgan Library, hogy a Cicero-kódexnek soha nem volt Luisa Carlotta hercegnő a tulajdonosa, a Didymus meg soha nem volt De Rossié, és egyik sem volt később a lainzi jezsuita kolostorban.¹⁰⁴ Eltekintve attól, hogy Allen a megszerzett információkat aztán hibásan értelmezte, fontos értesüléseket hozott nyilvánosságra.¹⁰⁵ Olyan információkat, amelyeket maga Seymour De Ricci is közölt, akinek az

99 *The Pierpont Morgan Library* 1933. 58–59. kat. 123–124. A Pierpont Morgan Library on-line is hozzáférhető, 1946-ban összeállított gépiratos leíró katalógusában még ennél is torzabb formában találjuk meg a provenienciát: eszerint ugyanis a páрмаi hercegnő 1855-ben közvetlenül a Bécs–lainzi jezsuita kollégiumnak adományozta a kódexet. Ezt a származástörténetet a szakirodalomban is viszontlátjuk: HARRSEN-BOYCE 1953. 40–41. kat. 72; *Painted Page* 1994. 70. kat. 13. (William M. VOELKLE).

100 DIDYMUS 1735. col. 105–168.

101 DIDYMUS 1735. col. 103–104.: „Quod reliquum est editionem hanc nostram ad trium mss. fidem emendavimus: nempe unius Vaticani 4945. tum alterius elegantissimi, quem in bibliotheca Romani collegii Patrum Societatis Jesu invenimus, denique Tholosani, a quo excerptas variantes lectiones Martinaeus rejecerat in libri calcem.” A három, Vallarsi által használt kézirat: BAV, Vat. Lat. 4945, fol. 75r–82v; PML, Ms. M496, fol. 2r–37v; Toulouse, Bibliothèque Municipale, Cod. 157, fol. 130r–146v. A 19. századi szövegkiadások általában Vallarsi változatlan utánközlésével jelentek meg az eredeti előszóval együtt, ezért ezekben még 1870 után is változatlan formában

találjuk meg a Didymus-corvinára vonatkozó adatot, lásd DIDYMUS 1883. col. 107–108.

102 DOUTRELEAU 1963; DOUTRELEAU 1977. 356. és 368; vö. DIDYMUS 1992. 120. A szerző megállapítása csak igen későn került be a corvina provenienciájának szakirodalmába, lásd PÓCS 1999/2000. 69. és 21. jegyzet, PÓCS 2012. 53. és 157. jegyzet. A kódex provenienciájában mutatkozó ellentmondásokat korábban én magam is érzékeltem, de a kódexről megjelent monográfiámban még megpróbáltam – hibásan – összehangolni a két, egymásnak ellentmondó eredetet.

103 Schütz tanulmányát a későbbiekben nemigen hivatkozták a Corvina könyvtár történetének szakirodalmában, pedig van szövegének egy másik érdekes megállapítása is: a szerző fontosnak tartotta kiemelni, hogy Simonyi Ernő jelentős szerepet játszott a corvina kódexek 19. századi felfedezésében, összegyűjtött adatait a magyar kutatók fel is használták, lásd SCHÜTZ 1934. 561–562.

104 ALLEN 1938. 321.

105 A szerző következtetése mindebből az volt, hogy az egyik kódex feltehetően a férjé, a másik pedig a feleségé volt, mielőtt mindkettő a Collegium Romanumba került volna, lásd ALLEN 1938. 321.

20. **Giacomo Brogi:** *Wilfrid Michael Voynich*, Firenze, 20. század eleje
New Haven, Yale University, Beinecke Rare Book and Manuscript
Library, Ms. 408, Box B

USA és Kanada könyvtáraiban őrzött középkori és reneszánsz kéziratait ismertető hatalmas repertórium, pontosabban a New York-i könyvtárakat is tartalmazó második kötete Allen tanulmánya előtt egy évvel, 1937-ben jelent meg. Topográfiai rendbe osztott könyvében De Ricci lehetőség szerint minden általa közölt kódexnél rövid provenienciá-ismertetést is tett. Az akkor már a Pierpont Morgan Libraryben őrzött két *corvina* esetében eltekintett a De Rossi-eredettől, és csak a következőket közölte: mindkét kódex a Collegium Romanumból származik, amelyeket eltűnésük után

106 DE RICCI 1937. 1461–1462. A Pierpont Morgan Library 1946-os gépiratos katalógusa szerint John Pierpont Morgan a kódexet Alexandre Imberttől vásárolta, említés nélkül hagyva Tammaro De Marinis személyét.

107 SCHMITZ 1997. 3. Imbert elsősorban középkori és reneszánsz kerámiák (és nem kis részben hamisítványok) gyűjtőjeként és kereskedőjeként ismert, John Pierpont Morgannal már 1906-tól fogva kapcsolatban állt, és a következő években alapvető szerepet játszott az

később Tammaro De Marinis vásárolt meg Alexandre Imbert közvetítésével.¹⁰⁶

Mint látjuk, itt egyrészt eltűnik a zavaró De Rossi-eredet, megjelenik viszont egy olyan név, amelylyel korábban nem találkoztunk. Alexandre Imbert (1865–1943) a század elején Rómában élő francia műgyűjtő és kereskedő volt, akinek a neve egy szempontból lehet fontos számunkra: egyes adatok szerint Tammaro De Marinis 1912-ben vele együttműködésben vásárolta meg II. Abdul Hamid egykori szultán keleti kódexgyűjteményét.¹⁰⁷

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy amennyire a Battista Mantovano-*corvina* esetében feltételezhető volt, hogy De Marinis fabrikálta a provenienciát, ugyanő hasonlóképp járt el a *Didymus*- és a *Cicero-*corvina** esetében is. Mindegyik kódex számára olyan fedőtörténetet eszelt ki, amely hihetőnek tűnhetett Magyarországon: a Battista Mantovano esetében II. Abdul Hamid gyűjteményét, a másik két kéziratnál pedig a De Rossi-féle anyagot emlegette. Az előbbi a szultán korábbi ajándékai, az utóbbi a Rossianából származó *Ferences Missale* miatt volt ismert a magyar kutatók számára, és ezért bizonyult mindkét eredet hihetőnek. A firenzei könyvkereskedő azonban nem számolt az általa fabrikált történetekben rejlő ellentmondásokkal, így azzal sem, hogy a kódexek valódi provenienciája egy idő után napvilágra kerülhet.

Wilfrid Voynich

Visszatérve a kiindulóponthoz, az 1870-es évhez: amikor az olasz csapatok megszállták Rómát, és lefoglalták az egyházi könyvtárak, köztük a Collegium Romanum kódexgyűjteményét, már nem a teljes anyagnak kerültek a birtokába. Ahogy Weinberger 1908-ban jelezte, a kéziratok egy jelentős része, mintegy 350 kódex a Vatikáni Könyvtárba került. Ez az egység csak néhány évvel később, hivatalosan 1913-ban lett a Vaticana anyagának része, amikor a kéziratokat X. Pius pápa a könyvtárnak ajándékozta.¹⁰⁸ (A kódexekbe ekkor ütötték bele a „*Dono di Pio X*” pecsétet.) Berzeviczynek tehát igaza volt, a Collegium Romanum kódexgyűjteményének egy részét

amerikai mágnás itáliai majolikagyűjteményének létrehozásában, lásd RICETTI 2010. különösen 51–55. Ennek a gyűjteménynek egy része később, több áttétellel, a Metropolitan Museum of Artba került.

108 Miután a kódexek hivatalosan is a Biblioteca Apostolica Vaticana részévé váltak, a szokásos gyakorlattól eltérően nem képeztek számukra önálló gyűjteményi egységet, hanem a főfondba, a Codices Vaticani közé sorolták be azokat. A kódexek mai jelzetei: BAV, Vat. Lat. 11414–11709, Vat. Gr. 2341–2390, Vat. Turc. 80.

a jezsuiták valóban kimenekítették Rómából – egészen pontosan Frascatiba vitték –, majd onnan kerültek vissza az új évszázad elején a városba. Hogy pontosan mikor, azt nem tudjuk. 1911 körül azonban, még mielőtt a kódexanyag hivatalosan is a Biblioteca Vaticana részévé vált volna – és itt lép színre történetünk másik főszereplője –, Wilfrid Voynich mintegy harminc kéziratot megvásárolt a jezsuitáktól. (20. kép) Az extravagáns könyvkereskedő kiváló amerikai kapcsolatai révén nemcsak a legtehetősebb vásárlókhöz jutott el, hanem arra is lehetősége volt, hogy az általa megszerzett és veszőre váró példányaikat jelentős intézményekben állítsa ki. Így történt ez 1915-ben is, amikor a chicagói Art Institute-ban rendeztek nagyszabású tárlatot kéziratgyűjteményének legjelentősebb darabjaiból.¹⁰⁹ Ezek között már számos olyat találunk, amelyeket Voynich a jezsuitáktól szerzett meg.

A kódexek provenienciája azonban ekkor még rejtve maradt a nyilvánosság elől. Ugyanígy ismeretlen volt a vásárlók számára azon kódexek eredete is, amelyeket Tammara De Marinis két évvel korábban szánt eladásra. Az ekkor megjelent katalógusában mai ismereteink szerint legalább hat olyan tétel szerepelt, amelyek valójában Voynichon keresztül a Collegium Romanumból származtak.¹¹⁰ Úgy tűnik, hogy a firenzei könyvkereskedő az anyagból elsősorban azokat próbálta ekkor értékesíteni, amelyek nemcsak könyvészeti és/vagy művészettörténeti szempontból számítottak kiemelkedő jelentőségűeknek, hanem amelyek értékét növelte az a tény is, hogy kifejezetten előkelő pedigrével rendelkeztek: ezek eredeti tulajdonosai között olyan 15. századi bibliofil uralkodókat találunk, mint Aragóniai V. (I.) Alfonz nápolyi király, illetve unokája, Aragóniai Alfonz calabriai herceg (később szintén király), Borso d'Este ferrarai herceg és – nem utolsósorban – Corvin Mátyás. Ebben a katalógusban ugyanis ismét szerepelt a Didymus- és a Cicero-corvina, igaz, mellettük a vételár helyett már

csak a „vendu” (eladva) megjelölés olvasható.¹¹¹ De ebből a katalógusból nemcsak az nem derült ki, hogy a kéziratok a római jezsuita kollégiumból származnak, hanem még az sem, hogy kitől kerültek De Marinishoz.

Bár De Marinis katalógusa egyetlen esetben sem tünteti fel a provenienciát, viszont részletes kodikológiai leírást közölt a kéziratokról, amelyben szintén sok értékes információ rejlik. A Cicero-kódex esetében például ő adta közre először teljes terjedelmében Niccolò Niccoli *Commentarium in peregrinatione Germaniae* címen ismert levelét, amely a Cicero-szövegektől (Hubertus W) eltérő, 15. századi kurzív kézírással, utólag került be a kódex üresen maradt, utolsó lapjaira (fol. 269v-271r). A firenzei korai humanizmus kutatói által sokat használt és nagyra becsült szöveg kizárólag itt maradt fenn.¹¹² (A forrásszöveg tartalma – de nem a teljes szövege – Simonyi és Rómer kutatásainak köszönhetően a magyar kutatók számára már 1870 után ismertté vált.)¹¹³ A De Marinis 1913-as katalógusában megjelent szöveget Remigio Sabbadini egy évvel később újraközölte, majd 1921-ben a levél az eredeti kézirat forrás alapján készült sokkal pontosabb átiratban is hozzáférhetővé vált.¹¹⁴ Mivel Francesco Sasseti könyvtárából ezt a kódexet a budai könyvtár vezetője, Taddeo Ugoletto vásárolta meg Firenzében Bartolomeo Fonzo közvetítésével 1488-ban a magyar uralkodó számára, joggal merülhet fel a gyanú, hogy Niccoli levelét csak ekkor, tehát utólag másolták be a kézirat utolsó lapjaira. Ezt a feltételezést látszik alátámasztani, hogy a szöveg kézírása feltehetően annak a Sebastiano Salvininak tulajdonítható, aki Ficino közeli rokonaként és tanítványaként az 1480-as években a filozófus több kéziratának megírását is elvégezte.¹¹⁵ Köztük a Ficino leveleinek III. és IV. könyvét tartalmazó, 1482-ben készült corvináét is, amelyet a szerző Mátyásnak dedikált.¹¹⁶ Salvini maga is kapcsolatban állt a magyarországi humanizmus egyik jelentős személyiségével, Bátori Miklós váci püspökkel, akinek

109 Az 1915. október 7. és november 3. között megrendezett kiállításhoz nem készült katalógus. A kiállított anyagról az egyetlen információt a múzeum szakfolyóiratában, szerzőnév feltüntetése nélkül közölt rövid beszámoló nyújtja: *The Voynich Collection* 1915.

110 *Catalogue* 1913. 5-7. kat. 2; 12-13. kat. 6; 14-16. kat. 10; 16-17. kat. 14; 17. kat. 15; 19-20. kat. 23.

111 *Catalogue* 1913. 14-16. kat. 10. (Cicero) és 17. kat. 15. (Didymus).

112 Niccoli 1431-ben, Ambrogio Traversarihoz írt levelében klasszikus szerzők műveit tartalmazó kódexeket sorol fel őrzési hely szerinti bontásban. A különböző, elsősorban német területek egyházi könyvtáraiban fellelhető kéziratok listája Poggio Barcciolini korábbi, a helyszínen végzett kutatásain alapult. A lista második fele mintegy desiderataként szolgál, amelyben olyan művek felsorolása olvasható, amelyek különböző észak-európai kolostorokból

szerezhetőek be vagy másolhatóak le. Ezek között szerepel egy állítólagos dániai kolostor is, ahol Niccoli – téves – értesülései szerint Livius történeti művének (*Ab Urbe condita*) tíz decasát tartalmazó, öt kódexből álló kézirat példánya is megtalálható. Niccoli levelének datálásához, értelmezéséhez és kontextusához: RUBINSTEIN 1954; STADTER 1994. különösen 752-764. vö. HUNT 1998. 134-135.

113 Éppen az állítólagos dániai – ami hibásan dáciaiként szerepel a forrásszövegben – Livius-kódexek keltették fel érdeklődésüket, lásd RÓMER 1870b. 300-301; és ennek cáfolatát: ÁBEL 1878.

114 SABBADINI 1914. 1-7; ROBINSON 1921.

115 DE LA MARE 1985. 489. kat. 9/14.

116 Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 12 Aug. 4°, Salvini szignált kolofonja: fol. 148r, lásd DE LA MARE 1985. 489. kat. 9/6, *Corvina Augusta* 2014. 104-113. (ZSUPÁN Edina).

szintén ajánlott művet. Fontos azonban, hogy a levél tartalma sokkal inkább utal Ugoletto filológusi érdeklődésére, mint Salvini filozófiai stúdiumaira. Ugoletto, aki ekkor egyaránt barátságban állt Angelo Polizianóval és Fonzióval, bejáratos volt a San Marco kolostor könyvtárába, ismernie kellett tehát Niccoli ott őrzött kódexeit is. Poliziano beszámolója szerint Ugoletónak volt is egy Niccoli autográf emendációt tartalmazó, igen régi (*per-vetus*), Valerius Flaccus szövegét tartalmazó kódexe,¹¹⁷ és egy autográf possesszorjegy alapján biztosan övé volt még egy, feltehetően 9. századi Martialis-kódex is.¹¹⁸ Minthogy a Niccoli-lista második fele főként Cicero különböző műveit tartalmazza, ez indokolhatta, hogy bemásolják a szöveget a római szerző szövegeit tartalmazó kódexbe.

Visszatérve a Voynich által megszerzett kéziratokhoz, elsőként a Chicagóban kiállított kódexeinek egyike „bukott le”: Holmes van Mater Dennis 1927-ben publikálta máig alapvető tanulmányát az egyik legfontosabb 15. századi itáliai epigráfiai gyűjtemény, Giovanni Marcanova *Collectio antiquitatum* címen emlegetett, gazdagon illusztrált traktátusának fennmaradt kézirat példányairól.¹¹⁹ A kutató megcáfolhatatlan filológiai érvek segítségével bebizonyította, hogy a Voynichtól származó, de a tanulmány megjelenésekor már Robert Garrett birtokában lévő és a Princeton Egyetem könyvtárában letétbe helyezett Marcanova-kézirat egészen biztosan azonos azzal, amelyet már a 16. század második felétől kezdve a Collegium Romanumban őriztek.¹²⁰ Jellemző egyébként, hogy a Marcanova-kódex eredetére vonatkozó információ filológiai kutatás eredményeként került napvilágra, nem pedig a még a tanulmány megje-

lenésekor is aktív könyvkereskedőtől, Voynichtól vagy De Marinistól származott. Fontos további adalék számunkra e kódex eredeti, már a 18. századtól használt könyvtári jelzete is: 4 f 44.¹²¹ A Rómer Flóristól származó információ alapján, mint korábban utaltunk rá, a Didymus-corvina eredeti jelzete viszont 4 f 45 volt, tehát ez a két kézirat egykor egymás mellett volt a Collegium Romanum könyvtárának polcain.

A Voynich-kódexekre vonatkozó legfontosabb információt a Vatikáni könyvtár latin kéziratainak (BAV, Vat. Lat. 11414–11709) leíró katalógusában találjuk meg. A José Ruyschaert által 1959-ben megjelentetett repertóriumban a kiváló filológus az előző egyik lábjegyzetében sorolja fel azokat a kódexeket, amelyek egykor bizonyosan a Collegium Romanum anyagába tartoztak, de később már nem kerültek be a Vatikánba, hanem Voynichon keresztül – elsősorban amerikai – gyűjtők tulajdonába vándoroltak.¹²² A szerző értesüléseit egy olyan inventáriumra alapozta, amely a római jezsuita kollégiumból Frascatiba menekített kéziratok listáját tartalmazta. Ruyschaert volt tehát az első, aki egyértelműen megállapította, hogy az ebben az inventáriumban szereplő, de a Vatikáni Könyvtárban már nem inventált kéziratokat valójában Voynich vásárolta meg. Az egyes kódexek azonosításakor ugyan De Ricci repertóriumának tételszámain adta meg, de ki is egészítette az ott megtalálható proveniencia-adatokat. Mindez azért fontos számunkra, mert pusztán De Ricci repertóriuma alapján ezek az információk nem lennének visszafejthetőek, a szerző a Ruyschaert által felsorolt kéziratok kisebbik részénél tüntette csak fel a Voynich-eredetet és/vagy a Collegium Romanumot. Így van ez a két New York-i

117 DE LA MARE 1976. 189. kát. 82; BRANCA 1983. 127–129.

118 BAV, Vat. Lat. 3294, fol. IV, lásd DE LA MARE 1976. 187. kat. 72.

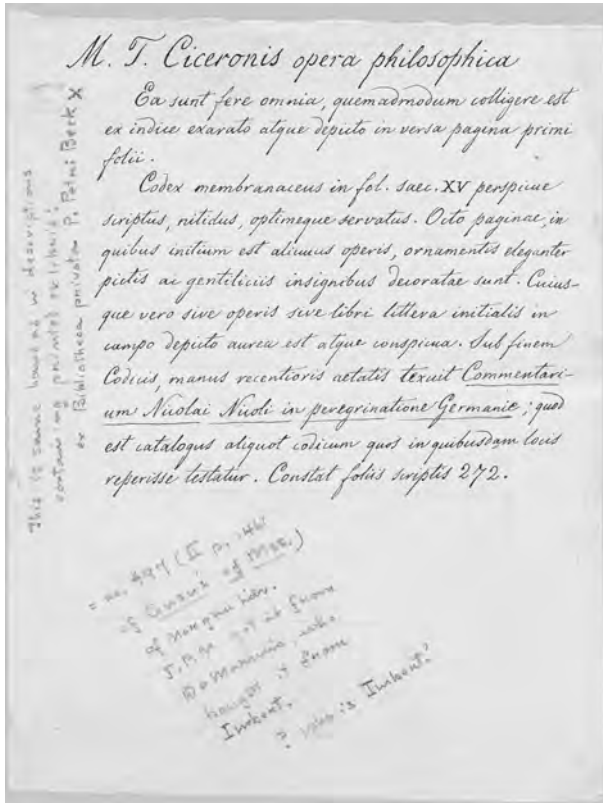
119 DENNIS 1927.

120 DENNIS 1927, különösen 121–123. Princeton University Library, Garrett Ms. 158, vö. *Painted Page* 1994. 144–145. kat. 67. (Jonathan J. G. Alexander); SKEMER 2013. 368–375, további irodalommal. A kódex a 16. században Marc-Antoine Muret (1526–1585) tulajdonában volt; akinek a könyveit Rómában bekövetkezett halála után azonos nevű unokaöccse örökölte meg. Miután az utóbbi egy évvel nagybátyja után meghalt, több más kötettel együtt ez a kézirat is a Collegium Romanumba került, ahol a 17–18. század folyamán többen is tanulmányozták azt, és hivatkoztak is rá. A Collegium Romanum kódexgyűjteményének egyik legjelentősebb egysége volt Muret egykori könyvtárának anyaga, lásd RENZI 1993.

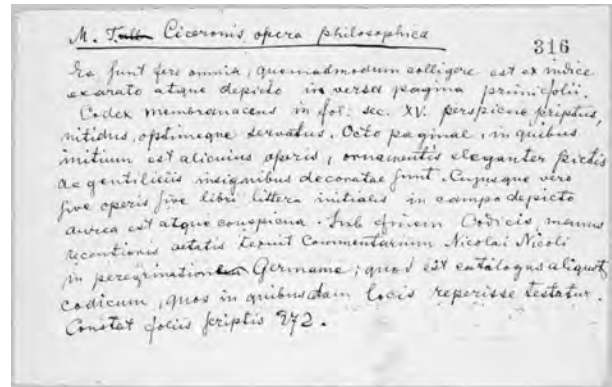
121 A jelzetet először Léon Dorez közölte Angelo Mai, S. J. (1782–1854) kéziratok kódexleírásából (BAV, Vat. Lat. 9560, fol. 295f), lásd DOREZ 1892. 125, a szöveg pontosabb átírása: DENNIS 1927. 118.

122 RUYSSCHAERT 1959. VII. (3. jegyzet). „Ni fallor, omnes opera biblioplae Wilfridi Michaelis Voynich (1865–1930) in has varias bibliothecas emigraverunt.” A szerző 23 kéziratot sorol fel a lábjegyzetben,

majd hozzáteszi, hogy további, általa be nem azonosított tételeket kell ehhez a számhoz hozzáadni: 6 „bibliai szöveget” tartalmazó kódexet és 2 *Breviarium Romanumot*. A hiányok azonosítását az tette lehetővé, hogy a szerző rendelkezésére állt annak az inventáriumnak a fotómásolata, amelyet a Vatikáni Könyvtárban az anyag átvételekor használtak: a fellelhető kódexek mellé azok leltári számát is felírták, a hiányzóknál viszont nem. A fotómásolat ma is a Vatikáni Könyvtár Levéltárában található, jelzete: BAV, Arch. Bibl. 109. Kristeller szerint az eredeti inventárium őrzési helye a Pontificia Università Gregoriana levéltára (Archivio Storico) volt, de ezt a helyszínen 2015-ben végzett kutatásaim során nem sikerült megtalálnom, lásd KRISTELLER 1967. 347. „At the Università Gregoriana, there is a folder entitled: *Catalogo di codici e stampe acquistati dalla Biblioteca Vaticana nel 1913*. This list also contains several items that did not go to the Vatican. For those which did, the present Vatican shelf mark has been entered in the margin.” Mivel Ruyschaert De Ricci repertóriumának oldalszámain adja meg, illetve egészíti ki az 1959-ben aktuális adatokkal, ezért a listán szereplő tételek jelenlegi őrzési helyének megállapításához hasznos az utóbbi művének kiegészítése: CONWAY-FAGGIN 2015. különösen 373., azon kéziratokhoz, amelyek 1959-ben még a „Voynich Estate” tulajdonában voltak.

21. A Cicero-corvina eredeti katalóguscédulája, 1850-es évek
New Haven, Yale University, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Ms. 408, Box B

22. Rómer Flóris: A Cicero-corvina katalóguscédulájának másolata, 1869
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 1110/1, fol. 316r

corvínával is: De Ricci nem tudott arról, hogy azokat Pierpont Morgan – közvetve – Voynichtól vásárolta meg, de ugyanez a két kódex megtalálható Ruyschaert vatikáni katalógusának hiánylistájában.¹²³

Ebben a felsorolásban szerepel a korábbi tulajdonosa nevét máig viselő, híres-hírhedt Voynich-kódex is, egy botanikai ábrákkal gazdagon illusztrált és máig megfejtetlen titkosírással írt, feltehetően 15. századi, kézirat. A kódex, amely De Ricci, illetve Ruyschaert mű-

veinek megjelenésekor még Voynich özvegyének, Ethel Voynichnak (1864–1960) a tulajdonában volt, 1969-ben Hans P. Kraus adományaként került be a Yale Egyetem Beinecke Rare Book and Manuscript Library gyűjteményébe.¹²⁴ A könyvtárnyi szakirodalmat generáló, rejtélyes kézirat számunkra azonban nem megválaszolhatóan kérdéseket vet fel, hanem meglepő módon éppen ellenkezőleg, megoldást kínál.

A Voynich-kódexszel együtt ugyanis több más, a kéziratcsoport provenienciájának megismeréséhez fontos dokumentum is bekerült a Beinecke Library gyűjteményébe. A gyűjtő özvegye, Ethel Voynich egy lezárt borítékban nyilatkozott a kézirat – és több más kódex – korábbi sorsáról, de kikötötte, hogy a borítékot csak halála után szabad kinyitni.¹²⁵ Az 1930. július 19-én, férje elhunytá után néhány hónappal írt nyilatkozatból nemcsak az derül ki, hogy Voynich egykor valóban a Collegium Romanum kódexeinek egy részét vásárolta meg, hanem az is, hogy a jezsuiták feltételül szabták: a vásárló soha *nem fedheti fel* a kódexek eredetét.¹²⁶ Így tehát már érthető, miért próbálta kódósítani Tammara De Marinis a Didymus- és a Cicero-corvina provenienciáját.

123 A listán egy harmadik, szintén a Pierpont Morgan Librarybe került kézirat is található (*Vitae patrum*, Ms. M626), de ezt a gyűjtő fia vásárolta meg 1916-ban. Ennél a tételnél már De Ricci is feltűntette, hogy eredetileg a Collegium Romanum könyvtáráé volt, majd Voynich tulajdonába került: DE RICCI 1937. 1473. Mindazonáltal a könyvtár 1945-ben készült gépiratos katalógusa alapján egyértelmű, hogy korábbi tulajdonosa itt is megpróbálta elfedni a kódex provenienciáját: „(s)aid by Voynich to have come from the Malatesta (at Cesena?) Library”.

124 New Haven, Yale University, BRBML, Ms. 408, lásd DE RICCI 1937. 1846–1847. SHAILOR 1987. 303–307. A kódex digitalizált felvételeken, teljes terjedelmében tanulmányozható a könyvtár honlapján: <https://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3519597>.

125 New Haven, Yale University, BRBML, Ms. 408, Box B. A boríték és a levél digitális reprodukciója a könyvtár honlapján tanulmányozható: <https://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3547428>.

126 Ethel Voynich nyilatkozata szerint: „the sale of certain MSS. had been decided upon if a buyer could be found whose discretion could

Számunkra ugyanakkor a legnagyobb forrásértékkel azok a leíró cédulák bírnak, amelyeket Voynich különböző kódexekből távolított el. Ezeket, mint kiderült, a Collegium Romanum könyvtárának anyagából megszerzett kéziratokból emelte ki. A jezsuita oktatási intézmény könyvtárának egykori kódexei ugyanis éppen ezekről a jellegzetes cédulákról ismerzenek meg: a Vatikáni Könyvtárba került kéziratokban máig mind megvannak, csak azokból hiányoznak, amelyeket Voynich vásárolt meg. Nyilván azért távolította el belőlük ezeket a cédulákat, hogy eltüntesse a provenienciára utaló nyomokat. A meglepő nem is ez, hanem az a tény, hogy a kitépelt cédulák egy részét nem semmisítette meg, hanem – szerencsére – gondosan megőrizte. Ezek végül az ún. Voynich-kódexszel együtt, Ethel Voynich hagyatékaként kerültek be a Beinecke Librarybe.

Jellegzetes cédulákról van szó: a Collegium Romanum könyvtárosa valamikor 1849 és 1869 között, feltehetően az ötvenes évek elején, minden kódex első borítójának belső oldalára – esetleg az első előzéklapra – beragasztott egy kézzel írt leíró kartont, amely minden esetben tartalmazza az adott kódex tartalmi leírását (szerző/k és a mű/vek címe/i) és legfontosabb fizikai jellemzőit (anyag, méret, fóliószám). Néhány esetben a könyvtáros azt is jelezte, ha a kódexben miniatúrák is találhatóak. A tintával írt cédulák hátoldalára pedig sok esetben utólag ceruzával felírták – ez már egy másik kéznek tűnik – a kódex eredeti jelzetét is.¹²⁷

A Beinecke Rare Book and Manuscript Library összesen 16 ilyen cédulát őriz. A Didymus-corvináé nincs köztük, de a Ciceróé igen. Ez minden kétséget kizáróan igazolja a kódex 1870 előtti provenienciáját. (21. kép)

be trusted. Father Strickland gave his personal assurance that W. M. V. could be trusted, and on that assurance he was allowed to buy, after giving a promise of secrecy [sic].”

127 Ezek a jelzetek az előoldal szövegéhez képest mindig fejjel lefelé jelennek meg. Mivel a cédulákat csak a felső szélükénél ragasztották a kódexekhez, ezért nyilván már a beragasztás után, azokat felhajtvá írták rá a cédulák hátoldalára a jelzetet.

128 OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 110/I, fol. 316r. A Cicero-corvina eredeti cédulájának hátoldalán nincs könyvtári jelzet, és erről a Rómer-féle másolat sem tesz említést. Az egykori könyvtári cédula megadja a kódex eredeti fóliószámát („constat foliis scriptis 272”), amihez képest ma az utolsó levél hiányzik, ld. 71. j. A Beinecke Libraryben őrzött cédulára modern kéz ceruzával feljegyezte a következő információkat. A lap bal margóján: „This is same hand as in descriptions containing printed ex libris: ex Bibliotheca privata P. Petri Beckx”. Ez a megjegyzés arra utal, hogy az ugyanitt őrzött többi cédula között – mint ahogy a Vatikáni Könyvtár anyagában is – több olyan is található, amelyre a jezsuita rend generálisának, Pieter Jan Beckxnek a nevét tartalmazó, kis méretű, nyomtatott ex libris cédula is rá volt ragasztva. Ezek feltehetően azért kerültek a kódexekbe, hogy megóvják azokat az államosítástól. A második bejegyzésben ugyanez a

Ezen a ponton azonban vissza kell térnünk Rómer Flóris 1869 nyarán készült kéziratok jegyzeteihez. Mint korábban utaltunk rá, ő és Simonyi rendkívüli alaposággal jártak el a kódexek leírásakor, minden olyan információt rögzítettek, amely a corvinák korábbi sorsára és aktuális állapotára vonatkozóan fontosnak tűnt. Ennek köszönhető, hogy a kéziratok anyagában megtaláljuk a Pierpont Morgan Libraryben őrzött Cicero-corvinából Voynich által kiemelt és ma a Beinecke Libraryben őrzött 19. századi cédulának a másolatát,¹²⁸ (22. kép) és ami még ennél is fontosabb: itt van meg a Didymus-corvináé is, amelynek eredetije viszont a Voynich-hagyatékban nem őrződött meg.¹²⁹ (23. kép) Az előbbi esetben lehetséges tehát az eredeti és a másolat összevetése. Ebből kiderül, hogy Rómer igen pontosan másolta le a cédulát. A tartalommutató elején például a szerző teljes névalakját kezdte kiírni, de amikor észrevette, hogy Cicero nemzetiségneve (*gens*) csak kezdőbetűvel rövidítve szerepel a forrásban, akkor ennek megfelelően javította az átírást. Ezért látjuk a másolaton ezt az alakot: „M. T.¶¶¶”. A Didymus esetében nem tudjuk összevetni a másolatot az eredetivel, de a Rómer-féle verzió rögzíti a kódex eredeti jelzetét, amely egykor az eredeti cédula hátoldalán volt.

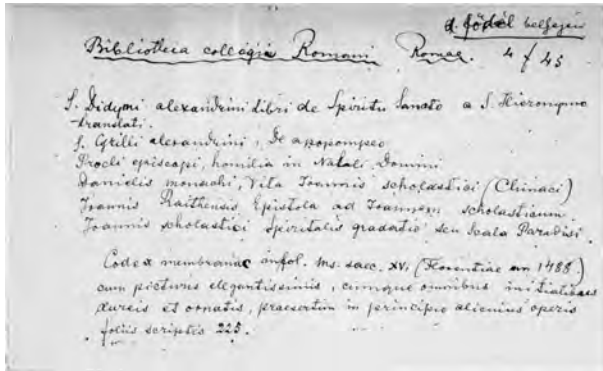
A hiányzó láncszem

A Voynich-kézirathoz csatolt könyvtári cédulák között azonban megtalálunk még egyet, és ez számunkra a legfontosabb: ez a Battista Mantovano-corvinából kiemelt könyvtári karton.¹³⁰ (24. kép) Ez a tény egyértel-

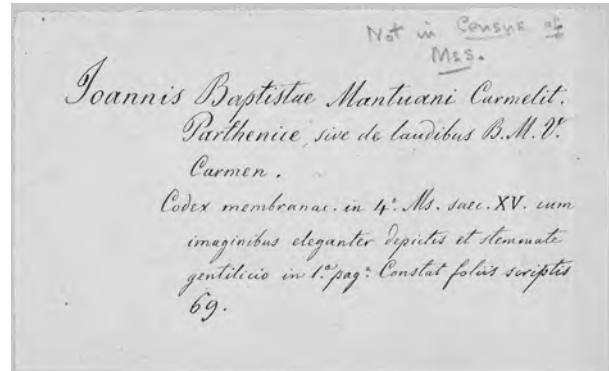
kéz megadja a forráskódex mai jelzetét és annak bibliográfiai hivatkozását is Seymour De Ricci *Census*-ában (ld. 106. j.), és provenienciáját az alapján: „no. 497 (ll p. 1461 of Census of Mss.) of Morgan Libr. J. P. M. got it from De Marinis, who bought it from Imbert. ?Who is Imbert ?”

129 OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 110/I, fol. 325r. „*Bibliotheca collegii Romani Romae, a földél belsején / 4 f 45 / S. Didymi alexandrini libri de Spiritu Sancto a S. Hieronymo / translati. / Procli episcopi, homilia in Natali Domini / Danielis monachi, Vita Ioannis scholastici (Climaci) / Ioannis Raitensis Epistola ad Ioannem scholasticum. / Ioannis scholastici Spiritualis gradatio seu Scala Paradisi. / Codex membranac infol. ms. saec. XV. (Florentiae an. 1488.) / cum picturis elegantissimis, cumque omnibus initialibus / aureis et ornatis, praesertim in principio alicuius operis / foliis scriptis 225.”*

130 New Haven, Yale University, BRBML, Ms. 408, Box B. A cédula szövege a következő: „Ioannis Baptistae Mantuani Carmelit. / Parthenice, sive de laudibus B. M. V. / Carmen. / Codex membranac(eus). in 4°. Ms. saec. XV. cum / imaginibus eleganter depictis et stemmate / gentilitio in 1°. pag(in)ª. Constat foliis scriptis / 69”. A cédula jobb felső sarkában a Cicero-corvina cédulájáéval azonos modern kéz ceruzával feljegyezte: „Not in Census of Mss.” Ez utóbbi arra vonatko-

23. Rómer Flóris: A Didymus-corvina elveszett katalóguscédulájának másolata, 1869
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Hung. 110/I, fol. 325r

24. A Battista Mantovano-corvina eredeti katalóguscédulája, 1850-es évek
New Haven, Yale University, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Ms. 408, Box B

műen bizonyítja, hogy az Ernst Lajos gyűjteményéből az Országos Széchényi Könyvtárba került kódex a másik két corvinával együtt a Collegium Romanum könyvtárból származott, és ezt is Voynich révén szerezte meg Tammaro De Marinis. A három kódex útja tehát csak 1912-ben vált szét. Korábbi közös sorsukat eddig azért nem ismertük, mert Simonyi és Rómer a Battista Mantovano-corvinát nem fedezte fel a Collegium Romanumban. Amikor viszont az útjuk szétvált, akkor Tammaro De Marinis – nyilvánvalóan betartva a Voynichnak szabott feltételeket – álprovenienciát kreált hozzájuk. A Pierpont Morganhez került kódexeknél a De Rossi-, a Battista Mantovanónál pedig az Abdul Hamid-történettel állt elő. De természetesen a Voynichtól hozzá került kódexek közül nemcsak a corvinák eredetét fedte el, ugyanígy járt el évtizedekkel később az Aragóniai uralkodóktól származó kódexek esetében is.¹³¹

Mindezek mellett már egyáltalán nem meglepő, hogy amikor maga Voynich először publikálta titkosírásos kéziratát, szintén meglehetősen ködösen fogalmazott annak eredetét illetően, gondosan ügyelve arra, nehogy kiderüljön az igazság.¹³²

A Battista Mantovano-kódex származásának ismeretében már az is könnyen kideríthető, mikor égett meg a kézirat: a Collegium Romanum épületének legfelső emeletén 1849. augusztus 7-én reggel nyolc óra körül kisebb tűz ütött ki, amelyet feltehetően az oda beszállásolt francia csapatok okoztak. A kierkező tűzoltók ugyan megfékeztek a gyorsan terjedő lángokat, és ennek köszönhetően a Bibliotheca Maior, illetve a Museo Kircheriano anyaga lényegében sértetlen maradt, de több helyiség így is kitért, és a Sant'Ignazio-templomban is komoly károk keletkeztek.¹³³ Ebben a tűzben több könyv és kódex is megsérült, ezt a

zik, hogy a kódex nem található meg Seymour De Ricci *Census*ában, ami logikus is, hiszen a kézirat soha nem került az Egyesült Államokba. A cédula hátoldalán, hasonlóan a Cicero-corvináéhoz, nincs korábbi könyvtári jelzet, és erre sincs ráragasztva Beckx ex librère.

131 Az egyik kódex esetében csak elhallgatta a provenienciát (Ausonius: *Epigrammatum liber at alia opuscula*, Aragóniai Alfonz calabriai herceg könyvtárából, DE MARINIS 1947: 105; vö *Catalogue* 1913: 12–13. kat. 6.), a másik esetében (Giannozzo Manetti: *De dignitate et excellentia hominis*, dedikációs példány Aragóniai V. [I.] Alfonz nápolyi király számára, 1453 k.) pedig azt állította, hogy a kézirat a Frascatiban 1807-ben elhunyt Henry Benedict Stuart bíboros, ostiai és velletrii püspök könyvtárából származik, DE MARINIS 1947: 105; vö *Catalogue* 1913: 19–20. kat. 23. A két kódex valódi provenienciája Ruyschaert listájának megjelenése után sem került be a szakirodalomba, lásd ALEXANDER-DE LA MARE 1969: 77–78. kat. 28. és XXXIV. kép (Ausonius), valamint 36–38. kat. 10. és XIV. kép (Manetti).

132 VOYNICH 1921: 415.: „In 1912, during one of my periodic visits to the

Continent of Europe in quest for rare old books and manuscripts, I came across a most remarkable collection of precious illuminated manuscripts. For many decades these volumes had lain buried in the chests in which I found them in an ancient castle in Southern Europe where the collection had apparently been stored in consequence of the disturbed political condition.”

133 Az esetről a korabeli sajtó is beszámolt, lásd *Giornale di Roma*, 1849. 30. (Augusztus 9.) 1. „Jeri, alle ore otto antemeridiane, scoppiò, non si sa per qual causa, un incendio nelle cappelle di S. Luigi, esistenti nel Collegio Romano, ed in pochi minuti si dilatò con una rapidità spaventevole. Corsero i Vigili romani e le truppe francesi, ma non poterono impedire che il fuoco divorasse quel sacro monumento col soprapposto tetto ed il sottoposto pavimento. Rimase altresì preda delle fiamme il prossimo gabinetto fisico. Riuscì però ai militari ed ai Vigili di salvare il contiguo museo kircheriano e la vicina biblioteca, con tutto il restante del vastissimo e magnifico edificio.” Az esetről egy másik beszámoló: CAETANI 2005: 138–139.

Vatikáni Könyvtárba került kéziratok egy részén is jól lehet látni,¹³⁴ illetve a könyvekben okozott károkról a könyvtár anyagáról később keletkezett levéltári források is megemlékeznek.¹³⁵

Nem lehet kétségünk tehát afelől, hogy a Beinecke Libraryben megőrződött cédula a corvina kódexből származik, és ezt további érvek is alátámasztják: a rövid leírásból egyértelműen kiderül, hogy címlapján címerrel ellátott, miniatúrával díszített, 15. századi pergamenkéziratról van szó, márpedig a *Parthenice Mariana* egyetlen ismert kézirat példánya éppen a Mátyásnak dedikált, elegáns címlapminiatúrával díszített corvina. A cédulán megadott főlíószám (69) viszont kis mértékben eltér a mai állapottól (68), és ez összefügg a kódex pusztulástörténetével. Egyértelműen megállapítható, hogy a könyvtári cédula a tűzvész után keletkezett: a Vatikáni Könyvtár többi, szintén megégett kódexeihez hasonlóan a cédula ugyanis teljesen ép. Tekintetbe véve, hogy a corvina címlapja erősen roncsolódott, a cédula sem maradt volna sértetlen ebben a tűzben. Ebből az következik, hogy a kódex leírása már akkor készült, amikor az már szétesett és kötéstáblája elpusztult. (A papírt ezért valószínűleg nem is lehetett sehova felragasztani, annak hátoldalán nincs is ennek nyoma.) Mivel rekonstrukciónk alapján a kódex szövege eredetileg 73 főlíóra terjedt ki, ezért csak arra lehet következtetni, hogy a tűzben eggyel kevesebb szöveges levél pusztult el, mint amennyit a kódex mai állapotában megőrzött.¹³⁶ Olyan főlíóról van tehát szó, amelyet

megkímélt ugyan a tűz, de nem maradt együtt a később Ernsthez került kézírral. Mivel a magyar gyűjtő is szétesett állapotában vásárolta meg a kódexet, ezért könnyen előfordulhatott, hogy a leíró cédula elkészülte után a Collegium Romanumban, vagy talán még később, 1870 és 1912 között egy korábban még meglévő levél különvált a kézirat többi részétől. Vajon fellelhető-e ma ez a hiányzó főlíó?

A José Ruyschaert leíró katalógusának lábjegyzetében közölt listában, tehát a Voynich által megszerzett kódexek között nem találjuk meg a Battista Mantovano-corvinát. Seymour De Ricci repertóriumában sincs ennek nyoma, hiszen az – szinte egyedüli kivételként – soha nem került az Egyesült Államokba. Ruyschaert könyvében azonban megtaláljuk Battista Spagnoli Mantovanót a névmutatóban, egészen pontosan a *Parthenice Mariana* című művet. A szerző ugyanis rögzítette, hogy a Collegium Romanumból származó, Vat. Lat. 11477 jelzetű, Juvenalis *Szatírái*t tartalmazó 15. századi kódexben, annak legvégére bekötve a karmelita szerzetes költeményének az utolsó sorait tartalmazó bifólió található (jelenleg: fol. 71–72).¹³⁷ (25–26. kép) Ez a két levél biztosan 1870 után került a mai őrzőkódexbe: a kötéstáblája belső oldalára felragasztott, 1869 előtti leíró cédula ugyanis e két levélről nem tesz említést. Ruyschaert azonban nem ismerte föl, mely kódexből származik ez a töredék.¹³⁸

E bifólió első levele Battista Mantovano művének utolsó 24 sorát tartalmazza: a fol. 71 rektón 20, míg

134 Lásd például BAV, Vat. Lat. 11484, 11485, 11551, 11590.

135 A könyvtárban okozott tűzkárokról vonatkozóan és egyúttal a kötéstáblák belső oldalaira ragasztott cédulák datálásához is fontos támpontul szolgál egy, nyilván a Collegium valamelyik könyvtáráról származó névtelen feljegyzés, amely bizonyosan – de talán nem sokkal – 1852 után keletkezett, és a következő címmel van ellátva: „Alcune riflessioni sulla Biblioteca del Collegio Romano”, APUG, Archivio Storico, Collegio Romano, 201-B4, fol. 1r: „[...] Il desiderio di un catalogo cominciò al tempo del possesso di questo Collegio, nel 1824. Si pose mano all’opera nel 1839 adoperando gli Scolastici nostri filosofi negli intervalli dei loro studi, il lavoro de’ quali naturalmente non poteva riuscire né soddisfacente né uniforme, e fu tralasciato siccome inutile. Nel 1844 fu destinato il P. Scaramucci, il quale vi lavorò indefessamente sino alla fine del 1847. A mezzo lavoro per il malcontento di alcuni vi fu tolto, e sostituito il presente. I biglietti del p. Scaramucci perirono in gran parte nella confusione dell’incendio o per altre ragioni; i libri si trovarono maggiormente disordinati; e però convenne, ciò che per 100 anni non si è più fatto, ricomporre un ordine. Per ordinarli furono spesi i primi otto mesi del 1850, cosicché chi avesse avuto da farvi sopra delle riflessioni, non aveva d’uopo aspettare sino al febbrajo del 1852, e così oltre la perdita di qualch’altro anno a ricomporli, render inutile la descrizione della quarta parte della Biblioteca già compiuta. [...]” Köszönettel tartozom Lorenzo Manciniknak az Università Gregoriana levéltárában, amiért felhívta

a figyelmemet erre a dokumentumra, és annak átiratát a rendelkezésemre bocsátotta.

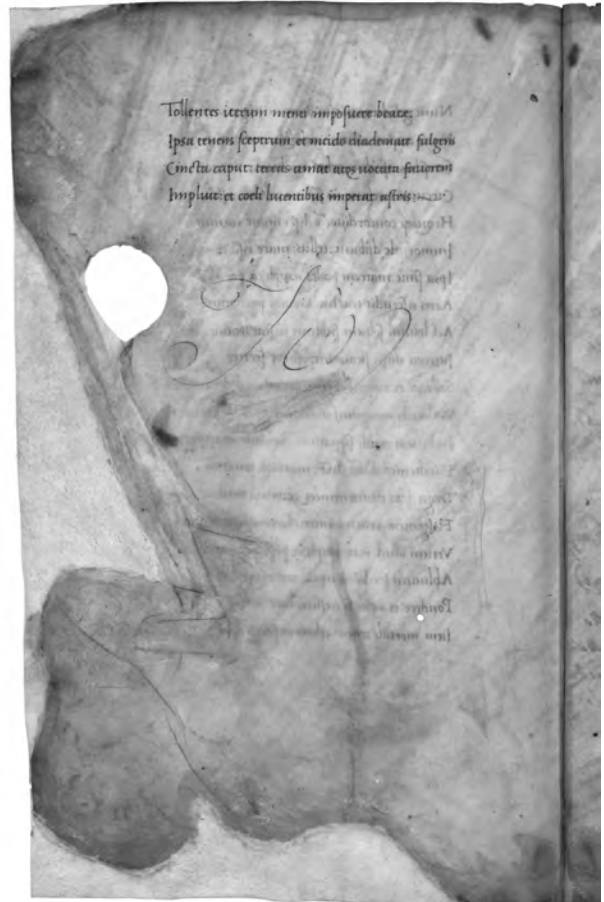
136 A Biblioteca Apostolica Vaticana anyagában tanulmányozható, illetve a Beinecke Libraryben fennmaradt, 19. századi könyvtári cédulák mindig csak azt a főlíószámot adják meg, amelyet az adott kéziratban a scripturát tartalmazó levelek adnak ki. Az üresen maradt előzéklapokat és az egyéb üres leveleket nem számolták bele a kéziratok terjedelmébe.

137 BAV, Vat. Lat. 11477, pergamen, fol. I, 70, 2; fol. I–69: 253 × 166 mm, 25 sor laponként, lásd RUYSSCHAERT 1959. 112–113. Az őrzőkódex néhány levele is tűzkárt szenvedett, de összességében sokkal jobb állapotban van, mint a Battista Mantovano-corvina. A *Satirae* szövege humanista minuszkuálával van írva, az explicit a fol. 70v levélen található. A fol. 1v 1504-ből származó possesszorbejegyzést tartalmaz, de ez kizárólag az őrzőkódex korábbi provenienciájára utal, a corvináéra nem.

138 A szerző feltehetően azért nem regisztrálta a *Parthenice Mariana* kéziratát a kódexek hiánylistájában, mert esetleg azt feltételezte, hogy az őrzőkódexbe bekötött bifólió egy elpusztult kódex maradványa. 1959-ben ráadásul semmilyen szakirodalom nem állhatott Ruyschaert rendelkezésére – aki egyébként igen sok és fontos kutatást végzett a Vatikáni Könyvtárban őrzött corvinák provenienciájára vonatkozóan –, amelyből kiderülhetett volna számára, hogy a Budapesten őrzött kódexből – többek között – éppen ezek a főlíók hiányoznak.

25. **Battista Spagnoli Mantovano:** *Parthenice Mariana* (2872–2891. sor) Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 11477, fol. 71r. © Biblioteca Apostolica Vaticana

26. **Battista Spagnoli Mantovano:** *Parthenice Mariana* (2892–2895. sor) Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 11477, fol. 71v. © Biblioteca Apostolica Vaticana

a verzón 4 sor található. Ha felidézük az OSZK, Cod. Lat. 445 eredeti szövegbeosztására vonatkozóan korábban elmondottakat, akkor nyilvánvaló, hogy ez a levél pontosan illeszkedik a corvina kódexhez. A Battista Mantovano-corvina eredeti állapotának rekonstrukciójából következően ugyanis a kódex végéről 104 sornyi szöveg hiányzik, tehát az elveszett VIII. ívfűzet három, szöveget tartalmazó levele közül az utolsó-nak a verzó oldalán már csak 4 sor volt. Egyéb érvek is egyértelművé teszik, hogy ez a bifólió a corvina kódexből származik: azonos a pergamenlapok, illetve a szövegtűkór mérete, egyértelműen azonos a kézírás, és egyforma a másoló által használt tinta színe is. A Vat.

Lat. 11477 jelzetű kódexbe bekötött bifólión ráadásul a corvinából ismerthez hasonló égésnyomokat látunk, és a fol. 71r lapra ugyanolyan árnyalatú, miniatúráról származó zöld festék nyomódott át, mint amelyet a budapesti kézirat levelein (például fol. 3r) is látunk. A Vat. Lat. 11477, fol. 71–72 volt tehát egykor a corvina fol. 73–74. levele (16. kép).

A most előkerült lapok segítségével a kódex utolsó ívfűzetének a beosztását is rekonstruálhatjuk. Mivel a költemény vége egy olyan bifólión van, amelynek csak az első levelére került szöveg, azért a meglévő budapesti kódex és a vatikáni bifólió között még két levél hiányzik (oldalanként 20–20 sornyi szöveggel). Nem

valószínű, hogy ez a hiányzó két levél egyetlen bifólió lett volna, mert a korabeli gyakorlat szerint önálló bifóliókat nemigen kötöttek be egymás mellé önálló ívfüzetként. Ezzel szemben logikus arra következtetni, hogy a hiányzó levelek két különálló bifólió előoldalai voltak, és a most előkerült vatikáni bifólió volt ezen ívfüzet belsejében. Így tehát egy ternió zárta a kódexet, amelyben a *Parthenice Mariana* utolsó 104 sora az első három levélen volt, és ugyanezen bifóliók hátsó levelei, tehát a ternió második fele, eredetileg üresen maradt. Ez volt egykor a kódex VIII. ívfürete. A Collegium Romanumban pusztító 1849-es tűzben ez utóbbi vált el teljesen a kódex törzsétől; két bifóliója (az egykori fol. 71–76 és 72–75), úgy tűnik, megsemmisült vagy elkallódott, egyet pedig (az egykori fol. 73–74 leveleket), talán 1911–1912 után, amikor a corvina már Voynich, majd Ernst Lajos birtokában volt, a Vatikáni Könyvtárban bekötötték mai őrzőkódexébe.

A Vat. Lat. 11477 kódexbe kolligátumként elhelyezett bifólió hátsó levélén (fol. 72) a Battista Mantovano-corvina korábbi provenienciájára vonatkozó további információkat is találunk. Ennek a levélnek a rektó oldala továbbra is üres maradt, de a verzó oldalra későbbi possesszorjegyek kerültek.¹³⁹ (ld. Függelék 2) A corvina, mint ebből kiténik, legkésőbb 1689-től kezdve legalább 1741-ig egy bizonyos Gizzi család tulajdonában volt. Félteve őrzött értéktárgyként a kódexet úgy használták, mint mások a családi Bibliákat: feltüntették benne az egyes családtagok születési, házasságkötési és halálozási adatait. Ezek alapján tudjuk, hogy egy bizonyos Francesco Gizzi 1693. február 3-án született Ferentinóban, 1734. április 20-án kötött házasságot Margherita Domenicivel, és menyasszonya házába költözött, majd 1741. július 31-én halt meg.¹⁴⁰ Mivel a bifólió hátsó levelének verzó oldalán (tehát a

mai fol. 72v, egykor fol. 74v) ez az utolsó bejegyzés, ezért nem tudjuk, vajon a hiányzó lapokon (egykori fol. 75–76) folytatódta-e a család történetére vonatkozó adatok. Ennek hiányában sajnos azt sem tudjuk megállapítani, hogy a corvina 1741 után pontosan mikor és milyen úton került be a Collegium Romanum könyvtárába. Amennyiben a század második felében is a család birtokában maradt, és közvetlenül tőlük került a jezsuitákhoz, akkor talán Tommaso Pasquale Gizzi (1787–1849) lehetett az adományozó. Ő a Ferentino melletti Ceccanóban született – a család valójában innen származott –, 1810-ben szentelték pappá Rómában, egyetemi tanulmányait a Sapienzán végezte, ahol 1817-ben jogi diplomát szerzett, majd a következő évtizedtől kezdve a vatikáni diplomácia egyre fontosabb szereplőjévé vált, 1841-ben lett bíboros, 1846-ban IX. Pius pápa kinevezte államtitkárnak.¹⁴¹

A Gizziket megelőző tulajdonosok időrendjének megállapítása szempontjából nem elhanyagolható problémát jelent a címlapra utólagosan ráfestett két címer, köztük a tanulmány elején már említett, a *bas-de-page* medaillonjában Mátyás királyét elfedő heraldikai dísz értelmezése. Ez utóbbival kapcsolatban már André de Hevesy 1923-ban megállapította, hogy az arany alapon három fekete korszót ábrázoló címer a Pignatelli család egyik tagjáé volt.¹⁴² Ennél valamivel pontosabb meghatározással találkozunk a *Bibliotheca Corvina* 1927-es kötetében: Fögel József leíró katalógustételében ugyanis már az szerepel, hogy a címlapon Antonio Pignatelli (1615–1700) bíboros címere található, aki 1681-ben nyerte el a bíbort, majd tíz évvel később, XII. Ince néven lépett a pápai trónra.¹⁴³ Ugyanez az adat tér vissza az Ernst-gyűjtemény 1939-es árvérsi katalógusában, majd ezt vette át később Berkovits Ilona és Csapodi Csaba is.¹⁴⁴ Mivel a ferentinói Gizzi családra vonatkozó be-

139 Ennek szövegét José Ruyschaert is közölte, az itt olvasható átirat az eredeti kollacionálásával készült, vö. RUYSSCHAERT 1959. 113.

140 A következő családtörténeti adatokat tartalmazza a fol. 72v: (1) 1689. IV. 12., Kedd, 17.45: Maria Anna megszületik Rómában, keresztelés a SS. Apostoli-templomban, (2) 1693. II. 2., Hétfő, 12.00: Ferentinóban megszületik Francesco Giuseppe Filippo Candido, (3) 1708. IV. 20., Kedd, 16.30: Ferentinóban megszületik Ambrogio Aruntio (?) Giuseppe Maria Gioacchino Melchior Raimondo, (4) 1734. XI. 3.: a fent említett Francesco Candido Gizzi és Margherita Domenici házassága, melyet a menyasszony házában hálnak el, és a férj ide is költözik, (5) 1741. VII. 31.: Rómában meghalt (Francesco Giuseppe Gizzi), és a San Lorenzóban temették el. Ez utóbbi feltehetően a San Lorenzo fuori le Mura temetőjét jelenti. A lapon olvasható valamennyi bejegyzés múlt időt (*passato remoto*) használ, de feltehetően az események bekövetkeztét rögzítették azokat a kódexben. Az első két, időben is egymáshoz közeli bejegyzés bizonyosan azonos kéztől származik, a következő három bejegyzés másik két

kéztől való. (A 4. és 5. bejegyzés ugyanis azonos kéz, de az utóbbi erősen elhalványult szürke tintával írva.)

141 MONSAGRATI 2001. Mivel Tommaso Pasquale Gizzi egyik testvére a napóleoni idők alatt Ceccano polgármestere volt, ezért a család a restauráció után, az 1810-es évek elején elköltözött a városból, és Rómában telepedett le. A Tommaso Pasquale Gizzi és a vatikáni kéziratban felsorolt családtagok közötti pontos rokonsági fokot nem sikerült megállapítanom, de biztosan egyazon családról van szó.

142 HEVESY 1923. 63. kat. 26.

143 FÖGEL 1927. 67. kat. 70. A szerző Antonio helyett hibásan Jacopo Pignatelli nevet ad meg, de egyértelműen a későbbi pápára utal. Közlése szerint a kódex 1691-ben került a bíboros tulajdonába, de ez a dátum legfeljebb *terminus ante quem* lehetne.

144 VARJÚ-HÖLLRIGL 1932. 41. kat. 75/8; ERNST-AUKCIÓ 1939. 26. kat. 1561. Mindkét esetben a Fögelnél szereplő téves névalakot (Jacopo) ism-

jegyzések a vatikáni bifólión 1689-től kezdődnek, ezért valóban nem elképzelhetetlen, hogy Antonio Pignatellitől kapta ajándékba a kódexet e család valamelyik tagja, nem sokkal 1681 után. (Sajnos a Pignatellik és a Gizzi család között eddig semmilyen közvetlen kapcsolatot sem sikerült találnom.) Ezt a lehetséges provenienciát azonban némileg árnyalja, hogy Hoffmann Edith és Bartoniek Emma, akik még a kódexet 1949 előtti állapotában tanulmányozták és írták le, Hevesyhez hasonlóan nem említettek bíborosi rangjelző elemet a pajzs fölött, egyszerűen családi címerként értelmezték azt.¹⁴⁵ A problémát itt az jelenti, hogy a restaurálás eredményeképpen a *bas-de-page* közepe, különösen pedig a címerpajzs és az azt befoglaló medaillon közötti mező szinte teljesen elpusztult, Fögel állítását ezért nem lehet ellenőrizni. Az archív felvételek valóban látszik valami sötét folt a pajzs fölött, de ennek pontos formája és főleg színe nem értelmezhető, ma pedig már nyoma sincs a miniatúrán bíborosi kalapnak. (A címerpajzstól balra, a kék alapszín fölött ráadásul zöldes foltokat lehet kivenni.) Éppen ezért azt sem lehet ma már megállapítani, hogy amennyiben mégis Antonio Pignatellire utaló rangjelző elem volt a medaillon felső részén, akkor az vajon ugyanakkor került-e a pergamenre, mint amikor Mátyás címerét átfestették.

Véleményem szerint, ha nem is zárjuk ki teljes mértékben annak lehetőségét, hogy Antonio Pignatellitől került a kódex a Gizzi családhoz, akkor is valószínűbb, hogy a családi címer már ezt megelőzően bekerült a kódexbe. A 17. század végén ugyanis már nem voltak kódexek eredeti címereit átfesteni, különösen nem egy olyan dedikációs kódexben, amelynek a címlapján a felirat egy reneszánsz bibliofil uralkodóra, jelen esetben Corvin Mátyásra utalt. Tekintetbe véve, hogy a Pignatellik a Nápolyi Királyság egyik legbefolyásos-

sabb családjaként már a 15. század második felétől szoros kapcsolatban álltak az Aragóniai-uralkodókkal, a következő évszázadban pedig a Habsburg-császári udvarban is jelentős pozíciókhoz jutottak, ezért nem tartom kizártnak, hogy a corvina egészen a kora újkortól fogva, tehát esetleg már a 16. századtól kezdve az ő tulajdonukban volt, és a címer is talán inkább erre az időszakra datálható. Ettore Pignatelli (1465–1535) például, akit V. Károly 1517-ben nevezett ki szicíliai alkirálynak, halálakor jelentős könyvtárat hagyott utódaira.¹⁴⁶

A kódex provenienciáját visszafejtve azonban legalább még egy további tulajdonossal számolnunk kell. Ahogy a tanulmány elején utaltam rá, a címlap jobb szélén látható vörös lobogón egykor volt egy másodlagosan ráfestett címer, amely feltehetően arany alapon ábrázolt egy fekete horgonyt. Tulajdonosát sajnos nem sikerült meghatároznom, de minden kétséget kizáróan egy valóságos possesszorra utaló, valódi címerről van szó, nem pusztán dekoratív elemről. A címlapon elfoglalt helyéből két, egymásnak ellentmondó következtetésre is juthatunk, és ezt az ellentmondást egyelőre nem lehet feloldani: vajon a horgonyos címer tulajdonosa ajándékozta a kódexet a Pignatelli család egyik tagjának, vagy éppen fordítva? Kétségtelen, hogy az aktuális possesszor feltüntetésére szolgáló kitüntetett hely mindig a *bas-de-page* medaillonja, de már a 15. század végén sem egyértelmű, hogy ha egy kódex ajándékként kerül új tulajdonoshoz, akkor vajon kinek a címerét helyezik a fő helyre. Ha pedig nem teljesen egykorú a két címer – és ez a mi esetünkben joggal feltételezhető –, akkor bármelyik megoldás elképzelhető. Mindezzel együtt valószínűbbnek tartom, hogy a horgonyos címer tulajdonosa volt a későbbi possesszor, akihez a Pignatelli családtól került a kódex.

telték meg a szerzők, tehát adataikat teljes egészében onnan vették át. Berkovits Ilona javította ugyan a hibát (Antonio Pignatelli), de átvette Fögeltől az évszámot (1691): BERKOVITS 1962. 56. és 104. 68. jegyzet; CSAPODI 1973. 152. kat. 99; CSAPODI–CSAPODINÉ 1990. 42. kat. 51. A Pignatelli család öt tagja volt bíboros a 17–19. század folyamán, de közülük hárman, Francesco Maria iunior (1744–1815, bíboros 1794-től), Domenico Pignatelli di Belmonte (1730–1803, bíboros 1802-től) és Ferdinando Maria (1770–1853, bíboros 1839-től) a család bővített címerét használták, tehát őket nagy valószínűséggel akkor is kizárhatjuk, ha eredetileg valóban bíborosi kalap volt a címerpajzs fölött. A kódexben látható, egyszerű címet Antonio Pignatellin kívül Francesco senior (1652–1734, bíboros 1703–1734) használta még, de öt kronológiai okokból nem vehetjük figyelembe: amíg ő bíboros volt, addig a kódex bizonyosan a Gizzi családnál volt.

145 HOFFMANN 1939. 105: „utóbb a Pignatelli-címerrel borították”; BARTONIEK 1940. 400: „Principes Pignatelli, (cf. arma eorum f. 1. in

immo margine.)”, vö. a Beinecke Libraryben őrzött 19. századi leíró cédula adatával: „[...] stemmate gentilicio in 1.º pag(in)a”, ld. 130. j.

146 A család címerét már megtaláljuk a Vibo Valentia-i Santa Maria Maggiore-székesegyházban felállított márványoltár három egészalakos szobrának (Madonna a Gyermekkel, Mária Magdolna, Ev. Szt. János) sokszögű talapzatain is. Ezt a művet Ettore Pignatelli 1524-ben rendelte meg Antonello Gagini szobrásztól, lásd KRUF 1980. 47–48, 423–424. kat. 146; 486–487. dok. CII, valamint 264, 265, 342, 375, 377. képek. Könyvtárhoz lásd SALVO 2005, ugyanakkor a szerző által közölt, Pignatelli halálakor felvett inventáriumban sajnos nem találjuk nyomát a corvinának, Uo. 128–143. Ettore Pignatellihez lásd még CANCELIA 2015. Erdemes itt azonban megjegyezni, hogy a család egyik jelentős személyisége az a később szentté avatott jezsuita szerzetes, Giuseppe Pignatelli (1737–1811) volt, akinek meghatározó szerepe volt a napóleoni abolíció után a rend újjászervezésében, és aki élete utolsó éveiben Rómában élt.

Összegzés

Ami azonban bizonyos: a Battista Mantovano-corvina 1689 és 1741 között a ferentinói Gizziknél volt, 1849 előtt pedig már biztosan a Collegium Romanum könyvtárában őrizték. Itt az épületet sújtó tűzvészben megsérült, és elvesztette kötéstábláját, valamint utolsó, VIII. ívfüzetét. 1868-ban Simonyi Ernő ugyanitt megtalálta és leírta a Cicero-corvinát, egy évvel később Rómer Flóris pedig a Didymust. 1870-ig mindhárom corvina kódex a Collegium Romanum könyvtárában volt – közülük a Didymust már 1735-től egészen biztosan itt őrizték –, majd a jezsuiták által kimenekített anyag részeként Frascatiba került. 1911-ben, vagy nem sokkal ezt megelőzően, több más értékes kézirattal együtt mindhárom corvinát megvásárolta Wilfrid Voynich, aki ekkor eltávolította belőlük a Collegium Romanumban az 1850-es években készült könyvtári cédulákat. A Voynich által megszerzett kódexek egy része Tammaro De Marinis révén került a nemzetközi műtárgypiacra. 1912-ben a firenzei könyvkereskedő magyar vevőket keresett a corvináknak. A Battista Mantovanót ekkor Ernst Lajos vásárolta meg, a másik kettő pedig – noha Berzeviczy megpróbálta megszerezni a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, a mai Országos Széchényi Könyvtár számára – végül még

ugyanabban az évben John Pierpont Morgan gyűjteményébe, majd a róla elnevezett könyvtárba került. A Battista Mantovano-corvinából 1849-ben elkallódott egyik bifóliót valamikor 1913 után bekötötték mai őrzőkódexébe, a Vat. Lat. 11477 jelzetű Juvenalis-kéziratba (fol. 71–72), az Ernst-corvinát pedig 1939-ben megvásárolta az Országos Széchényi Könyvtár a gyűjtő hagyatéki árverésén. A Voynich által eltávolított 19. századi könyvtári cédulák (Cicero és Battista Mantovano) az úgynevezett Voynich-kézirattal együtt 1969-ben bekerültek a Beinecke Rare Book and Manuscript Librarybe (Ms. 408, Box B). Az egykori cédulákról Rómer által 1869-ben készített másolatokat (Cicero és Didymus) pedig a szerző kéziratot hagyatéka őrizte meg (OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1110/I, fol. 316r és 325r). Ez a kódexek valódi története.

Pócs Dániel
művészettörténész
tudományos főmunkatárs, MTA BTK Művészettörténeti Intézet
egyetemi adjunktus, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet
pocs.daniel@btk.mta.hu

Függelék 1

OSZK, Fol. Hung. 110/I, fol. 304r–325r

Simonyi Ernő és Rómer Flóris jegyzetei és leírásai az 1868–1869-ben római könyvtárakban őrzött négy corvináról (PML, Ms. M496; PML, Ms. M497; BAV, Urb. Lat. 112; BAV, Ross. 1164)

Tartalmi ismertetés

(1) fol. 304r–307v (két bifólió): Simonyi Ernő részletes leírása a Collegium Romanum Cicero-kódexéről (PML, Ms. M497), Rómer Flóris lapszéli kiegészítéseivel. A fol. 304r tetején: „Codices Corviniani in Bibliothecis Romanis [...] adnotati Romae mense Januario 1868. I. Bibliotheca Collegii Romani Societatis Jesu Romae / Codex Corvinianus continens Opera Ciceronis [...] Az 10. levél első lapján későbbi írással ez áll: 'Del 1400 (az az quatrocento Xvix századbéli)' Collegii Romani Societatis Jesu. Cat. instr. C. R.'; fol. 307r: „Romában Januar 23an 1868 / Simonyi Ernő”, a szignó alatt Rómer kiegészítései. A fol. 307v üres.

(2) fol. 308r–311v (két bifólió): Simonyi Ernő jegyzetei Rómer Flóris lapszéli kiegészítéseivel a Breviarium Romanumról (BAV, Urb. Lat. 112). Fol. 311r: „Romában Januar 24en 1868 / Simonyi Ernő”.

(3) fol. 312r–313v (bifólió): Simonyi Ernő levele Rómer Flórishoz az El Escorialban őrzött *Codex Aureus*ról (III. Henrik Evangeliáriuma, más néven *Speyeri Evangeliárium*: Cod. Vitrinas 17), amelyet sokáig – tévesen – corvinának véltek: „Toldalék azon levelemhez melyet neked Velenczébül küldöttem a Corvinára vonatkozólag”.

Innentől kezdve Rómer Flóristól származó jegyzetek következnek.

(4) fol. 316r: a Cicero-corvina (PML, Ms. M497) előzéklapjáról eltávolított 19. századi leíró cédula másolata, *ld.* 128. j.

(5) fol. 318r–v: a *Ferences Missale* (BAV, Ross. 1164) leírása. A fol. 318r tetején: „in Collegio del Gesù / Róma / Sept. 30án”.

(6) fol. 320r: a Didymus-corvina (PML, Ms. M496) leírásának folytatása, a lap tetején jobbra: „Roma. Collegium Romanum / Codex MSS. / 4/f 45”, a lap alján jobbra: „2/10 869 Romae in Collegio Romano”.

(7) fol. 321r–322v: a vatikáni Breviarium Romanum (BAV, Urb. Lat. 112) leírásának folytatása. Rómer maga utal arra tanulmányában, hogy ez alkalommal volt lehetősége a díszkódex azon leveleit is átnéznie (fol. 210–597), amelyekről Simonyi nem készített leírást. Így fedezte fel a kéziratban Attavante degli Attavanti miniátor szignatúráját és az ahhoz tartozó 1492-es évszámot (fol. 345v), valamint a kolofont és az abban olvasható dátumot (fol. 597r: 1487. X. 31.), lásd RÓMER 1870b. 303–305.

(8) fol. 323r–324v: a Didymus-corvina (PML, Ms. M496) leírásának eleje, *ld.* 76. j.

(9) fol. 325r: három önálló cédula egy lapra fölragasztva. 1: a Didymus-corvina előzéklapjáról eltávolított 19. századi leíró cédula másolata, *ld.* 129. j.; 2: rövid jegyzet egy csehországi Arisztotelész-kódexről („in gymnasio Táboriensi in Bohemia”); 3: a Didymus-corvina címlapjának (fol. 2r) két részletéről (Mátyás és Beatrix térdelő figurái), valamint a kolofon (fol. 224v) szövegéről átrajzolással készített másolat.

Függelék 2

Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 11477, fol. 71r-72v

fol. 71r

- 2872 Nunc gelidum uersus boream pigru(m)q(ue) bootem
Nunc austros contra : coeliq(ue) latentis ad axem.
Cursibus assiduis orbis qui lucida paruo
- 2875 Circuitu uersant in sum(m)is orbibus astra
Hic quoq(ue) concordi,¹⁴⁷ uocu(m) discrimine carmen
Immortule [sic!] dabant : tellus : mare risit et aer.
Ipsa sinu matrem proles amplexa per altos
Aeris ascendit tractus : iuxtaq(ue) paternum
- 2880 Ad leuam solium sublimi in sede locauit.
Interea missi strato imposuere feretro
Solliciti exanimu(m) corpus : gremioq(ue) dederunt
Vallis : ubi magnum mundi : et generale futuro(m) e(st)
Iudicium : et tali signarunt carmine marmor
- 2885 Parthenice diuu(m) d(omi)nae : matrique tonantis
Terga fere titan nemees extrema tenebat
Fulgentem cratera inter : claramq(ue) corona(m)
Verum illud nati imperio post t(em)p(o)re paruo
Ablutum Jordanis aquis : terraeq(ue) resecto
Pondere et ardenti uestitu(m) luce : nihiloq(ue)
- 2891 Iam mortale tenens celeres in sidera diui

fol. 71v

- 2892 Tollentes iterum menti imposuere beatae.
Ipsa tenens sceptrum et nitido diademate fulgens
Cincta caput : terras amat atq(ue) uocata fauorem
- 2895 Impluit : et coeli lucentibus imperat astris : ~

*fin*¹⁴⁸

fol. 72r

üres

fol. 72v

A levél felső negyedén látható jeleket (betűk?) nem sikerült kiolvasnom.

*fac*¹⁴⁹

a iz Ap(ri)le i689. a hore decisette e tre quarti in
giorno di Martedi, terza festa di Pasqua, nacque
Maria An(n)a; in Roma, e battezzata in SS: Apostoli

a 2 febraro [sic!] i693. a hore dodici, giorno di Lunedi
nacque in ferentino. fran(ces)^{co} Gioseppe felippo Candido

à 20 Ap(ri)le i708 hore sedici, e mezza, giorno di Martedi
4.^a settimana di quaresima nacque, Ambrosio Aruntio Gioseppe
Maria Giouacchino Melchior Raimondo (in Ferentino)

a 3 11bre 1734 = Fran(ces)^{co} Candido Gizzi sud(dett)^o messe anello
con margherita Diménici e la séra ist(ess)^a consume il ma-
trimonio in Casa della sposa dovè andiedé ad habitare

Mori (à ?) Rome Li 31 Luglio 1741 è fu sepulto in S. Lor(en)^{zo}

¹⁴⁷ A másoló itt eredetileg kihagyta a „concordi” szó végéről az „i” betűt, majd utólag beillesztette, de így elvesztette a szóközt, ezért az „i” után tett egy „, ” jelet.

¹⁴⁸ Ez a bejegyzés későbbi kéztől származik. Ugyanez a kézírás azonos

tintával a Battista Mantovano–corvinában több helyen is előfordul:
OSZK, Cod. Lat. 445, fol. 11r, 27r, 42r, 57r.

¹⁴⁹ A bejegyzés azonos kéztől, mint a fol. 71v levél alján olvasható „FIN”.

Rövidítések

Könyvtárak és levéltárak

APUG: Archivio della Pontificia Università Gregoriana
 ASFi: Archivio di Stato di Firenze
 BAV: Biblioteca Apostolica Vaticana
 BEU: Biblioteca Estense Universitaria
 BL: British Library
 BnF: Bibliothèque nationale de France
 BRBML: Beinecke Rare Book and Manuscript Library
 HAB: Herzog August Bibliothek
 OSZK: Országos Széchényi Könyvtár
 PML: The Pierpont Morgan Library

Ősnyomtatványok repertóriumai

GW: Gesamtkatalog der Wiegendrucke
 H: Ludwig HAIN: *Repertorium Bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur.*
 IGI: Indice Generale degli Incunaboli
 ISTC: Incunabula Short Title Catalogue

Bibliográfia

ÁBEL 1878

ÁBEL Jenő: Egy állítólag Erdélyben levő teljesebb Livius (Vegyes apróságok). *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 2. 1878. 380.

ALEXANDER 2004

Jonathan J. G. ALEXANDER: Giovan Pietro Birago, illuminator of Milan: some initials cut from choir books. In: *Excavating the Medieval Image. Manuscripts, Artists, Audiences: Essays in Honor of Sandra Hindman*. Ed. by David S. AREFORD–Nina A. ROWE. Aldershot, Ashgate, 2004. 225–246.

ALEXANDER–DE LA MARE 1969

Jonathan J. G. ALEXANDER–Albinia C. DE LA MARE: *The Italian Manuscripts in the Library of Major J. R. Abbey*. London, Faber and Faber, 1969.

ALLEN 1937

Walter ALLEN: The Yale manuscript of Tacitus (Codex Budensis Rhenani). *The Yale University Library Gazette*, 11. 1937. 2. sz. 81–86.

ALLEN 1938

Walter ALLEN: The Four Corvinus Manuscripts in the United States. *Bulletin of the New York Public Library*, 42. 1938. 4. sz. 315–323.

ARMSTRONG 1990

Lilian ARMSTRONG: Opus Petri: Renaissance Illuminated Books from Venice and Rome. *Viator. Medieval and Renaissance Studies*, 21. 1990. 385–412.

BALOGH 1928

Jolán BALOGH: *Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. (A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Gyűjteményének dolgozatai, 8.)* Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1928.

BALOGH 1966

BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*, I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

BANFI 1937

Florio BANFI: Alessandro Tommaso Cortese glorificatore di Mattia Corvino re d'Ungheria. *Archivio Storico per la Dalmazia*, 23. 1937. 136. sz. 135–160.

BAUSI 1994

Francesco BAUSI: Documenti sui Cortesi raccolti a S. Gimignano da Angelo Maria Bandini nel 1760. *Archivio Storico Italiano*, 152. 1994. 787–819.

BENTIVOGLIO–RAVASIO 2004a

Beatrice BENTIVOGLIO–RAVASIO: „Gaspare da Padova o Padovano detto Gaspare Romano/Maestro dell’Omero Vaticano”. In: *DBMI* 2004. 251–258.

BENTIVOGLIO–RAVASIO 2004b

Beatrice BENTIVOGLIO–RAVASIO: „Sanvito (Sanvido, da San Vito), Bartolomeo”. In: *DBMI* 2004. 928–936.

BEÖTHY 1869

B–y Zs. [BEÖTHY Zsolt]: Az akadémiában. *Fővárosi Lapok*, 6. 1869. 263. sz. (november 17.) 1054–1055.

BERKOVITS 1962

BERKOVITS Ilona: *A magyarországi corvinák*. Budapest, Magyar Helikon, 1962.

BERZEVICZY 1908

BERZEVICZY Albert: *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz.* (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1908.

BERZEVICZY 1912a

BERZEVICZY Albert: Két eltűnt és újra előkerült Corvin-codex-ről. *Budapesti Szemle*, 151. 1912. 428. sz. 307–311.

BERZEVICZY 1912b

BERZEVICZY Albert: Két eltűnt és újra előkerült Korvin-kodexről. *Magyar Könyvszemle*, ú. f. 20. 1912. 3. sz. 280–283.

Bibliotheca Corviniana 1990

Bibliotheca Corviniana 1490–1990. Nemzetközi Corvinakiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban Mátyás Király halálának 500. évfordulójára. Kiállítási katalógus. Bev. tanulmány CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára–szerk. FÖLDESI Ferenc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1990.

BOBER–RUBINSTEIN 2010

Phyllis Pray BOBER–Ruth RUBINSTEIN: *Renaissance Artists and Antique Sculpture. A Handbook of Sources*. London–Turnhout, Harvey Miller Publishers, 2010. 2nd ed.

BORZSÁK 1961

BORZSÁK István: A Corvin-könyvtár Tacitusai. *Antik Tanulmányok*, 7. 1961. 1–2. sz. 183–197.

BRANCA 1983

Vittore BRANCA: I rapporti con Taddeo Ugoletti e la collaborazione per la libreria di Mattia Corvino. In: Uő: *Poliziano e l'umanesimo della parola*. Torino, Giulio Einaudi Editore, 1983. 125–133.

BROWN 1992

Alison BROWN: Between Curial Rome and Convivial Florence. Literary Patronage in the 1480s. In: Uő: *The Medici in Florence. The exercise and language of power*. Firenze–Perth, Leo S. Olschki Editore–University of Western Australia Press, 1992. 247–262.

Budapesti Hirlap 1912

N. n.: Két Korvin-kodex. *Budapesti Hirlap*, 32. 1912. 152. sz. (június 28.) 18.

BUDIK 1839

Peter Alcantara BUDIK: Entstehung und Verfall der berühmten, von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte. *Jahrbücher der Literatur*, 88. 1839. 4. sz. 37–56.

BUONOCORE 2004

Marco BUONOCORE: *Tra i codici epigrafici della Biblioteca Apostolica Vaticana*. (Epigrafia e Antichità, 22.) Faenza, Fratelli Lega, 2004.

CAETANI 2005

Alcuni ricordi di Michelangelo Caetani duca di Sermoneta. *Raccolti dalla sua vedova [1804–1862] e pubblicati pel suo centenario*. Con un saggio introduttivo e a cura di Giuseppe MONSAGRATI. Roma, «L'Erma» di Bretschneider, 2005.

CALDELLI 2006

Elisabetta CALDELLI: *Copisti a Roma nel Quattrocento*. (Scritture e libri del medioevo, 4.) Roma, Viella, 2006.

CANCILA 2015

Rosella CANCILA: „Pignatelli, Ettore”. In: *DBI LXXXIII*. 2015. 601–603.

Catalogue 1911

Catalogue des perles, pierreries, bijoux et objets d'art précieux. Le tout ayant appartenu à S. M. le Sultan Abd-ul-Hamid II. Paris, Galerie Georges Petit, 27–29. Novembre 1911; Hotel Drouot, 4–11. Décembre 1911. Paris, [1911].

Catalogue 1913

Catalogue de manuscrits, incunables et livres rares. Florence, Librairie Ancienne T. De Marinis & C., 1913.

CONWAY–FAGIN DAVIS 2015

Melissa CONWAY–Lisa FAGIN DAVIS: Directory of Collections in the United States and Canada with Pre-1600 Manuscript Holdings. *Papers of the Bibliographical Society of America*, 109. 2015. 3. sz. 273–420.

Corvina Augusta 2014

Corvina Augusta. Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. (Ex Bibliotheca Corviniana. Supplementum Corvinianum, 3.) Hg. von Edina ZSÚPÁN–(unter Mitarbeit von) Christian HEITZMANN. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2014.

Cosinzeana 1913

N. n.: Un codice corvinian nou. *Cosinzeana*, 3. 1913. 33. sz. (augusztus 24.) 480.

CSANAK 1996

F. CSANAK Dóra: Hogyan vásárolta meg Teleki Sámuel a Tacitus-corvinát? In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1996. 99–106.

CSAPODI 1973

Csaba CSAPODI: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

CSAPODI–CSAPODINÉ 1990

CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, Helikon Kiadó, 1990^a.

CSONTOSI 1877

CSONTOSI János: A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliographiai ismertetése. *Magyar Könyvszemle*, 2. 1877. 3–4. sz. 157–218.

CSONTOSI 1881

CSONTOSI János: Latin Corvin-codexek bibliographiai jegyzéke. *Magyar Könyvszemle*, 6. 1881. 2–3. sz. 137–176.

CSONTOSI 1886

CSONTOSI János: Attavantestől festett Corvin-codexek. *Magyar Könyvszemle*, 10. 1886. 245–254.

CSONTOSI 1888

CSONTOSI János: Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-codexekben. *Archaeologiai Értesítő*, ú. f. 8. 1888. 97–115.

D'AMICO 1983

John F. D'AMICO: *Renaissance Humanism in Papal Rome. Humanists and Churchmen on the Eve of the Reformation*. Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1983.

DANZI 2005

Massimo DANZI: *La biblioteca del cardinal Pietro Bembo*. Genève, Librairie Droz, 2005.

DBI

Dizionario Biografico degli Italiani. A cura di Alberto M. GHISALBERTI. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1960–

DBMI 2004

Dizionario biografico dei miniatori italiani (secoli XI–XVI). A cura di Milvia BOLLATI–prefazione di Miklós BOSKOVITS. Milano, Bonnard, 2004.

DE LA MARE 1976

Albinia C. DE LA MARE: The Library of Francesco Sassetti (1421–90). In: *Cultural Aspects of the Italian Renaissance. Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller*. Ed. by Cecil H. CLOUGH. New York, Manchester University Press–Alfred F. Zambelli, 1976. 160–201.

DE LA MARE 1985

Albinia C. DE LA MARE: New Research on Humanistic Scribes in Florence. In: *Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento*, I. A cura di Annarosa GARZELLI. (Inventari e Cataloghi Toscani, 18.) Scandicci (Firenze), Giunta Regionale Toscana–La Nuova Italia Editrice, 1985. 393–600.

DE LA MARE–NUVOLONI 2009

Albinia C. DE LA MARE–Laura NUVOLONI: *Bartolomeo Sanvito. The Life & Work of a Renaissance Scribe*. (The Handwriting of the Italian Humanists, 2.) Ed. by Anthony HOBSON–Christopher DE HAMEL. Paris, Association internationale de Bibliophilie, 2009.

DE MARCHI 1995

Andrea DE MARCHI: Identità di Giuliano Amadei miniatore. *Bollettino d'Arte*, serie 6. 80. 1995. 93–94. sz. 119–158.

DE MARINIS 1947

Tammaro DE MARINIS: *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, II. Milano, Hoepli, 1947.

DE RICCI 1937

Seymour DE RICCI: *Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada*, II. New York, H. W. Wilson, 1937.

DEL LUNGO 1897

Isidoro DEL LUNGO: *Florentia. Uomini e cose del Quattrocento*. Firenze, G. Barbèra Editore, 1897.

DENNIS 1927

Holmes VAN MATER DENNIS, 3^d: The Garrett Manuscript of Marcanova. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 6. 1927. 113–126.

DIDYMUS 1735

Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbiteri Operum, II. Studio ac labore Dominici VALLARSII Veronensis presbyteri. Veronae, apud Jacobum Vallarsium & Petrum Antonium Bernum, 1735.

DIDYMUS 1883

Santi Eusebii Hieronymi Stridonensis presbyteri Opera Omnia, II. (Patrologiae Cursus Completus, Series Latina, 23.) Accurante Jacques–Paul MIGNE, Parisiis, Garnier, 1883.

DIDYMUS 1992

DIDYME l'Aveugle: *De Spiritu Sancto*. Introduction, texte critique, traduction, notes et index par: Louis DOUTRELEAU, S. J. (Sources Chrétienne, 386.) Paris, Editions du Cerf, 1992.

Díszlapok 1871

RÓMER Flórián [Flóris]: *Díszlapok a római könyvtárakban őrzött négy Corvin-codexből*. (Lefényképezte a vaticani zsinaton jelenvolt magyarországi püspöki kar). Pest, Athenaeum, 1871.

DOREZ 1892

Léon DOREZ: La Bibliothèque de Giovanni Marcanova. *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'Ecole française de Rome*, 12. 1892. (Supplément) 113–126.

DOUGHERTY 2009

Roberta L. DOUGHERTY: *Oriental Manuscripts at the University of Michigan*. 2009. 1–19. (kézirat) https://www.academia.edu/1534270/Oriental_Manuscripts_at_the_University_of_Michigan (letöltve: 2017. 12. 01.)

DOUTRELEAU 1963

Louis DOUTRELEAU, S. J.: Le „De Spiritu Sancto” de Didyme et ses éditeurs. *Recherches de Science Religieuse*, 51. 1963. 3. sz. 383–406.

DOUTRELEAU 1977

Louis DOUTRELEAU, S. J.: Étude d'une tradition manuscrite: Le „De Spiritu Sancto” de Didyme. In: *Kyriakon – Festschrift Jo-*

hannes Quasten, I. Hg. von Patrick GRANFIELD–Josef Andreas JUNGMANN. Münster, Aschendorff, 1977. 352–389.

ERDREICH 2009

Ellen Cooper ERDREICH: Sanvito as Illuminator. In: Albinia C. DE LA MARE–Laura NUVOLONI: *Bartolomeo Sanvito. The Life & Work of a Renaissance Scribe*. (The Handwriting of the Italian Humanists, 2.) Ed. by Anthony HOBSON–Christopher DE HAMEL. Paris, Association internationale de Bibliophilie, 2009. 63–86.

Ernst-aukció 1939

A M. Kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokának aukciója az Ernst-Múzeum kiállítási helyiségeiben. *Árverési Közöny*, 20. 1939. 1. (január; rendkívüli szám)

EVANS 1987

Mark L. EVANS: New Light on the 'Sforziada' Frontispieces of Giovan Pietro Birago. *The British Library Journal*, 13. 1987. 2. sz. 232–247.

EVANS 1992

Mark EVANS: *The Sforza Hours*. London, The British Library, 1992.

Ezredéves kiállítás 1896

1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás. A Történelmi Főcsoport hivatalos katalógusa, I. Közrebocsátja a Történelmi Főcsoport Igazgatósága. Budapest, Kosmos Műintézet, 1896.

FERRATO 1878

Pietro FERRATO: *Lettera inedita di Angelo Ambrogini Poliziano cavata dall'Archivio Storico dei Gonzaga in Mantova*. Imola, Tipografia d'Ignazio Galeati e figlio, 1878.

FÓGEL 1927

FÓGEL József: A Corvina-könyvtár katalógusa. In: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Szerk. BERZEVICZY Albert–KOLLÁNYI Ferenc–GEREVICH Tibor. Budapest, Szent István Akadémia, 1927. 59–82.

FOTI 2006

Francesca FOTI: Il Collegio Romano agli albori dell'Italia unita. *Roma Moderna e Contemporanea*, 14. 2006. 1–3. sz. 309–331.

FRAKNÓI 1868

FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: Egy ismeretlen Corvin-Codex Rómában. *Századok*, 2. 1868. 6. sz. 445–447.

FRIEDREICH 1912

gd. [FRIEDREICH István]: Folyóiratok szemléje. *Katholikus Szemle*, 26. 1912. 8. sz. 860–868.

GALIZZI 2004

Diego GALIZZI: „Gherardo di Giovanni”. In: *DBMI* 2004. 258–262.

GARZELLI 1985

Annarosa GARZELLI: Le immagini, gli autori, i destinatari. In: *Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento*, I–II. A cura di Annarosa GARZELLI. (Inventari e Cataloghi Toscani, 18–19.) Scandicci (Firenze), Giunta Regionale Toscana–La Nuova Italia Editrice, 1985. I. 1–391.

GÁSPÁR 1940

GÁSPÁR Margit: Ernst Lajos gyűjteményének árverése. *Magyar Könyvszemle*, 64. 1940. 2. sz. 181–183.

GIANNETTO 1985

Nella GIANNETTO: *Bernardo Bembo umanista e politico veneziano*. Firenze, Leo S. Olschki Editore, 1985.

GIANSANTE 2016

Massimo GIANSANTE: „Refrigeri, Giovanni Battista”. In: *DBI* 2016.

GNACCOLINI 2000

Laura Paola GNACCOLINI: Un'aggiunta al catalogo di Giovan Pietro Birago. In: *Arte lombarda del secondo millennio. Saggi in onore di Gian Alberto Dell'Acqua*. A cura di Francesca FLORES d'ARCAIS–Mariolina OLIVARI–Luisa TOGNOLI BARDIN. Milano, Federico Motta Editore, 2000. 97–105.

GNACCOLINI 2003

Laura Paola GNACCOLINI: Giovan Pietro Birago miniatore per re Mattia Corvino. *Arte Lombarda*, 139. 2003. 3. sz. 135–153.

GNACCOLINI 2004a

Laura Paola GNACCOLINI: „Birago, Giovan Pietro”. In: *DBMI* 2004. 104–110.

GNACCOLINI 2004b

Laura Paola GNACCOLINI: „Maestro delle Ore Sforza”. In: *DBMI* 2004. 575–577.

GOLLOB 1909

Eduard GOLLOB: Die Bibliothek des Jesuitenkollegiums in Wien XIII. (Lainz) und ihre Handschriften. *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, 161. 1909. 7. sz. 1–31.

GRAFINGER 1997a

Christine Maria GRAFINGER: Eine Bibliothek auf der Reise zwischen Rom und Wien. Eine Darstellung der Geschichte der Bibliotheca Rossiana. In: *Uő: Beiträge zur Geschichte der Bibliotheca Vaticana*. (Studi e Testi, 373., Studi e documenti sulla formazione della Biblioteca Apostolica Vaticana, 3.) Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1997. 95–146.

GRAFINGER 1997b

Christine Maria GRAFINGER: Die Katalogisierung und Benützung von Handschriften und Inkunabeln aus der Bibliotheca Rossiana im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. In: *Uő:*

Beiträge zur Geschichte der Bibliotheca Vaticana. (Studi e Testi, 373., Studi e documenti sulla formazione della Biblioteca Apostolica Vaticana, 3.) Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1997. 147–185.

HARRSEN-BOYCE 1953

Italian Manuscripts in the Pierpont Morgan Library. Descriptive Survey of the principal Illuminated Manuscripts of the Sixth to the Sixteenth Centuries, with a selection of important Letters and Documents. Catalogue compiled by Meta HARRSEN–George K. BOYCE–(with an introduction by) Bernard BERENSON. New York, The Pierpont Morgan Library, 1953.

HAVAS 1965

HAVAS László: A Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 69. 1965. 3. sz. 323–327.

HEVESY 1911

André de HEVESY: Les miniaturistes de Mathias Corvin. *Revue de l'Art Chrétien*, 54. 1911. 1. sz. 1–20.

HEVESY 1923

André de HEVESY: *La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin*. Paris, Société Française de Reproductions de Manuscrits à Peintures, 1923.

HOFFMANN 1927

HOFFMANN Edith: A corvin-codexek művészi díszé. In: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Szerk. BERZEVICZY Albert–KOLLÁNYI Ferenc–GEREVICH Tibor. Budapest, Szent István Akadémia, 1927. 37–49. (szöveg), 94–100. (jegyzetek)

HOFFMANN 1930

HOFFMANN Edith: Ismeretlen Corvin-kódex. *Magyar Könyvszemle*, ú. f. 37. 1930. 393–394.

HOFFMANN 1939

HOFFMANN Edith: A Széchényi-Könyvtár új Corvin-kódexe. *Magyar Könyvszemle*, 63. 1939. 104–109.

HOFFMANN 1940

HOFFMANN Edith: Mátyás király könyvtára. In: *Mátyás király emlékkönyv*, II. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, Franklin Társulat, 1940. 253–275.

HOFFMANN–WEHLI 1992 (1929)

HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Szerk. és új jegyzetekkel ellátta WEHLI Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992. (Eredeti kiad. Budapest, Magyar Bibliophili Társaság, 1929.)

HORODYSKI 1956

Bogdan HORODYSKI: Birago, miniaturiste des Sforza. *Scriptorium*, 10. 1956. 2. sz. 251–255.

HUNT 1998

Terence J. HUNT: *A Textual History of Cicero's Academic Libri*. Leiden–Boston–Köln, Brill, 1998.

Hunyadi Mátyás 2008

Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008.

IACOBINI–TOSCANO 2010

Antonio IACOBINI–Gennaro TOSCANO: „More graeco, more latino”. Gaspere da Padova e la miniatura all'antica. In: *Mantegna e Roma. L'artista davanti all'antico*. Atti del convegno internazionale, Roma, 08–10. febbraio 2007. (Biblioteca del Cinquecento, 148.) A cura di Teresa CALVANO–Claudia CIERI VIA–Leandro VENTURA. Roma, Bulzoni, 2010. 125–190.

KACZIÁNY 1914

K. G. [KACZIÁNY Géza]: Könyvtári séták, I. Az Ernst-gyűjtemény. *Könyvtári Szemle*, 2. 1914. 1. (január 15.) 33–36.

KOORTBOJIAN 2002

Michael KOORTBOJIAN: A Collection of Inscriptions for Lorenzo de' Medici. Two Dedicatory Letters from Fra Giovanni Giocondo: Introduction, Texts and Translation. *Papers of the British School at Rome*, 70. 2002. 297–317.

Könyvkiállítási emlék 1882

Könyvkiállítási emlék. A „könyvkiállítási kalauz” 2-ik bővített kiadása. Budapest, Országos Iparművészeti Múzeum, 1882.

KRISTELLER 1967

Paul Oskar KRISTELLER: *Iter Italicum. A Finding List of Uncatalogued or Incompletely Catalogued Humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and Other Libraries*, II. London–Leiden, The Warburg Institute–E. J. Brill, 1967.

KRUF 1980

Hanno–Walter KRUF: *Antonello Gagini und seine Söhne*. München, Bruckmann, 1980.

La chiusura 1870

N. n.: *La chiusura delle scuole del Collegio Romano*, Firenze, Mannelli, 1870.

Liturgia in figura 1995

Liturgia in Figura. Codici liturgici rinascimentali della Biblioteca Apostolica Vaticana. A cura di Giovanni MORELLO–Silvia MADDALO. Catalogo della mostra, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Salone Sistino. Città del Vaticano–Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana–Edizioni De Luca, 1995.

MADAS 2002

Edit MADAS: La storia della *Bibliotheca Corviniana* nell'Ungheria dell'età moderna. In: *Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443-1490)*. A cura di Paola Di PIETRO LOMBARDI–Milena RICCI. Catalogo della mostra, Modena, Biblioteca Estense Universitaria. Modena, Il Bulino, 2002. 233–239.

MADDALO 2014

I manoscritti Rossiani, I–III. (Studi e testi, 481–483., Catalogo dei codici miniati della Biblioteca Vaticana, I.) A cura di Silvia MADDALO–(con la collaborazione di) Eva PONZI–(e il contributo di) Michela TORQUATI. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2014.

MANCINI 2015

Lorenzo MANCINI: „Amabo te, mi Murete”. Le lettere di Paolo Manuzio a Marc'Antoine Muret e il gesuita Pietro Lazzari. Con documenti inediti. 37–55. *Bibliothecae.it*, 4. 2015. 1. sz. 37–55.

Mantegna 2006

Mantegna e le arti a Verona. A cura di Sergio MARINELLI–Paola MARINI. Catalogo della mostra, Verona, Palazzo della Gran Guardia. Venezia, Marsilio, 2006.

MANTUANUS 1488

Baptista MANTUANUS: *Parthenice prima sive Mariana*. Bononiae, cura Caesaris de Nappis, 1488. X. 17.

MANTUANUS 1489

Baptista MANTUANUS: *Parthenice secunda, sive Catharianiana*. Bononiae, Platone de' Benedetti, 1489. II. 9.

MANTUANUS 1502

Omnia opera Baptistae Mantuani Carmelitae. Bononiae, per Benedictum Hectoris, 1502.

Marrone 2000

Daniela MARRONE: *L'Apologeticon* di Battista Spagnoli. *Atti e Memorie dell'Accademia Virgiliana*, 68. 2000. 19–155.

MARTINA 1995

Giacomo MARTINA, S. J.: Il Collegio Romano: 1824–1873. *Roma Moderna e Contemporanea*, 3. 1995. 3. sz. 667–691.

Mátyás király 2008

Mátyás király. Magyarország a reneszánsz hajnalán. Kiállítási katalógus. Szerk. BÍBOR Máté. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2008.

MELOGRANI 2003

Anna MELOGRANI: Quattro artisti all'opera nei corali inediti di S. Domenico e gli esordi bresciani del giovane Birago. In: *Libri e lettori a Brescia tra Medioevo ed età moderna*. (Annali Queriniani – Monografie, 3.) Atti della giornata di studi (Brescia, Università Cattolica, 16 maggio 2002.) A cura di Valentina GROHOVAZ. Brescia, Grafo, 2003. 39–94.

MIGLIO 2002

Massimo MIGLIO: Una famiglia di curiali nella Roma del Quattrocento: i Cortesi. *Miscellanea Storica della Valdelsa*, 108. 2002. 3. sz. 41–48.

MIKÓ 2007

Mikó Árpád: A corvinák és a magyar Akadémia. A Bibliotheca Corvina történetének nyitott kérdéseire. *Művészettörténeti Értesítő*, 56. 2007. 1. sz. 107–114.

MIKÓ 2015

Mikó Árpád: Egy archeológus a művészettörténetben: Rómer Flóris és a Corvina Könyvtár I. In: *Archeológia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris születésének 200. évfordulóján*. Szerk. TKERNY Terézia–MIKÓ Árpád. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 163–192.

Miniatura a Padova 1999

La miniatura a Padova dal medioevo al Settecento. Catalogo della mostra, Padova, Palazzo della Ragione, Palazzo del Monte-Rovigo, Accademia dei Concordi. A cura di Giovanna BALDISSIN MOLLİ–Giordana MARIANI CANOVA–Federica TONIOLO. Modena, Franco Cosimo Panini, 1999.

MONSAGRATI 2001

Giuseppe MONSAGRATI: „Gizzi, Tommaso Pasquale”. In: *DBI LVII*. 2001. 392–396.

Mostra storica 1953

Mostra storica nazionale della miniatura. Catalogo della mostra, Roma, Palazzo Venezia. Firenze, Sansoni, 1953.

Painted Page 1994

The Painted Page. Italian Renaissance Book Illumination, 1450–1550. Exhibition catalogue, New York, The Pierpont Morgan Library–London, The Royal Academy of Arts. Ed. by Jonathan J. G. ALEXANDER. München, Prestel Verlag, 1994.

PAJORIN 1990

PAJORIN Klára: Humanista irodalmi művek Mátyás király dícsőítésére. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. RÁZSÓ Gyula–V. MOLNÁR László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1990. 333–361.

PASCHINI 1957

Pio PASCHINI: Una famiglia di curiali nella Roma del Quattrocento: i Cortesi. *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, 11. 1957. 1–48.

Pesti Napló 1913

N. n.: Uj Korvina Budapestben. *Pesti Napló*, 64. 1913. 194. sz. (augusztus 16.) 9.

PIAZZONI 2009

Ambrogio M. PIAZZONI: Un collezionista e i suoi libri. Il fondo Rossiano della Biblioteca Apostolica Vaticana. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, 111. 2009. 157–166.

PIAZZONI 2014

Ambrogio M. PIAZZONI: Giovan Francesco De Rossi (Roma, 1796 – Venezia, 1854). In: *La fortuna dei primitivi. Tesori d'arte dalle collezioni italiane fra Sette e Ottocento*. Catalogo della mostra, Firenze, Galleria dell'Accademia. A cura di Angelo TARTUFERI–Gianluca TORMEN. Firenze, Giunti, 2014. 493–497.

Pietro Bembo 2013

Pietro Bembo e l'invenzione del Rinascimento. Catalogo della mostra, Padova, Palazzo del Monte di Pietà. A cura di Guido BELTRAMINI–Davide GASPAROTTO–Adolfo TURA. Venezia, Marsilio, 2013.

PINTOR 1907

Fortunato PINTOR: *Da lettere inedite di due fratelli umanisti (Alessandro e Paolo Cortesi). Estratti ed appunti*. Perugia, Unione Tipografica Cooperativa, 1907.

Pócs 1999/2000

Dániel Pócs: Holy Spirit in the Library. The Frontispiece of the Didymus Corvina and Neoplatonic Theology at the Court of King Matthias Corvinus. *Acta Historiae Artium*, 41. 1999/2000. 63–212.

Pócs 2012

Pócs Dániel: *A Didymus-corvina. Hatalmi reprezentáció Mátyás király udvarában*. Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2012.

Pócs 2017

Dániel Pócs: The History of a Corvina Codex. Battista Spagnoli Mantovano: *Parthenice Mariana*. (With some notes on the provenance of Ms. M496 and M497 of The Pierpont Morgan Library). In: *A Home of Arts and Muses. The Library of King Matthias Corvinus*. (De Bibliotheca Corviniana; Supplementum Corvianum, 4.) Ed. by Edina ZSUPÁN. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2017. 141–202.

Protestáns 1912

N. n.: Két új Korvin-kodex. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 55. 1912. 27. (július 7.) 427–428.

RENZI 1993

Paolo RENZI: *I libri del mestiere: la biblioteca Mureti del Collegio Romano*. (Bibliotheca Studii Senensis, 8.) Firenze–Siena, La Nuova Italia–Università degli Studi di Siena, 1993.

RICETTI 2010

Lucio RICETTI: J. Pierpont Morgan e Alexandre Imbert. La scoperta e la fortuna della ceramica medievale orvietana intorno al 1909. In: 1909. *Tra collezionismo e tutela. Connoisseur, antiquari e la ceramica medievale orvietana*. Catalogo della mostra,

Perugia, Galleria Nazionale dell'Umbria, Palazzo Baldeschi–Orvieto, Museo Archeologico Nazionale. A cura di Lucio RICETTI. Firenze, Giunti, 2010. 23–136.

ROBINSON 1921

Rodney P. ROBINSON: The Inventory of Niccolò Niccoli. *Classical Philology*, 16. 1921. 3. sz. 251–255.

RÓKA 2013

RÓKA Enikő: *Nacionalizmus és modernizmus. Ernst Lajos gyűjteménye és az Ernst Múzeum*. (Határesetek, 1.) Budapest, L'Harmattan Kiadó–Magyar Nemzeti Galéria, 2013.

RÓMER 1869

RÓMER Flóris: Jelentés olaszországi utazásomról Corvin-féle codexek érdekében. [Harmincznegyedik (philosophiai, törvény- és történettudományi osztály-) ülés. 1869. november 15–kén.] *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, 3. 1869. 18. sz. 203–204.

RÓMER 1870a

N. n. [RÓMER Flóris]: A Corvin-codexek ügye a m. tud. akadémia előtt. *Archaeologiai Értesítő*, 3. 1870. 6. sz. 135–136.

RÓMER 1870b

RÓMER Flóris: Középkori miniature-ök és a Corvinának egy eddig ismeretlen maradványa (2). *Archaeologiai Értesítő*, 2. 1870. 297–305.

RÓMER 1870c

RÓMER Flóris: Egyveleg. *Archaeologiai Értesítő*, 2. 1870. 13. sz. 271–272.

RUBINSTEIN 1958

Nicolai RUBINSTEIN: An Unknown Letter by Jacopo di Poggio Bracciolini on Discoveries of Classical Texts. *Italia Medioevale e Umanistica*, 1. 1958. 383–400.

RUYSSCHAERT 1959

José RUYSSCHAERT: *Codices Vaticanani 11414–11709*. (Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti.) Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1959.

SABBADINI 1914

Remigio SABBADINI: *Storia e critica di testi latini*. Catania, Francesco Battiato Editore, 1914.

SCHIER 1766

Xystus SCHIER: *Dissertatio de Regiae Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu, et reliquiis*. Vindobonae, Georg Ludovicus Schulz, [1766].

SCHMITZ 1997

Barbara SCHMITZ: *Islamic and Indian Manuscripts and Paintings in the Pierpont Morgan Library*. New York, The Pierpont Morgan Library, 1997.

SCHÜTZ 1934

Géza SCHÜTZ: *Bibliotheca Corvina. The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 4. 1934. 4. sz. 552–563.

SERRAI 2009

Alfredo SERRAI: *La Bibliotheca Secreta del Collegio Romano. Il Bibliotecario*, ser. 3. 2009. 2–3. sz. 17–50.

SEVERI 2010

Battista Spagnoli MANTOVANO: *Adolescentia*. Studio, edizione e traduzione a cura di Andrea SEVERI. Bologna, Bononia University Press, 2010.

SEVERI 2014

Andrea SEVERI: La maturità del 'carmelita': il periodo romano di Battista Mantovano (1486–89). In: *Roma pagana e Roma cristiana del Rinascimento*. Atti del XXIV Convegno internazionale, Chianciano Terme, Pienza, 19–21 luglio 2012. A cura di Luisa Rotondi SECCHI TARUGI. (Quaderni della Rassegna, 90.) Firenze, Franco Cesati Editore, 2014, 149–159.

SHAILOR 1987

Barbara A. SHAILOR: *Catalogue of Medieval and Renaissance Manuscripts in the Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University*, II. MSS 251–500. (Medieval & Renaissance Texts & Studies, 48.) New York, Binghamton, 1987.

SKEMER 2013

Don C. SKEMER–(incorporating contributions by) Adelaide BENNETT–Jean F. PRESTON–William P. STONEMAN: *Medieval and Renaissance Manuscripts in the Princeton University Library*, I. Princeton (N. J.), Princeton University, 2013.

STADTER 1994

Philip A. STADTER: Niccolò Niccoli: Winning Back the Knowledge of the Ancients. In: *Vestigia. Studi in onore di Giuseppe Billanovich*, II. (Storia e Letteratura. Raccolta di Studi e Testi, 163.) A cura di Rino AVESANI–Mirella FERRARI–Tino FOFFANO–Giuseppe FRASSO–Agostino SOTTILI. Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1984. 747–764.

STEMMER 1985

STEMMER Ödön: *Egy antikvárius visszaemlékezései*. Szerk. TAKÁCS Márta, bev. BENEDEK Marcell. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.

SZÖRÉNYI 1988

SZÖRÉNYI László: *Panegyricus és eposz. Zrínyi és Cortesius. Irodalomtörténeti Közlemények*, 91–92. 1987/1988. 141–149.

The Pierpont Morgan Library 1933

The Pierpont Morgan Library. Exhibition of Illuminated Manuscripts Held at the New York Public Library. Introduction by Charles Rufus MOREY–catalogue of the manuscripts by Belle DA COSTA

GREENE–Meta P. HARRSEN. *Exhibition catalogue*, New York, Public Library, 1933.

The Voynich Collection 1915

N. n.: *The Voynich Collection. Bulletin of the Art Institute of Chicago*, 9. 1915. 7. sz. 97–100.

TIETZE 1911

Hans TIETZE: *Die illuminierte Handschriften der Rossiana in Wien-Lainz*. (Beschreibendes Verzeichnis der Illuminierten Handschriften in Österreich, 5.) Leipzig, Verlag von Karl W. Hiersemann, 1911.

TOSCANO 2000

Gennaro TOSCANO: La miniatura „all'antica” tra Roma e Napoli all'epoca di Sisto IV. In: *Sisto IV. Le Arti a Roma nel Primo Rinascimento*. Atti del Convegno Internazionale di Studi: Roma, 23–25. novembre 1997. A cura di Fabio BENZI–con la collaborazione di Claudio CRESCENTINI. Roma, Associazione Culturale Shakespeare and Company 2, 2000. 249–287.

TOSCANO 2006

Gennaro TOSCANO: Bartolomeo Sanvito e Gaspare da Padova, *familiars et continui commensales* di Francesco Gonzaga. In: *Andrea Mantegna e i Gonzaga. Rinascimento nel Castello di San Giorgio*. Catalogo della mostra, Mantova, Museo di Palazzo Ducale. A cura di Filippo TREVISANI. Milano, Electa, 2006. 103–111.

TOSCANO 2010

Gennaro TOSCANO: Gaspare da Padova e la diffusione del linguaggio mantegnresco tra Roma e Napoli. In: *Andrea Mantegna. Impronta del genio*, I. Convegno internazionale di studi, Padova–Verona–Mantova, 08–10. novembre 2016. A cura di Rodolfo SIGNORINI–Viviana REBONATO–Sara TAMACCARO–con la collaborazione di Elga DISPERDI–Ines MAZZOLA. Firenze, Leo S. Olschki, 2010. 363–396.

VARJÚ–HÖLLRIGL 1932

Ernst Lajos magyar történeti gyűjteménye. Jegyzetbe vették és leírták VARJÚ Elemér–HÖLLRIGL József. (A Magyar Nemzeti Múzeum Kiállításai, 7.) Budapest, Légrády Testvérek Nyomdai Műintézete, 1932.

Vasárnapi Ujság 1913

N. n.: *Egy új Corvin-kódex Magyarországon. Vasárnapi Ujság*, 60. 1913. 39. sz. (szepember 28.) 771.

VENEZIANI 1995

Paolo VENEZIANI: *La Biblioteca Vittorio Emanuele al Collegio Romano. Roma moderna e contemporanea*, 3. 1995. 3. sz. 693–725.

VENTURI 1885

Adolfo VENTURI: Über einige Bücher mit Miniaturen von Atavante. *Der Kunstfreund* (Beilage zu: *Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen*), 1. 1885. 19. sz. 310–313.

VERCELLONE 1991

Guido Fagioli VERCELLONE: „De Rossi, Giovan Francesco”. *DBI* XXXIX. 1991. 195–198.

VERDE 1977

Armando F. VERDE, O. P.: *Lo Studio Fiorentino 1473–1503, Ricerche e Documenti*, III/1. *Studenti „Fanciulli a scuola” nel 1480*. Firenze, Leo S. Olschki, 1977.

VITI 1987

Paolo VITI: La Valdelsa e l'Umanesimo: i Cortesi. In: *Callimaco Esperiente poeta e politico del '400*. Convegno Internazionale di Studi, San Gimignano, 18–20 ottobre 1985. A cura di Gian Carlo GARFAGNINI. Firenze, Leo S. Olschki, 1987. 247–299.

VOYNICH 1921

Wilfrid Michael VOYNICH: A Preliminary Sketch of the History of the Roger Bacon Cipher Manuscript. *Transactions of the College of Physicians of Philadelphia*, ser. 3. 43. 1921. 415–430.

WEINBERGER 1908

Wilhelm WEINBERGER: Beiträge zur Handschriftenkunde, I. (Die Bibliotheca Corvina). *Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse*, 159. 1908. 6. sz. 1–89.

ZSUPÁN 2015

ZSUPÁN Edina: Egy archeológus a művészettörténetben: Rómer Flóris és a Corvina Könyvtár II. In: *Archeológia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris születésének 200. évfordulóján*. Szerk. TKERNY Terézia–MIKÓ Árpád. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 193–221.

TÁRGYSZAVAK

Battista Spagnoli Mantovano, Giovan Pietro Birago, Gherardo di Giovanni, Bartolomeo Sanvito, Alessandro Cortesi, Hunyadi Mátyás, Simonyi Ernő, Rómer Flóris, Wilfrid Voynich, Tammaro De Marinis, Collegium Romanum Societatis Jesu, Corvina könyvtár, miniatúraművészet, provenienciakutatás

KEYWORDS

Battista Spagnoli Mantovano, Giovan Pietro Birago, Gherardo di Giovanni, Bartolomeo Sanvito, Alessandro Cortesi, Matthias Corvinus, Wilfrid Voynich, Tammaro De Marinis, Ernő Simonyi, Flóris Rómer, Corvina Library, illuminated books, Collegium Romanum Societatis Jesu, provenance research

The History of a Corvina Codex

Battista Spagnoli Mantovano: Parthenice Mariana

(With some notes on the provenance of Ms. M496 and M497 of The Pierpont Morgan Library, New York)

This paper deals with the history of the creation of the Corvinian manuscript at the National Széchényi Library, Budapest, designated Cod. Lat. 445, and with its provenance in the Modern Age. The codex, dedicated to Matthias Corvinus, has survived in extremely poor condition. The only decoration of the codex, visible on its frontispiece, is an illusionistically painted, full-page architectonic miniature that frames the incipit, although as a result of damage suffered by the codex, this decoration is difficult to decipher today. The manuscript suffered severe damage on two occasions, first by fire in the nineteenth century, and then during a poorly executed twentieth-century restoration, which resulted in further deterioration. As a consequence, the folios of the codex became disarranged, the quires disintegrated, and the composition of the codex necessitated theoretical reconstruction. During reconstruction it transpired that several of the folios were missing from the codex. Locating one of these missing folios enabled the hitherto unknown nineteenth-century provenance of the Corvina to be determined, while analysis of the frontispiece miniature revealed new information concerning the creation of the codex.

The codex contains a hexametric verse by the Carmelite monk Battista Spagnoli Mantovano (1447–1516), entitled *Parthenice Mariana*. This specimen, dedicated to the then King of Hungary, is the only known manuscript of the work, and the editio princeps was published in Bologna in October 1488. The illuminator of the frontispiece has been identified previously as the Milanese Giovan Pietro Birago. The codex was made when the Carmelite poet and the illuminator were both residing in Rome, between 1487 and 1489. The genre of the full-page, architectonic frontispiece miniature was widespread in the Veneto in the 1470s, and it was previously assumed that the illuminator in question must have been inspired by works he had seen there. This paper, however, points out that the style of the frontispiece miniature bears certain similarities to the miniatures produced by two masters of Padua, Bartolomeo Sanvito and Gaspare da Padova, both of whom were working in Rome at the time. The similarities are close enough to allow us to posit that Birago copied from their works when making his own work.

The paper shows that Birago was not only influenced by the illuminators of Padua, but also by the Florentine master Gherardo di Giovanni, who was presumably also in Rome in 1488. The primary model for the frontispiece on the Mantovano Corvina was the codex now in the Walters Art Museum, Baltimore (Ms. W.755), containing Petrarch's *Trionfi*, whose decorations were commenced by the masters of Padua and completed by the Florentine illuminator. The influence of the latter is evident in Birago's other important Roman work, the *Pontificale* (1489/1490)

made for Johannes Vitéz the Younger, Bishop of Szerém and later Bishop of Veszprém (BAV, Ott. Lat. 501). Birago's association with the Sanvito workshop is also explained by the fact that in Rome, Battista Mantovano came into close contact with the humanists who commissioned manuscripts from the Paduan master. Prominent among these humanists were the Venetian diplomat Bernardo Bembo, to whom the Carmelite monk dedicated the works he wrote in Rome, and Alessandro Cortesi, who at the same time, in 1488, dedicated a panegyric (*Laudes bellicae*) to the King of Hungary. Sanvito worked on this latter codex not as illuminator, but as scribe. (Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 85. 1. 1. Aug 20)

The provenance of the codex prior to the twentieth century was previously completely unknown, with the earliest information being its purchase in Paris in 1912 by the Hungarian art collector Lajos Ernst. This paper reveals that the manuscript originated from the library of the Collegio Romano, an educational establishment of the Jesuit Order in Rome, where it was kept until 1870; then, during the Risorgimento, the work disappeared from the city along with other manuscripts evacuated by the Jesuits; it was eventually bought, with several other codices, by the book dealer Wilfrid Voynich. The Mantovano Corvina was obtained by Ernst through the agency of Tammara de Marinis.

It has been proven that, in addition to the Mantovano Corvina, two other Corvinian manuscripts – the *Didymus* and *Cicero Corvinas* (New York, PML, Ms. M496 and M497) purchased by John Pierpont Morgan in 1912 – arrived on the international book market via the same route. The fate of the Mantovano codex is illustrated by the fact that the nineteenth-century catalogue card, removed from the manuscript by Voynich, is still in the collection of the Beinecke Rare Book and Manuscript Library (Ms. 408, Box B); furthermore, of the missing folios from the Budapest codex, two bifolios are now in the Vatican Library. The parent manuscript (BAV, Vat. Lat. 11477) is one of numerous codices originating from the Collegio Romano, and which became part of the holdings of the Vatican Library after 1903 (officially in 1913).

(This paper is an extended version with additional clarifications in many places of the text published in English, see Pócs 2017 in the present Bibliography.)

Dániel Pócs

art historian

senior research fellow, HAS, RSH, Institute of Art History

senior lecturer, ELTE University, Institute of Art History

pocs.daniel@btk.mta.hu